

Social impact bonds –
wondermiddel of
schaamlap?

Sociaal werkers claimen
hun autonomie, ziet voorman
Jan Willem Bruins

TIJDSCHRIFT VOOR

SOCIALE VRAAGSTUKKEN

NUMMER 3 Najaar 2019

 DOSSIER

Het nieuwe
sociaal werk

IK•Wij
jij•JULLIE
hij•zij

4 ONDERZOEKSJOURNALISTIEK

Social impact bonds – wondermiddel of schaamlap?

Menno Bosma

8

IN MEMORIAM

Nico de Boer, welzijnsdenker
Jos van der Lans

- 12 Evidence based interventies zijn in de VS belangrijker dan Trump doet vermoeden

Roeland van Geuns

14 COLUMN

Radboud Engbersen

43 PUBLICATIE

Margot Scholte sprak met lotgenoten over leven met ongeneeslijke kanker

44 REPORTAGE

De attente stad Zwolle
Radboud Engbersen en
Monique Kremer

48 ONDERZOEK

Vrouwen draaien op voor de participatiesamenleving
Saskia Duijs, Petra Verdonk,
Tineke Abma

52 ONDERZOEK

Jongeren bedrijven straatpolitiek
Femke Kaulingfreks

56 BOEKEN

Menno Hurenkamp

59 COLOFON EN COLUMN

Samira Shadid

60 COLUMN

Monique Kremer

DOSSIER: PAGINA 15-42

Het nieuwe sociaal werk

16 Feiten en cijfers

Hoeveel sociaal werkers zijn er?

Han van de Wiel

18

INTERVIEW

Jan Willem Bruins, voorman van de beroepsvereniging van sociaal werkers, erkent dat zijn achterban in het nauw zit, maar hij ziet een nieuw zelfbewustzijn glore.

Marc Räkers en Marcel Ham

22 OPINIE

De individuele hulp regeert. Hoe moet het dan anders?

Lilian Linders

24 REPORTAGE

Op stap met de wijkteams in Utrecht

Frieda Both

28 | **INTERVIEWS**
**Social work
na school**

Ze waren de eerste lichting studenten Social Work die afstudeerden. Hoe bevalt hun opleiding in de praktijk?

Jessica Maas

COLUMNS

31 Sander Griek

41 Jos van der Lans

32 | **INTERVIEW**
**Prettige
professionals**

De Nederlandse professor Margo Trappenburg en haar Vlaamse collega Rudi Roose houden de Marie Kamphuis Dubbellezing. We peilden alvast hun stemming. 'Sociaal werkers zijn prettiger professionals dan advocaten.'

OP STAP MET...

Ingrid Swakman, opbouwwerker te Haarlem

Marc Räkers

38 | **ONDERZOEK**
**Over het belang van Dinges
en netwerken**

Hans Bosselaar

REDACTIONEEL

Wat zou Nico de Boer hier nu allemaal van gevonden hebben? Die vraag speelde bij de afronding van dit tijdschrift voortdurend door het hoofd. U kunt in het in memoriam van Jos van der Lans in dit blad lezen wat zijn enorme betekenis voor dit tijdschrift en het sociaal domein is geweest.

Nico de Boer had behalve over burgerkracht ook *strong opinions* over de 'nieuwe sociaal werker'. Zeer ten onrechte werd hem wel minachting voor professionals verweten. Hij was juist zeer met ze begaan. Over de collectief werkende professional was hij uitgesproken optimistisch.

Hij zag wat mogelijk was, en schreef er twee jaar geleden met opbouwwerker Joop Hofman nog een bezielend stuk over (een korte versie is te vinden op www.socialevraagstukken.nl).

Ze gingen in Zwolle kijken bij de aanpak van een stel terroriserende jeugdgroepen. Ze zagen hoe in plaats van met zestig individuele hulptrajecten de jongeren groepsgewijs werden benaderd – met succes. Ze schreven: 'Het hele wijkteam-bouwwerk is er in eerste instantie gericht op de ontwikkeling van gemeenschapskracht, op een actieve rol voor bewoners.' Het stuk sluit af met een prikkelende oproep: 'Denk nog eens goed na over het dogma van het generalisme.' Vrij naar Nico: Weg met die opgefokte eis aan sociaal werkers om van alle markten thuis te zijn, leve het specialisme van de collectief werkende professional!

Marcel Ham
hoofdredacteur van het *Tijdschrift
voor Sociale Vraagstukken*

Social impact bonds – wondermiddel of schaamlap?

***Social impact bonds* zijn een nieuwe manier van publiek-private samenwerking waarbij private partijen maatschappelijke problemen helpen oplossen. In slechts enkele jaren tijd heeft het verschijnsel een flinke vlucht genomen, ook in Nederland. Is het een wondermiddel of een schaamlap?**

ONDERZOEKSJOURNALISTIEK

TEKST Menno Bosma
FOTO HH/Maarten Hartman

De Rotterdamse wijk De Wielslag kent veel mensen van middelbare leeftijd met een flinke afstand tot de arbeidsmarkt. De gemeente Rotterdam besloot in 2015 om hen op een onorthodoxe manier aan het werk te helpen: niks eerst een jaar schaven aan technische en presentatievaardigheden, maar hup, hun meteen een arbeidscontract voorleggen en ze dan aan de slag laten gaan bij een lokaal bedrijf. De uitvoering, begeleiding en financiering werd geheel in private handen gelegd. En zie, vier jaar later blijkt dat het werkt: bij een tussentijdse meting waren er twee keer zoveel mensen aan het werk als bij een controlegroep die op klassieke wijze wordt begeleid.

Dit project, Werkplaats Rotterdam-Zuid (WRZ), berust op een *social impact bond* (SIB). SIB's zijn een nieuwe manier van publiek-private samenwerking waarbij private partijen maatschappelijke problemen helpen oplossen. In maar enkele jaren tijd heeft het verschijnsel een flinke vlucht genomen, ook in Nederland. Er lopen nu dertien SIB's in ons land, dat daarmee na Groot-Brittannië en de VS wereldwijd de nummer drie is als het om de toepassing ervan gaat. Op een besloten bijeenkomst in januari, in de Koning Willem III-kazerne in Nieuwersluis, bogen tientallen ambtenaren, raadsleden en wethouders zich samen met

GEMEENTEN PAKKEN MAATSCHAP- PELIJKE PROBLEMEN AAN MET HULP VAN PRIVATE PARTIJEN

vertegenwoordigers van vermogensfondsen over het nieuwe verschijnsel. Vanwege zowel tekortschietende budgetten als behoefte aan uitbreiding van het bestaande instrumentarium is er met name bij gemeenten veel belangstelling voor SIB's.

Zoekproces

Waarom zou je als gemeente eigenlijk een SIB uitschrijven? 'Vooropgesteld: het is geen doel op zich, maar een mogelijke methode om een sociale interventie te financieren', zegt Marlin Huygens, directeur Werk & Inkomen bij de gemeente Rotterdam en als zodanig verantwoordelijk voor twee SIB's. 'Het grote voordeel is dat je ermee kunt innoveren. Je kunt er een aanpak mee uitproberen waar een zeker risico aan verbonden is zonder dat je als gemeente

Koningin Máxima praat met aanwezigen van de Buzinezzclub, de eerste Social Impact Bond, gericht op jonge werklozen.

zelf financieel risico loopt. En als de SIB slaagt, heb je een beter resultaat tegen lagere kosten. Bovendien levert een geslaagde SIB een nieuwe aanpak op die je in je reguliere arsenaal kunt opnemen. Dat hebben we ook gedaan na onze eerste SIB, Buzinezzclub, gericht op jonge werklozen: na de succesvolle afronding daarvan hebben we de nieuwe aanpak opgenomen in ons instrumentenhuis. Nieuwe uitvoerders werden vervolgens via een reguliere aanbesteding gecontracteerd.'

Het heeft wel wat voeten in de aarde, een SIB opzetten, waarschuwt ze. Vooral in het begin was het voor de gemeente een zoekproces. Wat zet je in het contract, wat meet je en hoe, hoe werk je samen met de uitvoeringsorganisatie en de financier, hoe beleg je het onderwerp intern? Inmiddels – Buzinezzclub begon in 2013 – is er de nodige ervaring opgedaan en heeft zich een min of meer vaste werkwijze uitgekristalliseerd. Werkconsulenten, die de werkzoekenden begeleiden, hebben de keuze uit diverse begeleidingsinstrumenten, waaronder de SIB van de Werkplaats Rotterdam-Zuid. Voor deze SIB gelden inclusiecriteria: vooraf is afgesproken welke kenmerken kandidaten moeten hebben. Grofweg gaat het om mensen die minimaal twee jaar een uitkering hebben en die aan een aantal 'zachte' voorwaarden voldoen, bijvoorbeeld dat ze de deur uit durven. De werkconsulenten doen de voorselectie, de

uitvoerder van de SIB doet een tweede check.

Het instrumentenhuis bevat alle mogelijke interventies waaruit gekozen kan worden. Voor elk 'extern' instrument, zoals een SIB, wordt een contractmanager ingezet, die de kwaliteit en naleving van de contractvoorwaarden bewaakt. De SIB WRZ, met 3 miljoen euro aan geïnvesteerd vermogen relatief groot, wordt gemonitord door het Impact Centre Erasmus.

Gelijker speelveld

In het begin werd er al werkend nog van alles bedacht en bijgeschaafd met de partners (investeerder Fonds DBL, uitvoerder Human Capital Group en procesbegeleider Inclusif), zegt Huygens. 'Dat was echt co-creatie. In die fase kwamen onze mensen regelmatig met hen samen. Nu is dat nog maar twee keer per jaar.' Inmiddels heeft Rotterdam een eigen Adviseur Impactfinanciering en SIB's, om alle kennis op dit vlak te verzamelen en te borgen. Werken met SIB's beïnvloedt het gemeentelijke denken en handelen. 'Gaandeweg word je zakelijker', zegt Huygens. 'Vroeger dachten we meer in activiteiten en input, nu meer in resultaten en output. We hebben de nodige stappen gezet op de ladder van resultaatgericht denken en afrekenen. Dat leidt overigens niet automatisch tot het afsluiten van een SIB. We kopen nu ook vaker resultaatgericht in.'

WAT IS EEN SIB?

Social impact bonds zijn, anders dan het woord 'bond' (obligatie) doet vermoeden, risicodragend. Het principe ervan is dat een partij die een maatschappelijk probleem opgelost wil zien, zoals een overheid, daarvoor private investeerders en uitvoerders in de arm neemt. Met hen wordt een specifiek doel afgesproken, bijvoorbeeld dat zoveel werklozen binnen zoveel tijd aan het werk gaan. Wordt het doel gehaald, dan krijgt de investeerder een beloning, bijvoorbeeld bestaande uit een deel van de uitgespaarde

uitkeringen. Wordt het doel niet gehaald, dan is de investeerder zijn geld kwijt. De investeerders zijn over het algemeen private partijen als vermogensfondsen. Meestal zijn er verder een uitvoerende partij bij betrokken, een procesbegeleider en een onafhankelijke organisatie die de uitkomsten beoordeelt. Niet altijd is de opdrachtgever een overheid. Zo heeft het Rode Kruis een bond uitgeschreven waarmee revalidatiecentra in drie Afrikaanse landen werden gefinancierd.

Er lopen nu dertien SIB's in ons land, dat daarmee na Groot-Brittannië en de VS wereldwijd de nummer drie is

Het afsluiten van SIB's zelf is ook veranderd. Sinds de wijziging van de Aanbestedingswet in 2016 zijn SIB's aanbestedingsplichtig. Voorheen kon een uitvoerder of begeleider naar keuze direct in de arm genomen worden, nu moet er een tender uitgeschreven worden. Op Huygens afgaand, is dat geen obstakel voor het afsluiten van een SIB: het heeft wel voor meer transparantie en een gelijkjer speelveld gezorgd.

Schaamlap

Een potentieel obstakel is intern van aard: de cultuur van overheden zelf. Een SIB betekent een andere manier van werken en die kan op weerstand stuiten of zelfs als een diskwalificatie van een eerder gebezigde aanpak worden ervaren. 'Dat is een belangrijk punt. Behalve dat je een SIB inregelt, moet je voor draagvlak zorgen', zegt Huygens. 'Een SIB afsluiten, is meer dan iets in een catalogus hangen. Je moet bijvoorbeeld de werkconsulenten hierbij betrekken. Wij hebben ze daarom meegenomen op werkbezoeken. Er is daardoor nu meer draagvlak ontstaan.'

SIB's als panacee voor problemen die overheden niet (alleen) kunnen oplossen? Zo simpel is het niet. SIB's zijn bijvoorbeeld lang niet altijd succesvol. Zo mislukte een Nederlands project, geïnitieerd door het ministerie van Justitie en Veiligheid, om 150 ex-gedetineerden aan het werk te helpen. Ook duurt het soms meerdere jaren voordat een project rendeert. Wetgeving kan in de weg staan: mensen met schulden mag je in verband met hun privacy niet zomaar een aanbod doen. Verder is het ene doel makkelijker te verwezenlijken dan het andere. Werkloosheid is relatief eenvoudig aan te pakken, participatie of leefstijlverandering zijn taaiere onderwerpen. Het verwijt

klinkt dan ook wel dat *impact bonds* vooral het laaghangende fruit wegplukken of doelen aanpakken die ook zonder privaat geld wel gerealiseerd zouden zijn. Maar er is ook fundamentele kritiek. Harry Hummels, hoogleraar Social Entrepreneurship aan de Universiteit Utrecht, noemde SIB's op het economenplatform Me Judice 'een complexe oplossing voor een overheid die haar zaken niet op orde heeft'. Overheden zouden door de inzet van *impact bonds* de neiging hebben achterover te leunen en te denken dat de markt de problemen wel oplost. Een publiek investeringsfonds, waarbij de overheid zelf verantwoordelijk is voor het succes, is in Hummels' ogen een betere oplossing. Een hiermee vergelijkbare kritiek is dat *impact bonds* slechts symptomen bestrijden maar de onderliggende oorzaken, zoals een ongelijke inkomensverdeling, links laten liggen en daarmee niet meer dan een schaamlapje zijn voor falende politici.

Fatsoenlijk loon

Des te opmerkelijker is het dat een prominent SP'er (tot afgelopen zomer was hij senator), Hans-Martin Don, een lans breekt voor het instrument. 'Mijn partij vindt dat maar niks, hoe ik over SIB's denk, maar er is geen verband met mijn vertrek uit de Eerste Kamer, haha.' Dat het bedrijfsleven meehelpt sociale vraagstukken op te lossen, vindt hij een noodzaak en een plicht. 'De overheid krijgt het in z'n eentje niet voor elkaar. Je bent dus dogmatisch als je alleen de overheid als probleemoplosser blijft zien. Ik zie het als een taak van de overheid om andere partijen uit te dagen en te kietelen. Er loopt een ernstige breuk door ons sociale domein, sommige groepen zijn er financieel en qua levensverwachting veel slechter aan toe dan andere. Iedere hulp om die breuk te slechten, is welkom, ook als je daarvoor de middelen van de tegenstander moet inschakelen.' In het dagelijks leven is Don directeur Jeugdbescherming en Reclassering bij het Leger des Heils. Ook in die hoedanigheid is hij geïnteresseerd in samenwerking met

Het heeft wel wat voeten in de aarde, een SIB opzetten

WAT DOET EEN SIB?

In Nederland zijn bijna alle SIB's gericht op arbeidstoeileiding, soms van specifieke groepen, zoals statushouders, ex-gedetineerden of dienstongeschikte militairen. Eén project, Sociaal Hospitaal in Den Haag, beoogt de gezondheidskosten van multiprobleemgezinnen te verlagen. Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Van Ark denkt na over de inzet van SIB's bij het terugdringen van schulden. Niet elke SIB slaagt, maar er vallen opmerkelijke resultaten te noteren. Zo was de helft van

een geselecteerde groep statushouders in Veldhoven na een jaar aan het werk, terwijl statushouders gemiddeld acht jaar in de bijstand zitten. In Den Haag daalden de gezondheidskosten van multiprobleemgezinnen met liefst 28.000 euro per huishouden.

marktpartijen. Hij kan zich bijvoorbeeld voorstellen dat het Leger een private investeerder inschakelt om huisvesting te realiseren voor mensen die op andere manieren moeilijk onder dak komen.

Gemakzuchtig

Carly Relou van het Impact Centre Erasmus, dat de SIB WRZ monitort, vindt het wat gemakzuchtig dat zoveel SIB's op werk gericht zijn. Ze verklaart dat vanuit het feit dat de buitenlandse voorbeelden ook vaak om werk draaien, dat het nu eenmaal een groot domein is en dat hierin investeren weinig politiek risico met zich meebrengt. Ze zou het toejuichen als er ook andersoortige SIB's werden opgetuigd. Dan denkt ze onder meer aan het ondersteunen van de onafhankelijkheid van ouderen en het terugdringen van de schuldenproblematiek.

Daarnaast zou ze graag eens SIB's met een andere opzet zien. Zo zouden er meer doelen tegelijk kunnen worden gesteld; dat mensen niet alleen werk vinden bijvoorbeeld, maar dat ook hun welbevinden toeneemt. Ook zouden er meer uitvoerders tegelijk aan de slag kunnen. Die zouden dan verschillende aanpakken naast elkaar kunnen uitproberen. Dat gebeurt onder meer al in Groot-Brittannië.

Relou: 'Een SIB als WRZ is superinteressant, maar doordat we hebben afgesproken dat we jarenlang de doelgroep en een controlegroep volgen, valt aan de aanpak en onderzoeksopzet niet te morrelen. Terwijl je eigenlijk juist je aanpak wilt kunnen aanpassen als je merkt dat je op een andere manier een beter resultaat bereikt.'

Ook onderscheidt ze een succesvolle SIB (die het beoogde resultaat behaalt) van een goed opgezette SIB. Bij die laatste werkt de aanpak mogelijk niet en betaalt de opdrachtgever dus niet, maar wordt er wel veel geïnoveerd en geleerd. Met een volgende SIB zou je daarop kunnen voortbouwen. Een succesvolle SIB daarentegen zou in principe maar één keer afgesloten hoeven te worden, omdat de overheid daarna kan volstaan met het inkopen van de gevolgte aanpak via resultatencontracten. Een succesvolle SIB, bestaande uit investering, rendement en contractmanagement, is namelijk duurder dan het puur inkopen van activiteiten, wat alleen een investering vergt. Daarbij past wel de kanttekening dat nog niet duidelijk is of SIB's tot betere resultaten leiden dan interventies die tot stand komen via klassieke inkoop.

'Er is geld zat, ook bij overheden. Wat ontbreekt, is eerder slagkracht'

Diversere vormen

Samen met Social Finance NL, een begeleider van SIB's die uit ABN Amro is voortgekomen, onderzoekt het Impact Centre Erasmus momenteel of er een opleiding voor het werken met resultaatfinanciering kan worden opgezet, specifiek gericht op ambtenaren. Daarin zouden vragen aan de orde kunnen komen als hoe je vormen van resultaatfinanciering, zoals SIB's, opzet, hoe je inkoop en contracten opstelt en hoe je doelen stelt en resultaten meet. Dat is geen overbodige luxe, want er gaat nog steeds weleens iets mis, vertelt Relou. 'In Groot-Brittannië was een SIB gericht op het voorkómen van ingrijpen door jeugdzorg. Dat lukte, maar de kinderen in kwestie kwamen vaker met justitie in aanraking en gingen minder naar school. Dan bespaar je dus op zorg maar creëer je tegelijkertijd een ander probleem.'

Ze verwacht dat SIB's vooral een instrument van gemeenten blijven en dat er diversere vormen zullen ontstaan, zoals deels op resultaat en deels op activiteit sturen. In Rotterdam sluiten ze niet uit dat er een nieuwe SIB wordt uitgeschreven, waarbij Marlin Huygens in de eerste plaats denkt aan groepen met een zeer grote afstand tot de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld mensen die al meer dan vijf jaar inactief zijn. Maar SP'er Hans-Martin Don betwijfelt, ondanks zijn enthousiasme over het instrument, of het in Nederland een grootse toekomst beschoren is. 'Ik denk dat dit meer past in de VS, waar er grotere behoefte aan is doordat de overheid daar meer op afstand staat, en er meer partijen zijn die ervoor geëquipeerd zijn. In Nederland, met al zijn regeltjes, is er gewoon minder ruimte voor. Bovendien is er geld zat, ook bij overheden. Wat ontbreekt, is eerder slagkracht, en mensen die innovatieve oplossingen organiseren.'

Menno Bosma
is journalist.

NICO DE BOER (1955-2019)

Welzijnsdenker

Op 10 oktober jl. overleed Nico de Boer, nadat de ziekte ALS hem tweeënhal jaar geleden bij de kladden greep. Hij schreef 500 boekrecensies voor dit tijdschrift, was hoofdredacteur van een van de voorgangers ervan, en maakte naam met zijn pleidooi voor Burgerkracht. Vriend Jos van der Lans herdenkt hem.

IN MEMORIAM

TEKST Jos van der Lans

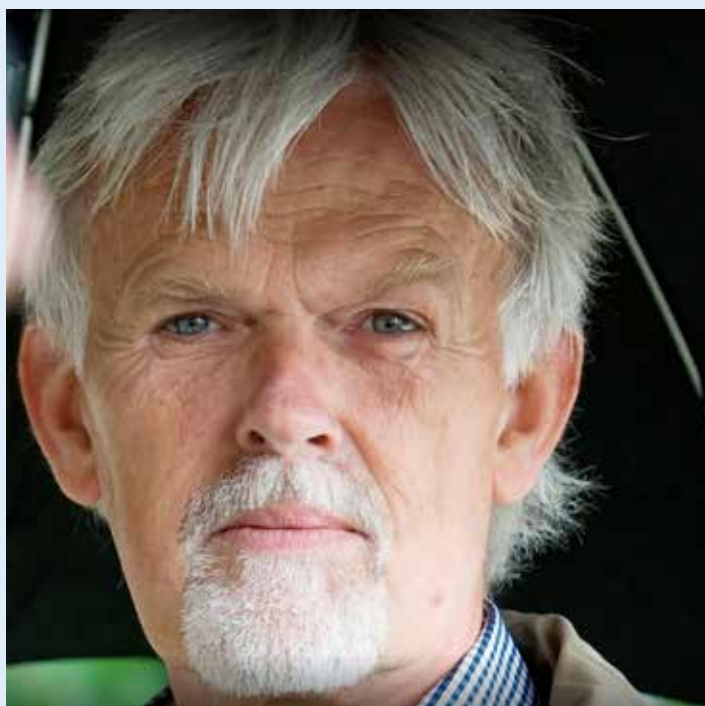
Er zijn niet zoveel welzijnsdenkers meer. De term is in onbruik geraakt. Een paar decennia terug barstte het nog van de welzijnsdenkers. Hans Achterhuis was een welzijnsdenker, Paul Kuypers, Kees Schuyt bij tijd en wijle zeker ook, en nog zo wat van die namen. Ze afficheerden zichzelf misschien niet zozeer als welzijnsdenker, maar met hun geschriften, analyses en opinies betraden ze het brede terrein van welzijn en het welzijnswerk regelmatig. Het was een onderwerp, een topic, zeker in de jaren dat het kabinet-Den Uyl welzijn als hoeksteen van het progressieve beleid had uitgeroepen. De belangstelling verflauwde toen de ideologische hoogconjunctuur van de jaren zeventig vervloog, de subsidiestromen droogvielen en het welzijnswerk uit de voorhoede van de intellectuele belangstelling verdween. Nico de Boer (1955), die op 10 oktober overleed nadat de ziekte ALS hem tweeënhal jaar geleden bij de lurven had genomen, heeft eigenlijk nooit meegedaan aan deze

terugtrekkende beweging. Hij is in zeker opzicht zijn vak (de andragogie) trouw gebleven en voortdurend gefascineerd geweest door de vraag hoe burgers de regie over hun eigen levens en leefomstandigheden ter hand kunnen nemen en hoe professionals en professionele organisaties daarin een rol konden vervullen. Dat was de rode draad in zijn werk. Daarbij was hij uitermate kritisch over de institutionele deken die door een fatale mix van een overgereguleerde verzorgingsstaat en bedrijfsmatig productdenken over het welzijnsterrein – tegenwoordig sociaal domein – was gelegd. Zijn pleidooi was om die deken af te schudden en de rollen om te draaien en het welzijnswerk te gaan zien als faciliterend bedrijf voor de kracht van burgers. In juni 2019, in een indrukwekkend afscheidsstukje als boekenredacteur van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, waarvoor hij in vijftien jaar zo'n 500 boeken signaleerde, omschreef hij dat als volgt: *Het zal u niet zijn ontgaan dat in die besprekingen een lijn zat, namelijk die*

van het burgerperspectief. Kort gezegd: de burger verdient in het sociaal domein een prominentere plek. De afgelopen decennia zijn staat en professies (en in zekere zin markt) in het sociale de dominante partijen geworden, in wisselende verhoudingen. De institutionele macht van burgers steekt daar wel heel mager bij af. Dat moet anders. Het sociale verbeter je anno 2019 niet in de eerste plaats door een slimmere staat of beter toegeruste professionals, maar door burgers een sterkere positie te geven. In de spreekkamers, in de buurt, in de instellingen, aan de beleidstafels en in de institutionele ordening. 'Burgerkracht' dus, gelijk de titel van het roemruchte pamflet dat ik daarover in 2011 met mijn maat Jos van der Lans schreef. Dat is geen pleidooi tegen de staat of tegen professionals (en zelfs niet tegen de markt) maar een pleidooi voor andere verhoudingen, met de burger veel meer als initiatiefnemer, opdrachtgever, eigenaar.

Raar woord

Dat pleidooi heeft velen aangesproken. Het is anno 2019 bijna niet meer voor te stellen,

maar in 2011, toen het essay *Burgerkracht. De toekomst van het sociaal werk in Nederland* werd gepubliceerd door de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, bestond het begrip Burgerkracht niet. In opdracht van de RMO schreven we een essay met als werktitel 'De institutionele logica van het welzijnswerk'. Maar we waren journalist genoeg om te beseffen dat we met zo'n titel niet veel lezers zouden trekken. Nadat we de nodige mogelijkheden de revue hadden laten passeren, kwam Nico ineens met de term Burgerkracht op de proppen. Een raar woord, maar het klonk wel meteen goed. Een kleine inspectie via Google leerde dat de term alleen voorkwam bij de beschrijving van een bevrijdingsbeweging ergens in het zuiden van Mexico. Dus konden we hem met een gerust hart gebruiken; we hebben hem nog een paar keer in de tekst laten terugkomen (want het woord stond er aanvankelijk helemaal niet in) en op de kaft gezet. Wie nu 'burgerkracht' googelt, heeft in 0,49 seconden 70.000 treffers. Dat was niet voorzien en het wil ook helemaal niet zeggen dat de gedachte

die erachter zit ook praktijk geworden is. Integendeel: het begrip werd zonder veel uitleg gebruikt in beleidsnota's over de 'transformatie' van het sociaal domein en diende nogal eens als vlaggenstok voor een ordinaire aftocht van een bezuinigende overheid, die Burgerkracht opvatte als minder professionele inzet van professionals en grotere zelfwerkzaamheid van burgers. Burgerkracht is een soort beleidsreligie geworden. Die realiteit leverde Nico (en mij) regelmatig het verwijt op een antiprofessionele agenda voor te staan en kwetsbare burgers aan hun lot over te laten. Kritiek die tot in nauw bevriende kringen te beluisteren viel.

Onheus verwijt

Wie zich ook maar een moment in de loopbaan van Nico de Boer heeft verdiept, weet dat dat verwijt onheus is, en Nico kon zich er ook behoorlijk boos over maken. Meer dan menig andere welzijnsdenker heeft hij zich in alle hoeken van de sociale sector opgehouden, en er is geen werksoort, geen beleidstrend of nieuwe aanpak geweest

waarover hij sinds begin jaren tachtig van de vorige eeuw niet geschreven heeft. Nico de Boer was een begenadigd schrijver; hij schreef graag, goed en zorgvuldig. Hij hoorde tot het bijzondere slag Nederlanders dat op de lagere school plezier had in dictees. Maar in al die schrijfverij bleef hij toch altijd andragoog, het vak dat sinds 1985 alweer uit het Academisch Statuut is geschrapt, maar waarin hij met goed gevolg een universitaire studie had voltooid. Officieel was de andragologie de wetenschap die de vorming en ontwikkeling van volwassenen bestudeerde, maar in de praktijk van de jaren zeventig was het toch vooral de wetenschap die de emancipatie van burgers wilde bevorderen. Het ging over emancipatie van patiënten (in de psychiatrie), van bewoners (in de stadsvernieuwing), van vrouwen (overal), van bijstandstrekkers, van gastarbeiders en van alle andere miskende en misdeelde doelgroepen die ontdaan van de oude verzuilde omgeving om politieke en beleidsmatige aandacht vroegen. Het welzijnswerk leverde de professionaliteit

De onttakeling bereikte nooit zijn karakter, en al helemaal niet zijn geest

om daar uiting aan te geven, andragogen boden de theoretische, wetenschappelijke en vooral ook ideologische onderbouwing.

Hoofddirecteur

Toen Nico de Boer in 1982 afstudeerde in de Theoretische en Historische Andragologie was het festival der emancipatie echter over zijn hoogtepunt heen, de crisis had toegeslagen, het ideologische tij was aan het keren en voor andragogen was er geen droog brood te verdienen. Maar Nico kon schrijven. Hij werd gevraagd om zitting te nemen in de redactie van het tijdschrift *Marge*, waar zijn talent al snel ontdekt werd en hij zijn eerste betaalde baan vond. Hij speelde een belangrijke rol in de fusie van *Marge* met het *Welzijnsweekblad* en het *Welzijnsmaandblad*, waaruit TSS voortkwam, het *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, de voorganger van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* en de website www.socialevraagstukken.nl. In 1989 werd hij hoofdredacteur van het *Welzijnsweekblad* en van TSS.

Zo werd de andragoog welzijnsjournalist. Niet een journalist die stukjes schrijft, maar een journalist die zoekt naar trends, analyseert, de achtergronden van het beleid in beeld brengt, en eigenlijk nooit dat emancipatieperspectief van de opgedoekte andragogie kwijt is geraakt. Dat gebeurde ook niet toen hij begin jaren negentig, na een wat minder gelukkige periode als hoofdredacteur, voor zichzelf begon. Hij afficheerde zich als beleids-schrijver, een tot dan niet bestaand soort tekstprofessional, waarmee hij in bevriende kringen wel wat verwondering wakte: is er iets saaier denkbaar dan beleid schrijven? En wat moet Nico de Boer, toch bepaald geen saaie persoonlijkheid, daar in hemelsnaam mee?

Maar Nico kon doorvragen. Hij kon leidinggeven van zorg- en welzijnsinstellingen dwingen om precies te zijn over wat ze nu wilden bereiken, en hij kon dat helder en overzichtelijk op papier overbrengen. Met die gave heeft hij niet alleen vele organisaties vooruitgeholpen, maar ook alle hoeken en gaten van de brede sector leren kennen. Plus de geschiedenis: want in 2002 schreef hij *Een tikkie tekort*.

Psychiatrie in West-Friesland 1600-2000, zijn geboortestreek, een indringend boek dat overloopt van verhalen van professionals en met veel oog voor de weerloze positie van patiënten.

Institutionele logica

Zijn kritische houding over wat hijzelf betitelde als de 'institutionele logica' en het uitwerken van 'het burgerperspectief' ontwikkelde hij in twee stappen. Rond de eeuwwisseling ontpopte hij zich als deskundige van het wijkgerichte werken. In opdracht van het ministerie van BZK deed hij onderzoek naar de vraag of de invasie in de wijk van professionals er niet toe zou leiden dat ze elkaar in de weg zouden lopen en hoe dat moest worden voorkomen. De resultaten maakten van hem een wijkgericht-werken-expert die overal in het land zijn verhaal kon doen. Willem Stam, destijds voorzitter van het Landelijk Platform Buurt- en wijkbeheer (LPB), waaraan veel wijkprofessionals verbonden zijn, grapte ooit dat Nico de Boer in zijn eentje 'het wetenschappelijk bureau van de LPB' vormde. Een tweede stap zette hij toen hij (samen met Jan Willem Duyvendak) in opdracht van de WRR een beschouwing schreef over het welzijnswerk als onderdeel van een groter adviesproject over de verzorgingsstaat. In het hoofdstuk 'Welzijn: een verweesde sector' zette hij uiteen hoe welzijnswerk was voortgekomen uit burgerinitiatieven maar in de loop van de afgelopen decennia was opgezogen in de staat en daarna uitgevent was richting gemeenten en markt. In deze beschouwing beproeft hij voor het eerst het begrip 'institutionele

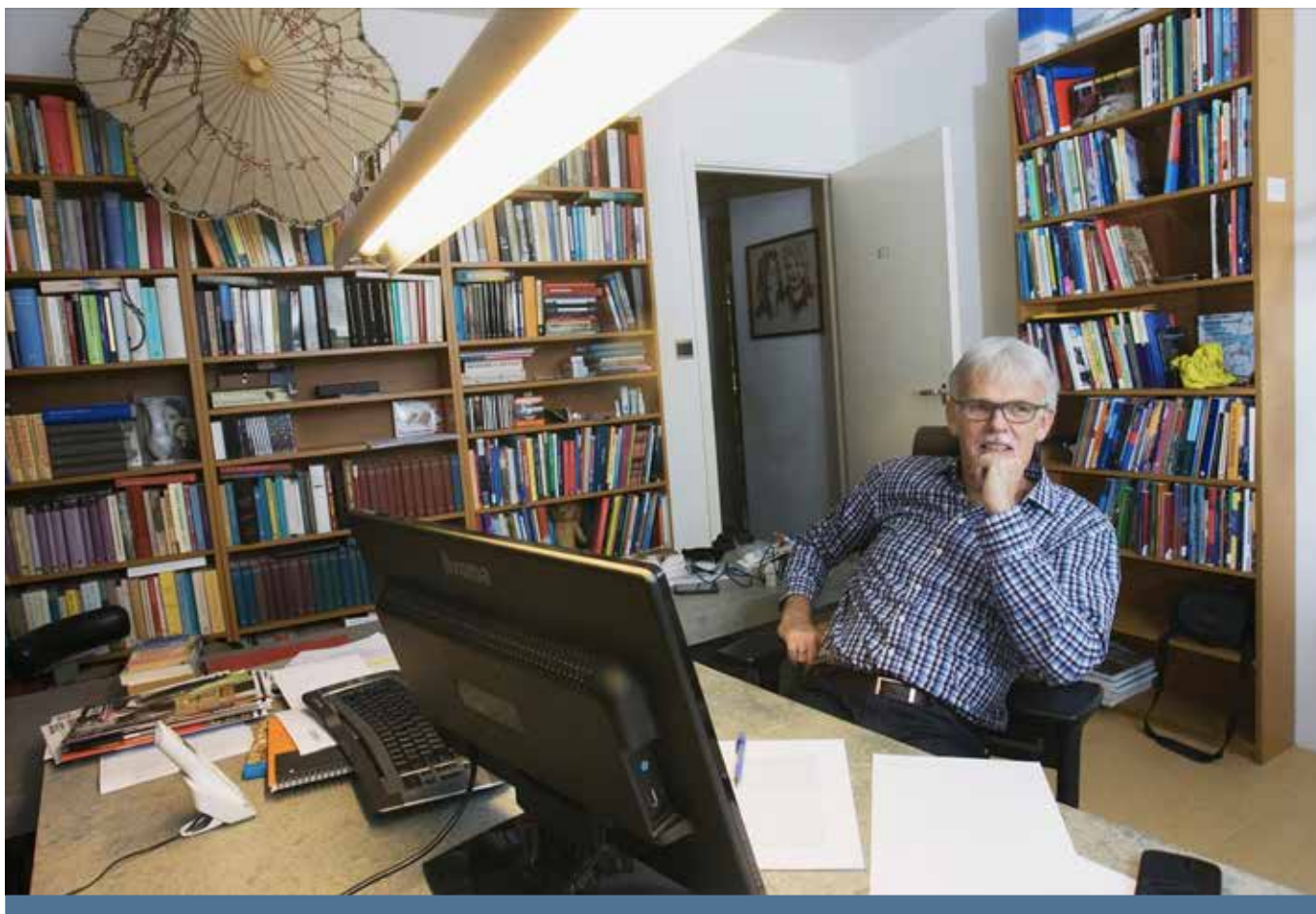
logica' als analytische categorie, die de grondslag vormde voor het beroemde (voor sommigen beruchte) essay over burgerkracht uit 2011.

In dit project vonden Nico en ik elkaar (overigens waren we toen al 25 jaar schrijvende collega's en vrienden). Ik was na mijn publicaties over de bureaucratisering van de publieke sector (*Ontregelen*, 2008) en een ander soort Eropaf-professional (*Eropaf!*, 2010) toe aan eenzelfde stap als waar Nico naar op zoek was: wat is in de context van een transformerende verzorgingsstaat een grondslag voor zoiets als sociaal werk? Het antwoord daarop bedachten we overigens niet zelf, daarvoor interviewden we (eigenlijk met name Nico) zo'n veertig mensen die al jaren als onderzoeker, professional, beleidsmaker of politicus met deze vraag worstelden. Het resultaat was dus het RMO-essay *Burgerkracht. De toekomst van het sociaal werk in Nederland*, niet veel later (in 2013) uitgewerkt in de wat minder bekende maar al wat omvattender Platform31-publicatie: *Burgerkracht in de wijk. Sociale wijkteams en de lokalisering van de verzorgingsstaat* en in 2014 in het boek *Decentraal. De stad als sociaal laboratorium*.

Eigen leven

In het enorme institutionele en financiële geweld dat met de decentralisaties en de transformatie van de verzorgingsstaat gepaard is gegaan, is de term Burgerkracht (zoals het wel vaker gaat) dus een eigen leven gaan leiden. Het begrip wordt te pas en te onpas gebruikt, door naïeve gelovigen en (in toenemende mate) door critici, die er een smeermiddel in zien voor een terugtrekkende overheid en een afbraak van oude verzorgingsstaatarrangementen. Al die discussies, en niet in de laatste plaats de ergernis erover, brachten Nico tot het voor-nemen om er dan maar eens echt grondig studie van te gaan maken in de vorm van een proefschrift. Hij wilde de geschiedenis

Wat hij zocht, is een soort derde weg; niet de weg van de overheid, niet de weg van de markt, maar de weg waarin burgers gefaciliteerd door professionals weer greep krijgen op hun eigen wereld

van de brede sociale sector, waaronder het welzijnswerk, herordenen als een geschiedenis waarin een door burgers geïnitieerd project in een proces van modernisering (een mix van professionalisering, institutionalisering en bureaucratisering) een eigen leven is gaan leiden en de energie blokkeert om tot andere vormen van ondersteuning, solidariteit en saamhorigheid te komen, terwijl daar onmisbare bouwstenen in te vinden zijn om tot een levensvatbare verzorgingsstaat te komen. Wat hij zocht, is een soort derde weg; niet de weg van de overheid, niet de weg van de markt, maar de weg waarin burgers gefaciliteerd door professionals weer greep krijgen op hun eigen wereld. Misschien is dat een romantische droom, misschien was het een koppige echo van de oude emancipatie-andragogie, maar het blijft doodzonde dat Nico de Boer het denken over de verzorgingsstaat niet met zijn analytisch vermogen, zijn ervaringen, zijn verhalen, zijn scherpzinnigheid en zijn onderzoeksdrang verder kleur zal gaan geven. Tweeënhalf jaar geleden werd bij hem de nietsontziende ziekte ALS geconstateerd. Die klap kwam hard aan. Hij heeft

Nico de Boer was een begenadigd schrijver; hij schreef graag, goed en zorgvuldig

niet meteen de pijp aan Maarten gegeven; begin dit jaar verscheen bij het LSA nog een fraai essay van hem over de teloorgang en heruitvinding van wijkraden.

Onverminderd scherp

Maar langzaam maar zeker sloopte de ziekte zijn lichaam. Die ontakeling bereikte echter nooit zijn karakter, en al helemaal niet zijn geest. Hij opereerde de laatste maanden bij tijd en wijle onverminderd scherp op Twitter, waar hij iets deed wat de meesten van ons al lang opgegeven hebben, namelijk het bloed onder de nagels

vandaan halen van klimaatontkenners. Zijn vrienden en naasten hebben dit jaar heel wat uren met hem doorgebracht – trieste uren, zeker, maar net zoveel vrolijk en beschouwend. Ik kan me geen gesprek met hem herinneren zonder grap, geen ontmoeting zonder vrolijkheid. Hij hield de regie over zijn leven en toen hij de grens van het onaanvaardbare zag aankomen over zijn dood. Hoewel hij niet in de hemel geloofde (na de dood is er Het Grote Niets), zag hij zijn naderende afscheid als een luchtballon waar hij elke dag weer een touwtje van doorsneed, tot hij na het laatste koord op donderdag 10 oktober ons definitief ontsteeg. Eeuwig jammer, want hij had ons als welzijnsdenker nog zoveel te vertellen. En als vriend, als partner, als vader, als opa. Als Nico de Boer.

Jos van der Lans is cultuurpsycholoog en publicist. Hij werkte bij het tijdschrift *Marge* toen Nico de Boer in 1984 toetrad tot de redactie. Dat was het begin van een langdurige vriendschap en vruchtbare samenwerking.

DE VS LEERT ONS DAT EVIDENCE BASED WERKEN LOONT

Amerikaanse les

De VS is in vele opzichten geen land dat ons tot voorbeeld kan dienen, zeker niet als het gaat om een rechtvaardige inkomensverdeling of inspirerend leiderschap. We kunnen echter echt wel wat van onze Atlantische overbuur leren als het gaat om evidence based werken.

Er is niemand in de VS die zo vaak rept van *fake news* als president Donald Trump. Het lastige is echter dat hij bepaalt wat 'fake' is. Diverse machthebbers in andere landen – Brazilië en Turkije bijvoorbeeld – namen een voorbeeld aan de Trumpiaanse retoriek. Wat deze opperhoofden met elkaar gemeen hebben, is dat feiten en wetenschappelijke kennis er voor hen absoluut niet toe doen. Ook in ons land zijn politici die wetenschappelijke kennis beschouwen als 'een geluid waar vele anderen tegenover staan'.¹

Roeptoeteren versus factchecken
Trump cum suis roept meestal dat iets *fake news* is als reactie op kritiek op hun beleid. Tegenargumenten, ongeacht of ze op wetenschappelijke inzichten of onderzoeksbevindingen zijn gebaseerd of niet, gooien ze meestal regelrecht de virtuele prullenbak in. In de VS heeft Trump voor zijn anti-intellectualisme in *Fox News* een krachtige bondgenoot gevonden. Het meest bekeken televisienetwerk van het land springt enthousiast op bij elke verbale oprisping van de in januari 2017 aangetreden president. Maar Trump heeft ook tegenstanders.

Politici – vooral democraten – en wetenschappers, onderzoekers en media die de uitspraken van de president permanent op hun waarheidsgehalte toetsen. Vaak komen zij tot ontluisterende bevindingen. Zo concludeerde *The Washington Post* op 10 juni 2019 dat Trump in de eerste 869 dagen van zijn presidentschap bijna 11.000 onjuiste of misleidende uitspraken had gedaan, vooral over migranten, AOW en zorgverzekeringen voor ouderen.

Republikeins pleidooi voor bewezen programma's

Het verzet in de VS tegen beleid dat op

De Bill and Melissa Gates Foundation financiert onafhankelijk effectiviteitsonderzoek.

aannames en willekeur is gebaseerd, bestaat al langer en komt soms vanuit onvermoede hoek. Zo stond in december 2014 in *The New York Times* een opvallend betoog van een beleidsmedewerker van voormalig president George W. Bush.² De medewerker en tevens partijgenoot van Bush pleitte er krachtig voor om bij de bezuinigingen op sociale programma's een uitzondering te maken voor evidence based programma's. Het snijden in die programma's zou, zo stelde hij, de samenleving meer kosten dan het in stand houden ervan. Nadrukkelijk wees hij zijn partijgenoten in het Congres erop dat de bewuste programma's bijdroegen aan de vermindering van armoede, en de overheid daardoor veel geld bespaarden. Let wel, met dit pleidooi beoogde hij bezuinigingen in de begroting van Obama te voorkomen. Er was dus geen sprake van partijbelangen, maar van een inhoudelijk gedreven argumentatie.

Gedegen beleid vereist onderzoek

Idealiter wijzigt een overheid haar beleid pas zodra er bewijs is dat het op een andere manier effectiever kan of wanneer duidelijk is dat het huidige beleid niet effectief is. Wanneer dat bewijs er nog niet is, laat ze er onderzoek naar doen. Bijvoorbeeld door te experimenteren met een basisinkomen waar ik eerder over berichtte.³

Ook Goede Doelen-fondsen zoals United Way ondersteunen in de VS geen projecten die niet in staat zijn de impact van hun interventie te meten en daarover te rapporteren.⁴ De Bill and Melissa Gates Foundation gaat nog een stap verder en financiert onafhankelijk effectiviteitsonderzoek, zelfs wanneer dat niet direct gekoppeld is aan een eigen project.⁵ Doel is bij te dragen aan een grotere effectiviteit van sociale programma's met meer impact. Impact is daarbij echt iets anders dan het antwoord op de vraag naar hoeveel mensen er zijn bereikt. Het gaat altijd over de bijdrage aan het grotere doel, zoals economische onafhankelijkheid of het uitbannen van ziektes.

Een mooi voorbeeld is Mobility Mentoring: een evidence based aanpak om mensen uit financiële nood te redden, ontwikkeld in eendrachtige samenwerking van universiteit, maatschappelijk werk en overheid.⁶ Wanneer een aanpak zoals Mobility Mentoring echter aanslaat in Washington State – een staat in het noordwesten van de VS – betekent dat niet per se dat die aanpak elders ook werkt. Organisaties

Trump cum suis roept meestal dat iets *fake news* is als reactie op kritiek op hun beleid

reserveren daarom niet alleen geld voor onderzoek naar de effectiviteit van sociale programma's, maar ook om te kijken of de aanpak aan de lokale omstandigheden moet worden aangepast. Deze onderzoeken worden meestal gedaan door een groep kennisinstellingen en universiteiten. Werken in een consortium voorkomt dat er een een-op-een-relatie ontstaat tussen de opdrachtgever(s) en de onderzoekers. Dat laatste komt het onafhankelijke wetenschappelijke karakter van het onderzoek ten goede. Onderzoek kost geld, dat dus niet naar de 'doelgroep' gaat. Maar dat is altijd beter dan geld uit te geven aan een aanpak waarvan je niet weet of die überhaupt werkt. Tenminste als het uitgangspunt is dat vooral de doelgroep van een sociaal programma erop vooruit moet gaan, en niet de uitvoerders.

Niet ridiculiseren, maar samenwerken

Wat kunnen we in Nederland van de VS leren? De belangrijkste les is dat het loont om ieder sociaal programma grondig en onafhankelijk te laten evalueren.⁷ En dat we daar geld voor moeten vrijmaken; dit kan – afhankelijk van het programma – soms oplopen tot 10 à 15 procent van het totale programmabudget.

Dat bedenkers en uitvoerders van een programma of project ervan overtuigd zijn dat het werkt, kan en mag nooit een argument zijn om er blind van uit te gaan dat dat dus ook zo is. Het gebeurt maar zelden dat een nieuwe interventie, hoe goed doordacht ook, meteen naar behoren werkt. Onderzoek kan zorgen voor de benodigde aanscherping en verbetering. In het nieuwe *behavioural design*-denken zien we deze benadering krachtig terugkomen (Datta & Mullainathan 2014; Tromp & Hekkert 2016; Tromp, Hekkert & Verbeek 2011).⁸

Het is niet meer dan begrijpelijk dat beleidsmakers en ontwikkelaars van interventies hun 'darlings' op allerlei mogelijke

manieren proberen te beschermen tegen een fataal oordeel van onderzoekers en wetenschappers. De beste manier om dat te voorkomen, is echter niet – zoals Trump en consorten menen – de wetenschap te ridiculiseren. Het is veel effectiever als beleidsmakers en -uitvoerders, wetenschappers en onafhankelijke onderzoekers samen programma's ontwikkelen, onderzoeken, doorontwikkelen of besluiten om ermee te stoppen. Daar wordt echt iedereen beter van.

De ervaringen in de VS laten zien dat met evidence based werken miljarden dollars bespaard worden. Geld dat elders ingezet kan worden om bijvoorbeeld het bereik van programma's verder te vergroten.

Noten

- <https://www.vn.nl/fuck-de-feiten-fact-free-politics/>
- <https://www.nytimes.com/2015/01/01/opinion/social-programs-that-work.html?searchResultPosition=1>
- <https://www.sociaalweb.nl/blogs/materiele-veiligheid-is-een-basisinkomen-een-optie>
- <https://www.unitedway.org/>
- <https://www.gatesfoundation.org/>
- <https://www.socialelvraagstukken.nl/interview/elisabeth-babcock-van-mobility-mentoring-hersenen-kunnen-herstellen-van-armoede-stress/>
- Ik wil hiermee niet zeggen dat er in Nederland geen goede uitzonderingen zijn. Binnen de Hogeschool van Amsterdam voeren wij een langlopend monitoring- en evaluatieproject uit van een programma van de Stichting van Schulden naar Kansen en Aegon dat zo'n uitzondering is. Ook het Oranje Fonds laat zijn programma's op een vergelijkbare manier onafhankelijk monitoren. Er zijn zeker meer uitzonderingen (zoals de onderzoeksprogramma's van ZonMw). Maar de grote lijn is dat onderzoek snel te ingewikkeld en te duur wordt gevonden. Bovendien horen we nog steeds veel te vaak: maar we weten toch wel wat wel en niet werkt?
- <https://captology.stanford.edu/projects/behaviordesign.html>

Bronnen

- Datta, S. & S. Mullainathan, Behavioral design: A new approach to development policy. *Review of Income and Wealth*, 60(1), 7-35, 2014, <https://doi.org/10.1111/roiw.12093>
- Tromp, N. & P. Hekkert, Assessing methods for effect-driven design: Evaluation of a social design method. *Design Studies*, 43, 24-47, 2016, <https://doi.org/10.1016/j.destud.2015.12.002>
- Tromp, N., P. Hekkert & P.-P. Verbeek, Design for Socially Responsible Behavior: A Classification of Influence Based on Intended User Experience. *Design*, 27(3), 3-19, 2011

Roeland van Geuns is lector Armoede Interventies aan het Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie van de Hogeschool van Amsterdam.

'WHERE EVERYBODY KNOWS THEIR NAME'

Onlangs stond er een intrigerend artikel in de *Volkskrant* waarin geprobeerd werd te achterhalen waarom Mexico in geluksonderzoek altijd komt boven drijven. Het geheim lijkt te zitten in de aanwezigheid van veel *mercados* en *zócalos* (eenvoudige markthallen en pleintjes) én familie. De observaties zijn relevant voor Nederland. Willen we meer leefbare wijken realiseren, dan hebben we meer warme plekken en tantes nodig.

De Mexicaanse geluksonderzoeker die in het *Volkskrant*-artikel aan het woord komt, houdt ons voor dat mensen gelukkig worden op plekken waar ze je naam kennen en blij zijn dat je er bent. Hij geeft een rijmpje als ezelsbruggetje: *Everybody knows their name and everybody's glad they came*. De ervaren televisiekijker herkent de bijna-gelijkenis met het openingsliedje van *Cheers*, een sitcom waarvan enkele honderden afleveringen ooit ook in Nederland zijn uitgezonden. *Cheers* ging over een gelijknamige bar en een handvol vaste gasten. Herinnert u zich Norman nog? Altijd vastgenageld aan zijn vaste plek. De enige beweging die hij maakte, was het optillen van zijn vaste pul bier op zijn vaste kruk.

“Mijn zoon!” roept de Mexicaanse dame als ze de *Volkskrant*-journalist voor de tweede keer ontmoet’

In Nederland zien we al enige tijd de opmars van warme plekken, blijkbaar hebben we onze verzorgingsstaat te veel verkild. Zo worden overal *huiskamers* ingericht. De huiskamer is bijvoorbeeld de meest dominante metafoor in gemeentelijke beleidsnota's over het belang van publieke ruimten. Het geprogrammeerde pleintje of parkje is onze Hollandse variant van de *zócalo*. Voorts realiseren woningcorporaties al enige tijd kleinschalige huizen of kamers van de buurt, maken kringloopwinkels ruimten vrij voor een buurthuisfunctie en richten

supermarkten kletskassa's in. Met onze oude meuk kleden we ze aan, bijvoorbeeld met het bric-à-brac dat we uit onze werkkamers sleepten voordat die in meer onpersoonlijke kantoortuinen veranderden.

Tegenover familie en familiariteit staan we in Nederland gereserveerder. In de Nederlandse *mercados* en *zócalos* gaat het om publieke familiariteit, dat is een afstandelijke vorm van familiariteit waarbij we elkaar weten in te schatten, elkaar van gezicht kennen, maar zeker niet bij naam. In Mexico is dat anders. 'Mijn zoon!' roept de vriendelijke Mexicaanse dame in de *mercado* als ze de *Volkskrant*-journalist voor de tweede keer ontmoet. Nederland heeft nog steeds een redelijk robuuste verzorgingsstaat; in Mexico moet je het vooral van je familie hebben, dus is het slim om die maar zo groot mogelijk te maken.

Toch lijken we wel een verdere mexicanisering van onze publieke voorzieningen te kunnen gebruiken. We hoeven elkaar niet allemaal bij naam of oom en tante te gaan noemen, maar een beetje meer toeschietelijkheid en hartelijkheid kan geen kwaad in al die voorzieningen, werk- en ontmoetingsplekken die we hier in Nederland hebben. Bovendien: de inbreng van je tante en je moeder

moet je niet onderschatten. Onlangs vertelde een medewerkster van een Haagse culturele instelling die in onze sterk gesegregeerde hofstad zoveel mogelijk groepen probeert te bereiken, dat ze haar tante gevraagd had haar een keertje te helpen. Tante had toen op een vanzelfsprekende manier contact weten te maken met groepjes moslima's. Hetzelfde hoorde ik van een kennis die haar moeder van over de tachtig betrokken had bij een cultureel project in Rotterdam-Zuid. In beide gevallen was er eerst sprake van verbazing en nieuwsgierigheid, vervolgens van contact

en verbroedering. Hier moet ik ook Ome Gerrit noemen. Een voormalige binnenvaartschipper die in een additionele baan aangespoeld was op het buurtplein van mijn wijk. Hij verrichtte fantastisch werk, met warmte, en bracht buurtbewoners nader tot elkaar. In de woorden van de Mexicaanse geluksonderzoeker: hij wist een functie-gedreven relatie tot ons in balans te brengen met zijn emoties en zijn persoon. Dat we hem 'oom' noemden, zegt genoeg. We hebben nog eens allemaal geld bij elkaar gelegd voor zijn nieuwe kunstgebit.

Het nieuwe sociaal werk

De decentralisaties leken vijf jaar geleden wel een nieuw soort mens te beloven: generalistische professionals die sociale problemen integraal zouden aanpakken. Ze zouden dicht bij cliënten komen en maatwerk verrichten. Burgers zouden zich met elkaar verbonden voelen en elkaar veel beter kunnen helpen. Hoe staat het nu met die generalistische professional die én individuen bijstaat, én sociale verbanden smeedt en collectieve aanpakken aandraagt? We vroegen het voor dit dossier aan deskundigen, woordvoerders en praktiserende werkers. Ofwel: hoe staat het ervoor met de nieuwe sociale professional?

DE SOCIAAL WERKER IN CIJFERS

Meestal een vrouw van gemiddeld 42 jaar

FEITEN EN CIJFERS

TEKST Han van de Wiel

Hoe is het gesteld met de arbeidsmarkt voor mensen in de sector sociaal werk? Is er sprake van groei of krimp? En verdient dat werk een beetje lekker?

De sociaal werker bestaat natuurlijk niet, maar op grond van onderzoeksgegevens is het wel mogelijk de contouren van een gemiddelde werknemer in deze sector te schetsen. De sociaal werker, ook wel bekend als 'welzijnswerker', 'maatschappelijk werker', 'jongerenwerker', 'ouderenwerker', 'buurtwerker', 'buurtteamwerker', is in driekwart van de gevallen een vrouw van gemiddeld 42,5 jaar, met een vaste parttime baan van 26 uur in de week, die in het algemeen enthousiast tot zeer enthousiast is over haar werk. Wat weten we nog meer over de sociale sector als arbeidsmarkt?

Omvang sociale sector

Het precieze aantal mensen dat werkzaam is in de sociale sector blijkt lastig te achterhalen. Beter geformuleerd: er circuleren verschillende cijfers. Volgens het CBS zijn er momenteel 51.900 sociaal werkers. Dat is ongeveer 10.000 minder dan in 2010. Het voorlopige dieptepunt in de werkgelegenheid was het eerste halfjaar van 2015, met 47.900 werknemers. De laatste jaren is het aantal werknemers min of meer stabiel. Wat al die jaren nauwelijks is veranderd, is de gemiddelde leeftijd van de werknemers: die schommelt sinds 2010 tussen de 42,2 en 42,7 jaar. Sociaal Werk Nederland, de brancheorganisatie voor het sociaal werk in Nederland, schat het totale aantal eigen werknemers in het sociaal werk aanzienlijk hoger dan het CBS; op ongeveer 73.600. Sociaal Werk Nederland baseert zich daarbij op cijfers en die van het Pensioenfonds Zorg & Welzijn. Ook het onderzoeksprogramma Arbeidsmarkt Zorg en Welzijn (AZW), waarin bijna alle partijen in de zorg samenwerken, komt uit op dit aantal.

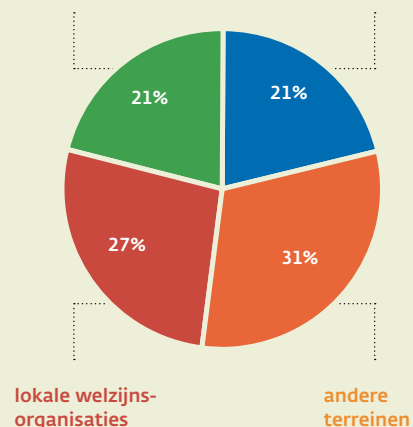
CIJFERS OVER SOCIAAL WERKERS

- tussen de 51.900 en 73.600 sociaal werkers in Nederland
- driekwart is vrouw
- gemiddeld 42,5 jaar oud
- driekwart heeft een vast dienstverband
- het gemiddelde brutomaandsalaris is € 3067

FUNCTIES SOCIAAL WERKERS

maatschappelijke dienstverlening

maatschappelijke opvang

CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK

‘Sociaal werk is onderverdeeld in de subbranches Maatschappelijke opvang met vernachting, Welzijn breed, Maatschappelijk werk en Sociaal werk overig’

Doel van het AZW is 'partijen in de sector Zorg en WJK [Welzijn, Jeugdzorg en Kinderopvang (red.)] te voorzien van eenduidige en betrouwbare informatie over de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en deze informatie te duiden'.

Het verschil tussen de cijfers van het CBS en die van Sociaal Werk Nederland / AZW is 20.000 werknemers. Hoe is dat te verklaren? Het CBS denkt dat een deel van de verklaring zit in de zogeheten branche-afbakening, die niet gelijk is. Het kan volgens het CBS voorkomen dat organisaties tijdelijk niet in de juiste branche worden weergegeven (correcties worden later verwerkt), zodat de cijfers op het niveau van de subbranches 'mogelijk een vertekend beeld van de werkelijke arbeidsmarkt' geven. Sociaal Werk Nederland heeft een andere verklaring: er worden oude en nieuwe cijfers met elkaar vergeleken. Het CBS telt peuterspeelzaleidsters niet meer mee bij de sector sociaal werk maar bij de sector kinderopvang. Daarnaast bleek de subbranche 'sociaal werk overig' een vergaarbak te zijn. Op deze categorie wordt aan de hand van de code van de cao Sociaal Werk nog een slag gemaakt zodat deze een juister beeld geeft van de werkelijkheid. Deze twee veranderingen zijn een verklaring voor het verschil, heb ik begrepen.

Wat is sociaal werk?

Sociaal Werk Nederland geeft op haar website geen definitie. Expres niet: 'Sociaal werk is niet één beroep, maar een verzameling van beroepen en functies die inhoudelijk een grote verwantschap met elkaar vertonen.' Sociaal werkers, zegt Sociaal Werk Nederland, ondersteunen mensen bij het oplossen van problemen in hun dagelijks leven zodat zij weer deel kunnen uitmaken van de maatschappij. Het CBS doet een poging: 'Sociaal werk is onderverdeeld in de subbranches Maatschappelijke opvang met overnachting, Welzijn breed, Maatschappelijk werk en Sociaal werk overig.' Sociaal Werk Nederland heeft in kaart gebracht in welke functies sociaal werkers actief zijn. Iets meer dan een kwart (27 procent) werkt in een lokale welzijnsorganisatie, gevolgd door maatschappelijke dienstverlening (21,5 procent), maatschappelijke opvang (21 procent) en 'andere terreinen' (idem).

Loon en dienstverband

Driekwart van de werknemers in het sociaal werk heeft een vast dienstverband, 5 procent een tijdelijke aanstelling met vaste uren en 7,5 procent is zzp'er. Het gemiddelde brutomaandsalaris van een fulltime sociaal werker is € 3067, exclusief het individuele keuzebudget dat ongeveer 18 procent van het salaris bedraagt.

Branche onder druk

Tussen de crisis van 2008/2009 en de decentralisaties kreeg de branche een bezuiniging van een kwart van het budget te verwerken. De

SOCIAAL WERK NEDERLAND

'Sociaal werk is niet één beroep, maar een verzameling van beroepen en functies die inhoudelijk een grote verwantschap met elkaar vertonen'

Gezondheidsraad noemde de branche in 2014 nog 'verweesd'. De branche staat nog altijd onder druk: de helft van de organisaties werkt onder de kostprijs, de marges voor professionalisering zijn bijzonder smal. De gemeentelijke bezuinigingen op de Wmo gaan, zoals het er nu uitziet, op veel plekken ten koste van ondersteuning – mede door sociaal werk. Sinds 2017 neemt het aantal vacatures toe. In 2018 had bijna de helft (46 procent) van de organisaties in het sociaal werk openstaande vacatures, 21 procent van de organisaties had moeilijk vervulbare vacatures. De belangrijkste redenen voor sociaal werkers om een andere baan te zoeken, zijn het vinden van een andere werkgever met inhoudelijk interessanter werk (29 procent), vervroegd uittreden en pensioenering (24 procent) en het aflopen van tijdelijke contracten (19 procent). Het ziekteverzuim en de werkdruk in de branche zijn hoog.

Onderwijs

Recente cijfers over de instroom van toekomstige sociaal werkers in het onderwijs zijn er niet. De laatste keer dat de branche daarover heeft gerapporteerd, is in februari 2017, met cijfers over 2012-2014. Daaruit blijkt dat de instroom in 2012 en 2014 daalt voor alle studierichtingen (Maatschappelijke Dienstverlening, Sociaal Pedagogische Hulpverlening, Verzorgende en Culturele Maatschappelijke Vorming). Dat geldt het sterkst voor Verzorgende (-21,4 procent). Er is daarentegen een sterke stijging te zien in de opleiding HBO Pedagogiek, met 34 procent.

Han van de Wiel
is journalist.

Bronnen

CBS, Sociaal Werk Nederland, AZWinfo.nl en jaarlijkse werkgeversenquête

A portrait of Jan Willem Bruins, a middle-aged man with grey hair, wearing a dark blue blazer over a dark shirt. He is standing outdoors, leaning on a white railing with a thick black chain. In the background, there are residential buildings and a cloudy sky. A semi-transparent orange box is overlaid on the right side of the image, containing his name and title.

**JAN WILLEM
BRUINS,
DIRECTEUR VAN
DE BEROEPS-
VERENIGING
VAN SOCIAAL
WERKERS:**

**‘Je gaat niet voor
je lol naar de
hulpverlening’**

Sociaal werkers zijn klem komen te zitten, zegt Jan Willem Bruins, voorman van de beroepsvereniging BPSW. Klem tussen marktwerking, protocollering, regeldruk en bureaucratie. Maar hij ziet ze ook hun autonomie weer claimen. En met de fragmentarisering van de samenleving worden ze met de dag meer onmisbaar.

INTERVIEW

TEKST Marc Räckers en Marcel Ham
FOTO Tiva Pam

In 2018 werd Jan Willem Bruins na Lies Schilder directeur van de Beroepsvereniging van Professionals in het Sociaal Werk, de BPSW. Vlak daarvoor had die organisatie zich omgevormd van een club van maatschappelijk werkers tot een bredere vereniging waarbij ook jeugdwerkers, opbouwwerkers, begeleiders in de gehandicaptenzorg en ggz-agogen zich aansluiten. De BPSW groeit en telt 4500 leden. Bruins was eerder werkzaam in het hoger sociaal onderwijs, onder andere als hoofd van de opleiding Maatschappelijk Werk aan hogeschool Windesheim. Ook was hij voorzitter van het landelijk overleg van de opleidingen voor Maatschappelijk Werk en later Social Work.

Het is bijna vijf jaar na de decentralisaties, toen gemeenten verantwoordelijk werden voor langdurige zorg, jeugdzorg en de Participatiewet. Hoe valt de balans uit? Positief of negatief?

‘Ik zie nog steeds de kansen, maar de schaduwkanten zijn groot. De manier waarop het is gegaan, is erg ongelukkig. Het moest snel en veel goedkoper. Grote transities en tegelijk veel bezuinigen werkt gewoon niet. Dat was een onvoorstelbare bestuurlijke misser. En een pijnlijke onderschatting van wat het sociaal werk doet. Je kunt veranderen wat je wilt maar de mensen die het sociaal werk nodig hebben, veranderen daar niet door. Het is ongelooflijk hoelang jeugdzorgwerkers bijvoorbeeld nu al aan de bel trekken over wat er niet goed gaat. Toen de banken dreigden om te vallen, werden ze in één nacht gered. Moet je kijken hoelang de jeugdzorgwerkers nu al agenderen wat er misgaat. Per jaar verlaat 20 procent van hen de sector.’

Hoe doen gemeenten het?

‘Ook de gemeenten zijn overvallen door de snelheid van de decentralisaties en door de omvang van de bezuinigingen. Tegelijk kregen zij ook in de gaten hoe ingewikkeld het is om het sociaal werk goed te

organiseren. Dus proberen zij de regie te nemen op vraagstukken waar ze misschien niet zoveel verstand van hebben. Ook daar wordt de kennis van professionals te weinig gebruikt. Het gestolde wantrouwen naar onze beroepsgroep staat veel oplossingen in de weg. Een van de grootste ergernissen is de onzinnige administratieve lastendruk. Dat is voor veel professionals toch het leegeten van een bord zand. Dat komt voort uit wantrouwen, terwijl de intrinsieke motivatie van de werkers zo groot is dat je ze niet zo hoeft te controleren.’

Wat moet er gebeuren om het weer vlot te trekken?

‘Er moet dus echt geld bij, de bezuinigingen moeten teruggedraaid. En professionals moeten meer vertrouwd worden in hun expertise, dan willen ook weer meer mensen dit bijzondere werk doen. Het is een belangrijk maar zwaar beroep, werken met mensen die zijn vastgelopen in hun leven of begeleiding nodig hebben in hun sociaal functioneren. Het is een vorm van beschaving om dat met elkaar te financieren en te organiseren. En de samenleving heeft er ook belang bij, je moet niet willen dat grote groepen buiten de boot vallen.’

Pieter Hilhorst stelde ooit dat de overheid geen geluksmachine is maar een pechdemper.

‘Dat is een goed woord. De neoliberale zelfgenoegzaamheid heeft iets onbescheidens. De pech in je leven terugbrengen tot een soort persoonlijke verantwoordelijkheid is natuurlijk onzin. De gebruikers van sociaal werk hebben echt wel geprobeerd om het zelf op te lossen. Je gaat niet voor je lol naar de hulpverlening. Mensen willen hun “eigen kracht”, om dat lege begrip maar weer eens te gebruiken, heus wel benutten als ze zouden weten hoe. Dat geldt ook voor het “inzetten van het eigen netwerk”. Natuurlijk moet je maximaal je netwerk gebruiken, maar ga er maar van uit dat de meeste mensen dat veel liever doen dan hulp zoeken bij het sociaal

werk. En soms is het eigen netwerk juist de oorzaak van problemen, moeten mensen juist *uit* hun netwerk om de ellende niet groter te laten worden.'

Een van de grondgedachten achter de Wmo en Welzijn Nieuwe Stijl was het collectiviseren van sociale problemen. Zodat mensen in geval van nood bijvoorbeeld in de wijk of de buurt terecht kunnen. Toch zien we sociaal werkers nauwelijks werken aan zulke collectieve aanpakken. Zij hebben hun handen vol aan de individuele hulpverlening.

'Dat klopt. Die individuele problematiek van mensen krijgt door de urgentie vaak voorrang op collectieve benaderingen. Als er een acute crisis is vanwege geweld of huisuitzetting en de werkdruk is hoog, dan krijgt dat als vanzelf voorrang. Dat is begrijpelijk – maar tegelijkertijd, en dat is ook collectief opereren: nog nooit eerder in de geschiedenis hebben jeugdzorgwerkers zo massaal gestaakt. Sociaal werkers zijn ook heel actief op sociale media en proberen daar te agenderen wat er aan de hand is. Er is een nieuw soort zelfbewustzijn aan het ontstaan.'

Sociaal werkers lijken wel in het nauw te zitten, als we u zo horen.

'Dat is ook zo, ze zijn klem komen te zitten. Dat zegt Herman Tjeenk Willink ook in zijn boek *Groter denken, kleiner doen*, waarvan ik trouwens vind dat alle professionals het zouden moeten lezen. Klem tussen marktwerking, managerial-achtig denken, protocollering, de regeldruk en bureaucratie, schaalvergroting en dat soort zaken. Ik ben wel optimistisch dat sociaal werkers hun professionele autonomie meer gaan claimen. Dat is een actieve handeling, en professionals maken hiervoor steeds meer gebruik van hun beroepsvereniging.'

Als we naar het onderzoek De verhuizing van de verzorgingsstaat van onder anderen Evelien Tonkens en Jan Willem Duijvendak kijken, dan lijkt het er niet op dat professionals die claim ook echt leggen.

De onderzoekers constateren dat sociaal werkers de taal waarin zij zich verantwoordend aanpassen aan de beleidstaal, in plaats van dat ze deze ter discussie stellen.

'Als je in zo'n nieuwe context als nu moet werken, met de gemeente als centrale regisseur, dan zet dat spanning op je positie. Sociaal werkers staan ook onder druk omdat zij dat nieuwe beleid deels moeten uitvoeren. Ondertussen blijkt ook uit onderzoek dat mensen heel tevreden zijn over sociaal werkers.'

Terug naar collectiverend werken; de BPSW is daar warm voorstander van. Jullie lieten er samen met het Hoger onderwijs een boekje over maken: De kleur van sociaal werk, geschreven door Henk Geertsema en Marcel Spierts. Zie je in de praktijk dat er behoefte is aan deze manier van werken?

'Ja, bijvoorbeeld bij onze sociaal werkers in Rotterdam. Die organiseren regelmatig een sociaal café waar professionals bij elkaar komen, en daar agenderen ze dit soort thema's. Daar hoorden we heel duidelijk dat ze graag de collectieve aanpak meer zouden willen gebruiken, maar niet goed weten hoe. We hebben daarom de training "Werken aan de wijk" ontwikkeld, die gaat binnenkort van start. De bedoeling is om meer aandacht te krijgen voor de collectieve perspectieven. De professionals in de wijken maken natuurlijk mee dat het individuele en collectieve weer veel dichter bij elkaar komen te liggen. Dat had nooit zo uit elkaar mogen groeien.'

Wat zijn de vraagstukken in die wijken?

'Denk bijvoorbeeld aan woningnood en toenemende dakloosheid. Er zijn veel dingen die je niet individueel kunt oplossen en die je echt moet agenderen. Het aantal daklozen is in tien jaar tijd verdubbeld, terwijl het hoogconjunctuur is; dat geeft toch te denken. Dit is typisch iets wat de mensen die in de opvang werken dagelijks zien gebeuren. Ze kennen de verhalen van die mensen, zij zien mensen dakloos worden, ook mensen met een redelijk

CV JAN WILLEM BRUINS

1 oktober 2018 algemeen directeur Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk (BPSW).

1991 tot 2018 werkte hij in verschillende functies bij hogeschool Windesheim in Zwolle. Tot 2014 werkte hij als docent. Daarnaast was hij vijf jaar voorzitter van de redactie-adviesraad Win, hoofd opleiding

MWD van 2013 tot 2017 en opleidingsmanager Social Work van 2017 tot augustus 2018.

2017 was een jaar bestuurslid van het Platform HBO-Sociaal Werk (LOO-SW) bij de Vereniging Hogescholen.

2014 tot 2018 was hij voorzitter van het Platform HBO-MWD-opleidingen (LOO-MWD).

2009 tot 2013 voorzitter van de Vereniging Medezeggenschap Hogescholen.

2005 gedurende acht jaar voorzitter van de Werkplaats voor Beweging en Kunst in Zwolle.

1987 tot 1990 werkte hij als docent aan het IJsselcollege, Zwolle.

1983-1987 was hij *research*

assistent bij de Protestantse Theologische Universiteit.

1980 studeerde aan de Protestantse Theologische Universiteit waar hij in 1987 zijn master behaalde. In datzelfde jaar haalde hij een bachelor economie bij hogeschool Windesheim.

inkomen. Ik vind het echt een probleem dat zulke kennis van sociaal werkers veel te weinig gehoord wordt. Zij kunnen dit zelf trouwens ook veel meer over het voetlicht brengen.'

Maar ja, dan moeten ze tegenwoordig eerst langs de afdeling communicatie, en als ze te kritisch zijn gaat de manager ervoor liggen, want die is bang voor de volgende aanbestedingsronde.

'Het is inderdaad zo dat veel sociaal werkers zich sinds de aanbestedingen onvrijer voelen om dingen te agenderen. Dat blijkt uit onderzoek en wij horen het ook terug van onze leden. Daarom is het ook zo belangrijk dat je je laat vertegenwoordigen, bijvoorbeeld door een beroepsvereniging. Wij lopen geen risico. Wij kunnen een brief schrijven aan de gemeenteraad over prangende kwesties. Op verzoek van sociaal werkers in de Rotterdamse wijken hebben we dat ook gedaan. Wij kunnen het overnemen en de professionals uit de wind houden.'

Medici hebben de eed van Hippocrates waarop zij zich kunnen beroepen. Zouden sociaal werkers niet iets soortgelijks moeten hebben?

'In feite hebben we dat in de vorm van de verschillende beroepscode. Die zijn we aan het samenvoegen tot één beroepscode voor het hele sociaal werk. In die codes zitten universele waarden waarop sociaal werkers zich kunnen beroepen. Zelfs in de wet is vastgelegd dat je op je eigen beroepscode mag beroepen. Maar eerlijk is eerlijk, de beroepsgroep heeft zelf ook nog een stap te zetten. Je kunt jezelf veel beter legitimeren en profileren als je samen die beroepscode als uitgangspunt voor het handelen neemt.'

Is sociaal werk ook een mensenrechtenberoep?

'Ja, dat staat ook in de internationale definitie van het sociaal werk en de laatste tijd is er rond deze opvatting weer een soort hernieuwd bewustzijn. Mensenrechten als handelingskader voor het sociaal werk zou voor iedereen vanzelfsprekend moeten zijn. Mensenrechten gaan over het recht op werk, wonen, gezondheid, veiligheid, bestaanszekerheid; gewoon de elementaire basisbehoeften in het leven. Als we nu bijvoorbeeld zien dat het aantal daklozen in tien jaar tijd is verdubbeld, dan doen we iets niet goed met het recht op wonen. Daarin moeten kabinet en woningcorporaties hun verantwoordelijkheid nemen. Het je beroepen op de mensenrechten is voor sociaal werkers dus heel relevant.'

Is het risico dan niet dat de sociale sector te politiek radicaal wordt? Sociaal werkers waren in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw dol op conflicten en streefden een maatschappelijke omwenteling na.

'Maar mensenrechten zijn toch iets heel gewoons? Het zijn de sociale grondrechten waar we het te weinig met elkaar over hebben. De samenleving heeft de verantwoordelijkheid om die mensenrechten te respecteren. De opkomst, ook op de

'Het gestolde wantrouwen naar onze beroepsgroep staat veel oplossingen in de weg'

opleidingen, van de opvatting dat sociaal werk een mensenrechtenberoep is, is juist een hele goede ontwikkeling. Het helpt als je op zo'n gezaghebbend concept kunt beroepen. En laten we wel wezen, mensenrechten zijn natuurlijk ook vertaald in ons nationale rechtssysteem. Mensenrechten zijn geen nieuwe categorie, ze zijn eerder vanzelfsprekend. En wat in deze gepolariseerde tijd ook belangrijk is; mensenrechten zijn niet links of rechts.'

Toch is dit een heel politieke opvatting. Gabriël van den Brink zei vorig jaar in dit blad dat sociaal werkers hun maatschappelijke opvattingen thuis moeten laten want die zijn niet relevant bij het oplossen van problemen van mensen.

'Nou ja, hij had het toen over de wat ál te linkse sociaal werker van vijftig jaar geleden. Zijn pleidooi voor professionele moed en creatief buiten de lijnen werken, gaat over professionele autonomie. In de praktijk gaan individueel helpen en agenderen goed samen. Sociaal werk is per definitie een normatieve professie. Dat wij het verschil tussen arm en rijk problematiseren, is al normatief. Je kunt ook zeggen: dat is nu eenmaal zo, het is het recht van de sterkste. Maar het is beschaving om hier niet in mee te gaan. Kijk, als Gabriël van den Brink bedoelt dat een sociaal werker niet zijn particuliere politieke opvattingen in de hulpverlening of begeleiding moet inzetten, niet moet uit zijn op bekeren, dan heeft hij volkomen gelijk.'

Dus de ideale sociaal werker doet aan individuele hulpverlening én aan gemeenschapsoverbouw?

'Al in de jaren zestig van de vorige eeuw kwam men tot de conclusie dat het die combinatie moet zijn. Dat we nu een opleving zien van het opbouwwerk heeft veel te maken met de tweedelingen die we op verschillende vlakken zien ontstaan, met groepen die niet kunnen deelnemen. Het sociaal werk kan daar veel in betekenen. Maar de opgave is groot. Nieuwe vormen van sociale cohesie komen niet meer voort uit de oude vormen. De religieuze zuilen zijn er niet meer, de politieke verbanden niet, families zijn "losser" geworden. De relatie tussen de superdiversiteit en solidariteit wordt een serieus thema en dat hebben we nog nooit zo meegemaakt. Het risico op fragmentarisering van de samenleving is groot. Of beschaving slechts een dun laagje vernis is, wordt in de nabije toekomst dus weer een actuele vraag.'

Marc Räckers werkt voor Eropaf! **Marcel Ham** is hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.

Autonomie is overgewaardeerd

OPINIE

TEKST Lilian Linders
FOTO HH/Cees Elzenga

Ondanks de bloei van sociale wijkteams is er van collectief sociaal werk weinig terechtgekomen de afgelopen jaren, constateert Lilian Linders. De individuele aanpak regeert. Wat ging er mis? En kunnen studenten verleid worden?

Het afgelopen decennium zijn vrijwel alle grote en middelgrote gemeenten gaan werken met sociale wijkteams. Je zou denken dat die trend een schot voor open doel vormde voor het collectieve sociaal werk: sociaal wijkteam klinkt immers als ‘sociaal’ bezig zijn in en met de wijk, en is van oudsher de habitat van sociaal-cultureel werkers en opbouwwerkers. Eerlijk gezegd kon ik mezelf ook niks anders voorstellen: waarom sociale wijkteams optuigen als ze verder niks doen met de wijk zelf? En toch is dat precies wat er gebeurd is. De sociale wijkteams blijken hun naamgeving en daarmee ook hun belofte onvoldoende waar te maken. In plaats daarvan domineert een individuele aanpak, wat onder meer te wijten zou zijn aan een hoge caseload en een overkill aan administratieve taken. Omdat de transformatiedoelen eerder verder weg

dan dichterbij kwamen, hebben gemeenten inmiddels een nieuw hoera-begrip in het leven geroepen. Hoog op de agenda’s staat nu ‘de sociale basis’, een soort van samenlevingsopbouw 2.0, een combinatie van sociale infrastructuur en informele hulpbronnen. De titel van de startnotitie *De sociale basis terug van weggeweest* van Movisie die deze ontwikkeling beschrijft, verradt dat het hier vooral oude wijn in nieuwe zakken betreft.

Visie

Wat houdt dat collectieve sociaal werk nou precies in? In de naam zit het antwoord; het betreft hier interventies met groepen, wijken en gemeenschappen. Veelgenoemde activiteiten die hiermee samenhangen, zijn het versterken van sociale samenhang, sociale netwerken, een inclusieve samenleving of sociale cohesie. Een collectieve aanpak is relevant voor uiteenlopende doelgroepen. In principe voor

alle buurtbewoners, meer in het bijzonder voor bijvoorbeeld mensen met een licht verstandelijke beperking, kwetsbare ouderen, mensen met psychosociale problemen of jeugdigen in problematische situaties. Het gaat daarbij niet alleen om het ondersteunen of stimuleren van burgerinitiatieven, vrijwilligerswerk, sport of culturele activiteiten; het gaat ook om het creëren van ontmoetingsmogelijkheden in de wijk of andere manieren om mensen met elkaar in contact te brengen, of mensen met drempelvrees te bewegen naar activiteiten, al dan niet met lotgenoten. Een collectief werkende professional werkt samen met wie er dan ook allemaal betrokken zijn bij mensen die op de een of andere manier in een achterstandssituatie terecht zijn gekomen. Van woningcorporaties tot politie, scholen of de Albert Heijn. Daarnaast werkt de collectief werkende professional samen met naasten van bijvoorbeeld jeugdigen of mensen met psychiatrische problematiek.

Het is van wezenlijk belang dat collectief sociaal werk gebeurt vanuit een gedegen theoretisch onderbouwde visie. Zonder zo'n gedeelde visie verzandt het in 'activiteiten doen met de mensen': we vragen wat de buurt nodig heeft en dan gaan we dat organiseren en iedereen zet zijn schouders eronder.

Geluk

Wat mij betreft biedt empowerment die brede en verdiepende visie. Dat betekent meteen ook dat collectief werken niet los te zien is van de individuele of politiek-maatschappelijke dimensie van sociaal werk, maar dat het zich erdoor omringd weet. Empowerment gaat over macht en kracht als twee kanten van dezelfde medaille. Op individueel niveau gaat het om het (terug)vinden van de persoonlijke kracht en het vertrouwen en de wil om de persoonlijke situatie te beïnvloeden. Ieder mens heeft daar ook anderen bij nodig: de tweede dimensie betreft dan ook het mobiliseren van informele hulpbronnen. De derde dimensie gaat over het bredere politiek-maatschappelijke gebied: de macht of invloed om veranderingen door te voeren. Denk bijvoorbeeld aan de toegankelijkheid van voorzieningen of het beïnvloeden van wet- en regelgeving. Het individuele mag nooit losgezonnen raken van het collectieve, en omgekeerd geldt hetzelfde. Kortom: om mensen te helpen sterker te staan, zul je ook moeten stilstaan bij hun individuele situatie.

Collectief sociaal werk ligt aan de basis van het gehele sociaal werk, ook van bijvoorbeeld de jeugdzorgwerker en de ggz-agoog. Het is van wezenlijk belang voor de kwaliteit van onze samenleving. Niet vanwege het afschalen, omdat het goedkoper zou zijn, vanwege 'het belang van de sociale basis' of de participatiesamenleving. Maar omdat verbinding met anderen bijdraagt aan welzijn. Of, zoals ik 'geluksprofessor' Patrick van Hees eens hoorde zeggen: 'Geluk is andere mensen'.

Afhaken

Sociaal werkers krijgen in hun werk te maken met een grote diversiteit aan (groepen) mensen met een uiteenlopend palet aan maatschappelijke problemen en vraagstukken. Of het nou gaat om multiprobleemgezinnen, verslavingsproblematiek of armoede; het betreft vrijwel altijd ingewikkelde vraagstukken waar geen quick fix voor is. Het zijn bovendien nooit alleen individuele kwesties, maar vraagstukken die ook situationeel en sociaal verklaarbaar zijn. Die complexiteit

moeten werkers kunnen doorzien en – als de situatie daarom vraagt – is het belangrijk dat ze de krachten weten te bundelen met andere betrokkenen. En dat is niet gemakkelijk, zo blijkt. Veel sociale professionals vinden het moeilijk om verder te kijken dan de persoonlijke situatie en haken af als ze weerstand zien bij cliënten wanneer het betrekken van het sociaal netwerk of bijvoorbeeld vrijwilligersinitiatieven of lotgenoten ter sprake komt. De wijze waarop zorg en welzijn georganiseerd en gefinancierd worden, maakt dat ook niet gemakkelijk.

Opleidingen

Ook in de Social Work-opleidingen zien we die disbalans tussen individueel en collectief terug. De bacheloropleiding Social Work mondt doorgaans uit in drie verschillende profielen: Welzijn & Samenleving, Jeugd en Langdurig Complexe Zorg. Helaas is het meest collectief georiënteerde profiel Welzijn & Samenleving bij veel Nederlandse Social Work-opleidingen het kleinst in omvang. Tegelijkertijd doen opleidingen hun uiterste best om de kernelementen van het meest collectief georiënteerde profiel – Welzijn & Samenleving – te laten terugkomen in de verschillende afstudeerrichtingen, en dat lukt vaak aardig goed. Desondanks blijft het jammer dat studenten na een (meestal tweejarige) gemeenschappelijke basis geneigd zijn en masse te kiezen voor de andere twee profielen. Dat doen ze onder meer omdat ze daarmee een registratie kunnen behalen – als ggz-agoog of jeugdzorgwerker – die toegang geeft tot specifieke functies waarvoor ze zonder die registratie niet in aanmerking (zouden kunnen) komen.

Het is wenselijk dat veel meer studenten kiezen voor Welzijn & Samenleving, zodat ze zich langduriger kunnen verdiepen in collectieve werkwijzen en benaderingen, en intensiever kunnen leren van praktijken waar individuele problemen in en met hun context geadresseerd worden. Dat verdient de sociale complexiteit van de vraagstukken waarmee ze van doen hebben. En dat verdienen de mensen die hulp nodig hebben.

Overgewaardeerd

Want ook mensen in een kwetsbare positie willen gewoon burger zijn en een waardevol leven leiden waarin ze ertoe doen. Het blijft daarom belangrijk om mensen te verleiden, te enthousiasmeren en te stimuleren in het toelaten van anderen maar ook vanuit maatschappelijk perspectief te werken aan inclusie en het voorkomen van sociale uitsluiting. Simpelweg omdat ieder mens andere mensen nodig heeft en omdat verbondenheid met anderen een van de meest essentiële ontwikkelingsmogelijkheden is waarover je als mens kunt beschikken. In dat opzicht is autonomie een overgewaardeerd begrip, want juist als het leven moeilijk wordt, hebben we andere mensen nodig. Als iemand zelf die aansluiting bij andere mensen niet (meer) heeft, is collectieve hulpverlening essentieel. Wanneer we louter op individuele hulpverlening focussen, ontzeggen we mensen die deze verbinding ontberen die broodnodige verbondenheid.

Lilian Linders is lector Empowerment en Professionalisering Sociaal Domein en redactielid van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*.

MAAKT UTRECHT DE
TRANSFORMATIEBELOFTES WAAR?

Het gaat echt niet vanzelf

REPORTAGE

TEKST Frieda Both
FOTO'S Tiva Pam

Integrale hulp, op maat van het kind en het gezin, de regie bij de cliënt, het versterken van de eigen kracht en die van het netwerk – het zijn centrale formuleringen in de Jeugdwet die in 2015 van kracht werd. Utrecht maakte er al vroeg ambitieus werk van. Wat kwam ervan terecht?

De Sterrenwijk in Utrecht

Het ging niet zomaar om een decentralisatie naar de gemeenten, maar om een wezenlijk andere manier van werken. Veel gemeenten richtten wijkteams in die een centrale rol kregen in die veranderende uitvoering. Maar de commissie die de Jeugdwet in 2018 evalueerde, constateerde

dat er in de overgang naar de gemeenten weliswaar veel goed was gegaan, maar dat er van de beoogde ‘transformatie’ nog niet zoveel was terechtgekomen.¹

Sommige gemeenten waren beter voorbereid dan andere. In de aanloop naar de Jeugdwet werd stevig nagedacht en geëxperimenteerd met de nieuwe taken en de nieuwe vormen. Zo ook in Utrecht. Na een fase waarin met veel partijen in de stad aan een visie was gewerkt, gingen in 2012 in een paar wijken ‘proeftuinen’ met buurtteams van start.

De resultaten waren positief, en Utrecht zette het model stadsbreed in. Er volgde een subsidietender om met twee complementaire teams ‘basishulp’ in alle wijken vorm te geven. Het Buurtteam Sociaal moest er zijn voor de ondersteuning van huishoudens zonder minderjarige kinderen, en het Buurtteam Jeugd en Gezin voor huishoudens met kinderen. Er kwamen twee verrassende winnaars uit de bus: Inluzio, onderdeel van een facilitair dienstverlener, tekende voor de Buurtteams Sociaal, en Lokalis, een nieuw opgerichte organisatie, voor de Buurtteams Jeugd en Gezin.

Eén voordeur

Sinds januari 2015 zijn op achttien locaties in de stad beide vormen buurtteams te vinden. ‘Op alle locaties hebben we samen één voordeur. Voor de inwoners is het niet relevant dat het twee organisaties zijn’, zegt Marenne van Kempen, bestuurder van Lokalis. ‘Onze doelgroepen overlappen in ieder geval tussen 18 en 23 jaar. Leeftijd is niet leidend. We kijken naar de inhoud van de vragen van een jongere. Als die nog gaan over de gezinssituatie dan ondersteunen wij. Als het een jongere is die al zelfstandig is, of

daarnaar onderweg is, dan zal hij eerder bij het Buurtteam Sociaal komen.’ Dat ‘kijken naar de vraag’ gebeurt bij de gemeenschappelijke balie, waar iedereen die binnenkomt een gesprek krijgt. In Utrecht zijn ze tevreden met hoe de buurtteams zich ontwikkelen. In 2018 werden, na een nieuwe tender, beide organisaties opnieuw gecontracteerd.

Maar ook in Utrecht lopen de kosten van jeugdhulp op. Terwijl de middelen vanuit het Rijk met 15 procent afnamen, groeide tussen 2016 en 2019 het budget van het Programma Jeugd op de gemeentebegroting met 16 procent. Het aantal gezinnen waar de buurtteams bij betrokken raakten, nam in het begin heel snel toe, maar is sinds 2017 vrijwel stabiel. De aantallen jeugdigen die in een instelling verblijven, of die met jeugdbescherming of met de jeugdreclassering van doen hebben, zijn gedaald en liggen laag in vergelijking met andere steden. De verwijzingen vanuit het buurtteam naar de aanvullende specialistische jeugdhulp zijn ook gedaald.² De theorie dat door te investeren in zorg dichtbij de toename van zwaardere vormen van zorg zal stoppen, lijkt hiermee in Utrecht praktijk geworden. En dat zonder verlies aan kwaliteit. Van cliënten kreeg het buurtteam een 7,5 in 2015 en een 8,3 in 2018. In 2018 zijn er zestien formele klachten bij het buurtteam ingediend, een derde minder dan in 2017.

Stabilisering van het aantal gezinnen met basiszorg en van een beroep op gespecialiseerde zorg, een dalend aantal klachten en stijgende waardering; het zijn mooie indicaties, maar zegt het echt iets over die transformatie? Lukt het in Utrecht om anders te werken dan voorheen, en waar zit ‘m dat in? Hoe pakken de beleidsdoelen nu in de praktijk uit? Wat zijn de succesfactoren? De buurtteams nemen de leefwereld van de gezinnen als vertrekpunt, en dat maakt hun opdracht heel breed. Van Kempen: ‘Een groot deel van onze gezinnen heeft met meervoudige vraagstukken te maken, er zijn niet zoveel gezinnen met relatief eenvoudige, enkelvoudige vragen. Die brede beschikbaarheid is dus belangrijk.’

‘Je moet doen
wat nodig is,
“daadkrachtig
aansluiten”
noemen we dat’

De Sterrenwijk in Utrecht

OP PAPIER

Utrecht stelde in 2013 de visie op de uitvoering van de jeugdhulp vast met daarin vier leidende principes³:

1. Gewoon opvoeden in plaats van problematiseren: streven naar een positief pedagogisch klimaat en eigen verantwoordelijkheid van het gezin, om met steun uit de omgeving kleine en grotere problemen op te lossen.
2. Het gezin in het dagelijks leven is het uitgangspunt: één gezin, één plan, focus op de mogelijkheden en het versterken van de eigen kracht van ouders en kinderen.
3. De inhoud, niet het systeem, staat centraal: oplossingsgerichte generalistische begeleiding en zorg in de eigen omgeving van ouders en kinderen, ruimte voor maatwerk en professionele afwegingen en beslissingen.
4. De veiligheid van het kind vormt altijd de ondergrens: onveilige situaties signaleren en ingrijpen als de veiligheid, gezondheid en ontwikkeling van het kind in het geding is.

Aansluiten bij complexe gezinssituaties

Sharon van den Berg (37) is opgeleid als pedagoog. Ze werkt sinds 2015 bij het buurtteam in Utrecht-Oost. Daarvoor werkte zij als ambulant jeugdhulpverlener bij verschillende jeugdzorginstellingen. In haar werkgebied valt het Wilhelminapark, waar gezinnen met hoogopgeleide ouders wonen. Maar ook oude volksbuurten als de Sterrenwijk, waar iedereen elkaar kent en waar heel wat gezinnen 'meervoudige vraagstukken' hebben, maar waar je als hulpverlener niet makkelijk 'achter de voordeur' komt.

Uit de Sterrenwijk komen de moeder en haar zoon bij wie Van den Berg al twee jaar betrokken is. 'Bij deze moeder vraag ik me sterk af of we haar in mijn vroegere werk ooit hadden bereikt', zegt Van den Berg. 'We probeerden altijd wel heel hard om achter die voordeuren te komen, maar je was volledig afhankelijk van de toevallige connecties die een andere professional in je netwerk had. Terwijl nu de school de link is geweest. We zijn met alle scholen in de wijk goed verbonden. We sluiten aan bij casuïstiekbesprekingen en we coachen de leerkrachten en de intern begeleiders in hoe zij lastige gesprekken kunnen voeren met ouders.'

Op school hadden ze grote zorgen over het jongetje. Hij vond vrijwel geen aansluiting, staarde voor zich uit, zijn boeken verkeerd om op tafel. Altijd ongezond eten mee, dat hij zelf in de supermarkt haalde, en vooral heel veel verzuim. Er speelde heel veel. Alcoholmisbruik, ingewikkelde familierelaties, geweld. De jongen, 10 jaar oud, zat 's nachts achter de computer en zocht dingen op internet op die niet oké waren. 'Deze situatie kwam bij een casuïstiekbespreking langs. De moeder wilde geen hulp. We hebben meegedacht met de stappen die de school kon zetten. In het verleden zou school direct een melding hebben gedaan bij Veilig Thuis. Die zouden dan met het gezin aan de slag zijn gegaan, maar allemaal vanaf een afstand. Terwijl er nu een gesprek kon zijn met het buurtteam. In de gesprekken die volgden, hebben we uiteindelijk, met de moeder samen, het SAVE-team⁴ erbij betrokken. Ik heb ook de Opvoedpoli erbij betrokken, en ik kon zelf naast de moeder blijven staan. Wij zitten in die wijk, ik ken die school door en door, ik ken het netwerk van deze moeder. Dan zijn de lijntjes zo kort dat

we heel goed hebben kunnen samenwerken met elkaar.'

Aansluiten bij het gezin, ernaast blijven staan, puzzelen en ontrafelen, het netwerk, de school en de wijkagent erbij betrekken, steeds in contact zijn, soms 'positie innemen' en de expertise van de jeugdbeschermers inzetten, maar proberen te voorkomen dat er een jeugdbeschermingsmaatregel van komt. Het kenmerkt de generalistische 'basishulp' van de buurtteams. Van den Berg heeft daar vele voorbeelden van. Het gaat vrijwel nooit alleen over een kind, maar bijvoorbeeld ook over de moeder met een licht verstandelijke beperking, die ervan droomt om ooit in een winkel te werken en daar met steun van de gezinswerker van het buurtteam stappen in zet. Of over een getraumatiseerde Iraakse vader, die zichzelf niet meer verzorgde en nauwelijks meer buiten kwam. Van den Berg kon een pgb regelen zodat een man uit zijn geboortedorp, die hij durft te vertrouwen, hem elke ochtend komt helpen. Het doel van die vader is nu om het Centraal Station van Utrecht te gaan zien, want daar is hij vijftien jaar geleden voor het laatst geweest.

Samenwerken moet je leren

De samenwerking met school, de wijkagent, de huisarts, de specialistische zorg, de jeugdbescherming, het Buurtteam Sociaal – Van den Berg staat daar nu wezenlijk anders, 'integraal', in dan in haar vroegere werk. Het buurtteam investeert veel in de relaties in de wijk. Daar hoort bij dat je met elkaar evalueert hoe de samenwerking concreet verloopt. 'Vroeger dacht ik als de samenwerking niet goed liep: dat ga ik ze eens effe lekker vertellen. Met een gestrekt been erin, zogezegd. Nu houden we procesevaluaties. Alle professionals die betrokken zijn bij een gezin komen bij elkaar. We kijken wat we in dit geval nu precies hebben gedaan en wat we er voor de toekomst van kunnen leren. Als je als buurtteam dat voorbeeld geeft, dan zie je dat het kwartje ook bij anderen valt.'

Ook de samenwerking in het eigen team gaat anders dan vroeger. 'Ik heb bij het buurtteam gesolliciteerd omdat de ambulante hulpverlening van mijn organisatie stopte toen het buurtteam hier startte. Ik werd aangenomen, maar ik besepte niet waar ik in belandde. M'n werkbegeleiding ging ineens niet meer over cijfertjes, maar over m'n eigen ik. Casuïstiekbespreking, intervisie, de teamdagen – alles was erop gericht om op jezelf te reflecteren. Wat zijn je talenten en wat zijn je draken? Hoe sta je als professional én als mens in je werk? Voor welke beslissingen sta je met dit gezin en wat belemmert je om die te nemen? Zoals we van de gezinnen vragen om hun "leerdoelen" te benoemen, zo werd van ons ook

Het gaat vrijwel nooit alleen over een kind

verwacht steeds met leervragen bezig te zijn.' Voor Van den Berg is dit een cruciale factor in de andere manier van werken van de buurtteams.

Schulden als oorzaak of gevolg

Ook voor Tom van der Eijk (31), gezinswerker bij het Buurtteam Jeugd en Gezin in Kanaleneiland, zijn 'meervoudige vraagstukken' van gezinnen dagelijkse kost. Veel gezinnen kampen met financiële problemen, door werkloosheid, lage lonen en onverwachte uitgaven. Schulden komen veel voor. Voorheen werd bij schulden vanuit de gemeente een schuldhelpverleningstraject met budget-beheer ingezet. 'Maar wil je dit soort situaties echt regelen, dan moet je op zoek naar wat erachter zit en moet je beginnen bij wat het meest urgent is.'

Schulden zijn vaak de binnenkomer voor de gezinswerkers. De woningbouwcorporaties melden het bij het buurtteam als een gezin een achterstand heeft in het betalen van de huur. Samen kloppen ze aan bij het gezin en dan kan er een traject starten om de financiële situatie te stabiliseren en ook met de problemen aan de gang te gaan die aan de schulden ten grondslag liggen of daardoor worden veroorzaakt. Net als door de samenwerking met de scholen komen buurtteammedewerkers zo bij gezinnen die ze anders niet zien of pas veel later tegenkomen, als situaties uit de hand lopen. Van der Eijk: 'Problemen met financiën geven veel stress. Vaak geeft het ook problemen in de relatie en is er minder aandacht voor de kinderen. Eigenlijk is dat ook logisch. Bij schulden gaat het IQ van mensen wel met tien punten naar beneden. Dat wisten we twee jaar geleden nog niet.'

Zo kwam Van der Eijk pas ook over de vloer bij Fatima, een alleenstaande moeder met een dochtertje van 4 jaar.⁵ Twee jaar geleden sloot ze een budgetbeheertraject bij de gemeente af. Ze leek alles weer onder controle te hebben. Maar drie weken geleden was het crisis. Gas en licht zouden worden afgesloten. Ze dreigden uit huis gezet te worden. Fatima's uitkering was al gestopt. Ze had haar brievenbus met alle rekeningen al maanden niet meer geopend. Een oproep voor een gesprek bij de sociale dienst had ze gemist. 'Achteraf gezien was destijds bij het budgetbeheer meer nazorg op z'n plek geweest. Maar soms moet het nog erger worden voor mensen tot een verandering komen.' Van der Eijk haalde haar brievenbus leeg om alles op een rijtje te krijgen. 'Je moet doen wat nodig is, "daadkrachtig aansluiten" noemen we dat. Normaal streven we ernaar dat iemand zelf de regie heeft. Haar brievenbus doorpluizen, was dat nou niet bepaald. Dat doe je alleen als er sprake is van een echte crisis.'

Hoe het zover kon komen? Fatima heeft last van angsten, het gevolg van het trauma dat ze opliep toen haar man haar plotseling verliet. 'Dat kwam als een donderslag bij heldere hemel, van de ene op de andere dag. We waren 10 maanden getrouwd, ik was 8 maanden zwanger. Mijn droom spatte uit elkaar.'

Fatima's ouders, broer en zus wonen om de hoek, ze komt dagelijks bij hen over de vloer, maar ze deelt haar problemen niet. Ze wil hen

niet belasten. Nu de crisis is afgewend, wil Van der Eijk een plan met haar gaan maken. Waar wil ze over twee jaar staan? Hoe gaat zij aan haar problemen werken? En vooral: hoe gaat ze haar familie erbij betrekken om niet alles in haar eentje te hoeven oplossen?

Samen leren

Van der Eijk is zich door zijn deelname aan een 'koplopersgroep' meer bewust geworden van het effect van financiële problemen op een gezin. Uit verschillende buurtteams komen collega's vier keer per jaar bij elkaar om het aan de hand van voorbeelden te hebben over de botsing tussen de 'leefwereld' van gezinnen en de 'systeemwereld' van instituties. Vaak belemmeren de systemen oplossingen die niet alleen beter zijn voor het gezin, maar vaak ook zorgkosten uitsparen. Hoe ga je daar als gezinswerker mee om? Het gaat veel over schulden. Met woningbouwcorporaties zijn nu goede afspraken, maar die zijn ook nodig met de energieleveranciers, zorgverzekeraars, commerciële partijen en, niet in de laatste plaats, de Belastingdienst. En als je voor een gezin dan een keer 'door de deur gezeurd hebt', zoals een van zijn collega's het uitdrukt, en een oplossing hebt gerealiseerd, hoe maak je die dan ook bruikbaar voor andere gevallen?

Voor Lokalis-bestuurder Van Kempen moet het deze kant op: 'Overstijgend werken, als professional ook de kosten in je overwegingen meenemen, *out of the box*-denken, vanuit het netwerk van een gezin werken aan de opbouw van een netwerk in de wijk om zo de beweging naar meer preventief werken te kunnen maken. Niemand komt hier binnen met die kennis en ervaring. Onze professionals zijn aan het groeien in dat profiel.'

Daarom is voortdurend aandacht voor de ontwikkeling van het vak nodig. Wat Van Kempen betreft, is dat iets wat je als organisatie niet alleen kan en moet doen. Daar heb je andere wijkteamorganisaties voor nodig, en de kennisinstellingen en de hogescholen. Om de studenten van nu voor te bereiden op een andere beroepspraktijk. Maar ook om een rol te vervullen in de bijscholing van al die medewerkers in wijkteams en buurtteams in het land die uiteindelijk vorm moeten kunnen geven aan de mooie intenties van de Jeugdwet. In Utrecht timmeren ze in elk geval flink aan die weg.

Frieda Both is strategisch beleidsadviseur bij de gemeente Zaanstad. Dit artikel is geschreven in het kader van de post-hbo-opleiding journalistiek die zij aan de Hogeschool Utrecht volgde.

Noten

- 1 Zie de aanbiedingsbrief van minister De Jonge aan de Tweede Kamer: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/01/30/kamerbrief-over-evaluatie-jeugdwet-en-het-Eerste-Evaluatierapport-Jeugdwet>: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/01/30/rapport-eerste-evaluatie-jeugdwet>
- 2 Jaarverslag Lokalis (2018): <https://www.lokalis.nl/images/documenten/Lokalisjaarverslag2018.pdf>; gegevens over jeugdhulp in de periode 2016-2018 van de gemeenten Utrecht, Groningen, Amersfoort, Zwolle, Delft, Haarlem, Tilburg: <https://www.waarstaatjegemeente.nl/>
- 3 Hier verkort weergegeven. Zie voor de volledige tekst: *Kadernota Zorg voor Jeugd*, Utrecht (2013): https://www.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/bestuur-en-organisatie/publicaties/begroting_en_verantwoording/jaarstukken/2017-05-Jaarstukken-Kadernota-Zorg-voor-Jeugd.pdf
- 4 Het SAVE-team maakt deel uit van Samen Veilig Midden Nederland, de provincies Utrecht en Flevoland, en is voor advies, consultatie en uitvoering van jeugdbescherming en jeugdreclassering.
- 5 Om privacyredenen wordt hier een fictieve naam gebruikt.

Schulden zijn vaak de binnenkomer voor de gezinswerkers

Fontys Hogescholen was in 2011 een van de eerste hbo's in Nederland die de nieuwe opleiding Social Work aanbood. Een gesprek met vier alumni. Generalisten moesten ze worden, maar de specialistische blik hebben ze hoog zitten.

De integrale blik erin gestampt

JOURNALISTIEKE VERKENNING

TEKST Jessica Maas
FOTO'S Tiva Pam

Generalistisch werken, integraal werken, samenwerken met andere organisaties en burgers ondersteunen samen met hun informele steunsystemen – dat waren belangrijke ingrediënten van de nieuwe opleiding Social Work die in 2011 bij Fontys van start ging.

Rionne van de Laar begon er in 2011 aan. In deeltijd. Van de Laar werkt dan al jaren in de vrouwenopvang en heeft van haar werkgever de kans gekregen om de nieuwe studie te volgen. Ze studeert als enige cum laude af. 'Ik heb alles uit de opleiding gehaald wat erin zat', vertelt ze vijf jaar later. 'Die brede bril raak ik nooit meer kwijt. Integraal werken met specifieke doelgroepen vind ik zelf nog steeds een van de grootste uitdagingen van het vak. Je hebt in dit werkveld te maken met zeer veel netwerkpartners met allemaal uiteenlopende en niet zelden tegenstrijdige belangen waartussen je voortdurend moet laveren en waarbij je ervoor moet waken dat je daar niet helemaal in verzandt. Dat is hulpverlener zijn anno 2019.'

In haar rol van trajectbegeleider van kwetsbare gezinnen begeleidde ze bijna altijd mensen met multiproblematiek en dubbeldiagnoses. Ze schetst het voorbeeld van een verstandelijk beperkte en verslaafde vrouw die door huiselijk geweld in de vrouwenopvang belandt. 'De veiligheid is de reden voor opname, maar daarna is specialistische hulp nodig. Er zijn zeker veel situaties waarbij er dan tussen wijkteams en betrokken organisaties heel

professioneel en integraal wordt samengewerkt. Maar er zijn ook talloze factoren waar je als werker helaas geen invloed op hebt (zoals wachtlijsten of traumabehandeling die pas kan starten als iemand zelfstandig woont). Terwijl deze cliënten de voor hen zo noodzakelijke zorg moeten ontberen en zij wel langdurig dure en niet-passende opvangplekken bezet houden. Niemand is daarbij gebaat. Daar faalt mijns inziens het integrale werken.'

Minder regie

Voor de transitie had ze als hulpverlener zelf meer regie, zegt ze. De transitie heeft integraal werken er niet eenvoudiger op gemaakt. 'Zeker niet door de doolhof van beschikkingen en de vele onderlinge discussies over wat de meest passende – beter gezegd: de goedkoopste – zorg is voor de cliënt. Als opleidingsinstituut kan je met het curriculum onmogelijk op zulke scenario's voorbereid zijn en daarop inspelen.'

Wel mag volgens Van de Laar binnen de opleiding meer aandacht worden besteed aan onderhandelings technieken. 'Niet het eerste waar je aan denkt bij social work, maar wel nodig in de huidige hulpverlenerspraktijk.'

Toch specialisatie

Nena Mobach (26) kwam met een heel ander perspectief naar de opleiding toe. Zij had 2,5 jaar psychologie aan de universiteit achter de rug toen ze in het tweede jaar Sociaal Work bij Fontys Hogescholen instroomde. 'Op de universiteit was ik

HOE VERGING HET DE EERSTE LICHTING AFGE- STUDEERDEN SOCIAL WORK?

Rionne van de Laar: 'Die brede bril raak ik nooit meer kwijt.'

niet op mijn plek. Ik vond het te weinig praktisch. Als social worker ga je veel meer vanuit de context werken en met je eigen verhaal aan de slag.' Ze koos de specialisatie GGZ en daar heeft ze allesbehalve spijt van. Mobach zet inmiddels juist haar vraagtekens bij de tendens om overal maar generalisten neer te zetten. 'Dat heeft het werkveld geen goed gedaan. Ook de opleiding moet daarvoor waken. Als je mensen te breed opleidt, dan weten ze overal een beetje van maar uiteindelijk niets.' Tijdens haar stage kwam ze bij verslavingskliniek Vincere in Maastricht terecht en ze is er niet meer weggegaan. Ze werkt nu als behandelaar en stagebegeleider.

Net zoals de ander alumni van de eerste lichting is vooral 'die integrale blik' blijven hangen. Dat is er echt wel ingestampt, zegt ze. Samen met een collega ontwikkelde ze al tijdens haar stage een nieuwe methodiek voor het intakegesprek bij Vincere, die wel weer heel generalistisch klinkt. 'We vragen bij elke nieuwe cliënt nu de zeven levensgebieden uit. Over de verslaving, het sociaal systeem, het netwerk, dagbesteding, financiën, juridisch. Zitten er nog lijken in de kast? We plukken mensen vaak toch zo uit het leven dat vaak – bot gezegd – helemaal naar de klote is. We halen ze zo eerst eens uit die vieze was.'

De nieuwe social worker houdt bovenal van een onorthodoxe aanpak, zegt Mobach. Ook al loopt ze daarbij regelmatig tegen de grenzen van het systeem aan. Ze geeft het voorbeeld van een cliënt die erg depressief was. 'Hij wist niet meer hoe plezier

voelde, hij vertelde wel dat hij vroeger een hond had. Nu heb ik zelf een pup en die ben ik toen gaan halen. "Hier, ga maar eens een uurtje wandelen." De man kwam met een grote smile terug.' Een innovatieve aanpak, dat heeft de zorg nodig, en dat mag je verwachten van een hedendaagse hulpverlener, vindt Mobach. 'Maar jammer genoeg past dit niet in de systematiek van de verzekeringsmaatschappijen. Zij hebben zoveel macht. Dat slaat een hoop individualiteit er wel uit. Die wandeling met de puppy kan ik niet verantwoorden.'

Samenwerken

Heeft het systeem hulp nodig? Zijn er andere instanties bij betrokken? Hoe kun je partijen laten samenwerken rond een cliënt? Hoe zet je de cliënt nu echt centraal? Verpleegkundig begeleider Marissa van Moorsel (27), werkzaam op de crisisafdeling voor jongeren tussen de 14 en 21 jaar bij GGzE Kind en Jeugd in Eindhoven, herinnert zich de lessen over 'casemanagement' op Fontys nog goed.

Samenwerken met andere organisaties is een flink onderdeel van haar werk. 'Jongeren komen hier binnen in een crisis. Het is essentieel dat de hulpverlening – na ontslag – goed geregeld is. Ook mogelijke andere hulpverleners die al betrokken zijn bij de jongeren, moeten op de hoogte worden gesteld. Zo blijft de hulp in stand.' Wanneer de jongeren naar huis gaan, biedt de GGzE ook vaak nog ambulante hulp thuis aan.

Van Moorsel: 'Zorg coördineren is minstens zo belangrijk als zorg verlenen. Daar ben ik wel achter.'

Marissa van Moorsel:
'Zorg coördineren is
minstens zo belangrijk
als zorg verlenen.'

De nieuwe social worker houdt bovenal van een onortho- doxe aanpak

Makkelijker gezegd dan gedaan, weet ze. Juist gezien alle verschillende belangen en werkwijzen. 'Alle neuzen moeten dezelfde kant op staan. Wanneer hulpverleners onderling niet goed communiceren dan is de cliënt daar de dupe van.'

De studie heeft haar goed toegerust voor 'het heftige maar superinteressante werk', stelt ze. 'We hebben nogal een hectische zomer achter de rug, met veel incidenten. Dan ga je weleens met buikpijn naar huis en dan is het heel belangrijk om dat ook met het team te bespreken. Ook dát leer je op de opleiding. Vier jaar lang wordt er een spiegel voor je neus gehouden en leer je – tot vervelens toe – naar jezelf te kijken. Het is een cliché, maar pas daarna kun je jezelf inzetten om anderen te helpen.'

Netwerk

'Veel valt achteraf op zijn plaats', zegt jeugdzorgwerker Freek Remijn (28), terugblikkend op zijn studie. 'Al dat reflecteren kwam me tijdens de studie de neus uit, maar nu weet ik hoe belangrijk dat is. Juist om je grenzen te bewaken.'

Wat is bij hem als belangrijkste boodschap blijven hangen? 'Op de opleiding, en zeker binnen mijn specialisme Maatschappelijk Agoog, ging veel aandacht uit naar het netwerk, naar de omgeving van de cliënt en de kracht die daar zit. Die kennis zet ik hier dagelijks in. Wat kun je in de nulde of in de eerste lijn tackelen?'

De kracht van dat informele netwerk wordt volgens de jeugdzorgwerker nog vaak onderschat. 'Maar voor een jongere is het vaak fijner om met een oom of tante of vriendin te praten dan met een totaal onbekende professional.' Lachend: 'Ik ben een nogal

brede man met een baard. Kleine kinderen vinden me soms eng en hebben dan liever een bekende tegenover zich.'

Social Work leidt op tot generalisten mét een specialisme, stelt hij. 'Dus ik sta niet met mijn mond vol tanden als ik ineens met ggz-problematiek te maken heb. Maar ik ben zeker geen specialist op alle terreinen, dat is de valkuil. Je moet niet denken dat je alles weet en alles dus alleen kan. "Dat weet ik niet" of "Dat kan ik niet" is ook een antwoord.'

De opleiding heeft hem goed voorbereid op de dynamiek en diversiteit van het werk. Zijn dag wordt regelmatig in de war geschopt door een crisis. Zo was er aandacht voor de verschillende culturen en achtergronden waarmee de studenten later te maken zouden krijgen. 'Je bent toch iemand die bij mensen over de vloer komt. Bij twijfel gewoon vragen. Schoenen uit, schoenen aan? Bidden? Zo'n houding doet al veel. Je neemt mensen zo wel serieus en laat meteen zien dat ze geen nummer zijn.'

Nog even terug naar Rionne van de Laar. Zij heeft inmiddels na zeventien jaar afscheid genomen van de vrouwenopvang. Als zelfstandig ondernemer richt ze zich nu, met haar bedrijf Participassie, volledig op maatwerk in arbeidsparticipatie. 'Ook dat zaadje is bij de opleiding geplant. We kregen les over ondernemen, over innoveren in dat sociale spectrum en daar werd ik zo enthousiast van. Ik krijg nu weer energie van mijn werk.'

Jessica Maas
is journalist.

COLUMN

Sander Griek

Toegepast kunstenaar en ervaringsdeskundige bij Movisie

HERSTELLEN

Eigenlijk had ik er niet veel zin in. Toch hebben we afgesproken bij haar op kantoor, om vanuit daar in de stad wat te gaan drinken. Het korte tweewielerritje naar de terrassen doet haar voorhoofd glinsteren.

Op zoek naar een fietsparkeerplek scheiden onze wegen voor even. We vinden elkaar terug bij volle terrassen op de markt en zoeken naar ruimte om plaats te nemen. Een man zit alleen aan een tafeltje met nog drie vrije stoelen. We mogen erbij komen zitten. Het buisframestoeltje zit haar als gegoten en ze veegt wat natte krullen halfang haar uit haar gezicht. Het is aangenaam warm deze namiddag en ik houd mijn zonnebril op. We bestellen ieder wat anders.

Met korte schrapende geluiden vonkt ze een gas-aansteker aan en steekt daarmee een sigaret in brand. Ze inhaleert de rook diep en blaast de resten omhoog naar de strakblauwe vrijheid en vraagt: 'Nou, vertel 'ns, hoe is het allemaal gegaan?'

'Ze inhaleert de rook diep en blaast de resten omhoog naar de strakblauwe vrijheid'

De dranken worden bezorgd en ik vertel haar enthousiast wat er zoal is gebeurd in de tien maanden dat ik haar niet meer zag of sprak. Het verhaal van mijn re-integratie naar werk heb ik opgeschreven in een column. Die column heeft ze gelezen en was voor haar de aanleiding om af te spreken.

Ze reageert blasé als ik haar vraag hoe ze het stukje vond. Als trajectcoach van een ggz-organisatie heeft ze mij twee en een half jaar geholpen met re-integreren. Om verschillende redenen heeft ze weinig aandeel gehad in hoe mijn uiteindelijke gang uit die ggz en naar werk is gelopen. Tussen twee vluchtige rooktrekken door vraagt

ze: '... en wat doe je daar nu precies dan?' Het gevoel bekruipt me dat ze interesse veinst.

Open en eerlijk vertel ik haar wat ik tot nu toe zoal heb gedaan, en om het succesverhaal wat te nuanceren, vertel ik haar over de reis die ik maak om op mijn werk te komen. Heen en terug, lopend, met de fiets en de trein is het vier uur op een dag. Bepaald niet ideaal en soms best zwaar, maar ik heb het er graag voor over.

Dan, vanuit het blauw, vraagt ze: 'Zal ik vacatures doorsturen als ik ze tegenkom?'

Wat ongemakkelijk zeg ik: 'Oké, eh... ja, misschien is dat wel wat, stuur maar door.' Er ontstaat direct een soort verwarring in mij. Ze stuurde toen ik op zoek was naar een baan nooit vacatures door en eigenlijk wil ik dat nu ook niet. In dit soort situaties ben ik vaak niet goed in staat om assertief te reageren. Het is lastig om de dingen die ik dan voel meteen te duiden, ze overvallen mij. En wellicht is onze relatie niet zo persoonlijk of professioneel als gehoopt.

We drinken nog eens hetzelfde en zij verrookt achter elkaar nog meer stille brandjes. Voor de tweede keer geef ik aan dat het voor mij tijd is om te gaan. Ze reageert door contact te maken met een serveerder en is geïrriteerd als dat niet direct lukt.

Van achter mij komt iemand haar begroeten. De vriendschap wordt bezegeld met drie wangzoenen. De vrouw vertelt dat ze collega's waren en stelt zichzelf dan verder aan mij voor.

Ze keert zich weer naar de gezoende en wil met haar een gesprek beginnen. Haar ex-collega is echter alweer op zoek naar contact met een serveerder. Na de voorstelling ben ik niet meer gaan zitten en neem mijn kans om deze situatie achter mij te laten, zonder wangcontact.

Ik geef mijn voormalig persoonlijk begeleider een vluchtige hand en zeg: 'Tot ziens en bedankt voor de traktaties, ik wil nu gaan.' Op de een of andere manier voelt het krachtig en gepast dat ik zo afscheid neem.

Wij zijn klaar.

Tot hier ben ik gewoon weer in herstel en heb een passende baan, waarvoor ik een mooie reis mag maken.

Niet te veel meegaan in beleidstaal

Een Vlaamse en een Nederlandse professor houden dit jaar de Marie Kamphuis Lezing. In hun dubbellezing zullen Rudi Roose van de Universiteit Gent en Margo Trappenburg van de Universiteit voor Humanistiek en de Universiteit Utrecht op 14 november meer dan vijfhonderd luisteraars hun visie op het sociaal werk voorhouden. Het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* peilde – per mail – alvast hun eerste gedachten over de stand van het sociaal werk.

DUBBELINTERVIEW

TEKST Redactie

MARGO TRAPPENBURG EN RUDI ROOSE OVER DE SOCIALE PROFESSIONAL

Jan Willem Bruins, directeur van de beroepsvereniging BPSW, zegt elders in dit blad dat sociaal werkers klem zijn komen te zitten tussen marktwerking, managerial-achtig denken, protocollering, regeldruk en bureaucratie, schaalvergroting. Herkennen jullie dat?

Rudi Roose: 'Zeker. Ik deel de bekommernis van Bruins volledig, maar de wijze waarop sociale professionals omgaan met die ontwikkelingen is mogelijk ook problematisch. Zo komen manage-

rialistische ideeën niet alleen van buitenaf, maar worden deze in belangrijke mate ook door professionals en professionele organisaties "gedragen". Als ik bijvoorbeeld kijk naar de wijze waarop sommige organisaties in Vlaanderen meestappen in het kwaliteitszorgverhaal of in de taal van "ondernemerschap", dan is het niet noodzakelijk zo dat sociaal werk zich "laat doen" door deze ontwikkelingen.'

'Historisch is het natuurlijk zo dat sociaal werk niet anders kan zijn dan tegendraads, wil het "sociaal" werk zijn. In de geschiedenis van het sociaal werk zien we drie sociaal-politieke doelstellingen: sociale controle, arbeidsmarktactivering en – met de opkomst van de verzorgingsstaat – de aandacht voor sociale rechtvaardigheid. Met die derde sociaal-politieke doelstelling verschuift de rol van het sociaal werk conceptueel van functioneel naar kritisch. Met andere woorden: het sociaal werk kan vanaf dan niet anders dan "moeilijk" zijn, een "steen in de schoen".'

Margo Trappenburg: 'Het probleem met beleidsveranderingen is dat er vaak wel nieuw beleid komt, maar dat oude beleidsmoden blijven bestaan.

Rudi Roose

MARIE KAMPHUIS LEZING 2019

Al sinds 1999 organiseert de Marie Kamphuis Stichting de Marie Kamphuis Lezing over een onderwerp op het snijvlak van maatschappelijk werk en maatschappelijke ontwikkelingen. Daartoe worden inspirerende sprekers uitgenodigd die vanuit een specifieke invalshoek het professioneel maatschappelijk werk in een breder kader plaatsen. Dit jaar gaat het om een dubbele lezing, een door de Vlaamse professor dr. Rudi Roose van de Universiteit van Gent, en een door de Nederlandse hoogleraar Margo Trappenburg (Universiteit voor Humanistiek en Universiteit Utrecht).

Beleidsmodes zijn net als aardlagen die boven op elkaar komen te liggen. De huidige beleidstrend in Nederland is decentralisatie en integraal werken. Mooi geformuleerd betekent dit: je kunt als sociaal werker maatwerk leveren, passend bij de buurt of de gemeente waarin je werkt en passend bij de doelgroep waar je mee bezig bent. Je hoeft je bovendien niet te laten hinderen door disciplinaire grenzen: als jouw cliënt ggz-problemen heeft, maar daarnaast kampt met schulden en moeilijk opvoedbare kinderen, dan zou je het totaalplaatje in ogenschouw moeten nemen en met de cliënt passende hulp moeten bedenken en organiseren. Maar onder deze laatste beleidsmode bevindt zich de aardlaag van de marktwerking, die in sommige gemeenten betekent dat zij hun sociaal werk jaarlijks uitzetten bij verschillende organisaties die erop mogen intekenen, waarna de organisatie met het beste bod de opdracht in de wacht sleept.'

'Dat betekent dat organisaties en sociaal werkers ook moeten denken in termen van kosten en baten en de volgende offerte. En de oudste aardlaag van de bureaucratie komt ook regelmatig aan de oppervlakte. Bijvoorbeeld als er iets mis is gegaan en de gemeenteraad de onderste steen boven wil halen

Margo Trappenburg

en precies wil kunnen nagaan waar en door wie de fouten zijn gemaakt. Die aardlaag leidt tot protocolering en het bouwen aan *paper trails*.’

‘Sociaal werkers delen deze aardlaag-werkelijkheid met andere professionals in zorg en onderwijs. Het is heel belangrijk dat zij of hun leidinggevenden daar heel vaak aandacht voor vragen, in de media en in overleggen met de politiek. Anders is de kans groot dat politici en beleidsmakers denken dat hun professionals allang en alleen leven in de bovenste beleidslaag. Zo simpel is het niet.’

RUDI ROOSE

Rudi Roose is professor in het Social Work aan de Universiteit Gent. Hij studeerde pedagogische wetenschappen. Roose publiceerde tal van boeken en artikelen in binnen- en buitenland over onder andere social work, sociaal beleid, armoede, verantwoording en jeugdhulp.

Roose: ‘Het claimen van “professionele autonomie” is in deze context wat mij betreft wel belangrijk en ook nodig. Een eerste stap is zien dat dit geen “uitvoerend” beroep is maar een politiserend beroep. Daar ligt zowel voor de opleidingen, die in Nederland bijvoorbeeld nogal dreigen te verspecialiseren, als voor het middenveld een belangrijke rol. In Vlaanderen proberen we dit momenteel bijvoorbeeld door het installeren van een Vlaams Platform sociaal werk, waarin we samen met opleidingen, onderzoekers, praktijkwerkers en middenveldorganisaties proberen de centrale waarden van het sociaal werk – vertaald in mensenrechten – te bewaken en te versterken. De oriëntatie daarbij is belangrijk: het gaat dus niet om het zoeken naar identiteit op basis van “oplosbaarheid” van problemen, maar op basis van een maatschappelijke opdracht gericht op grotere sociale rechtvaardigheid.’

De onderzoekers van het boek De verhuizing van de verzorgingsstaat constateerden vorig jaar dat sociaal werkers de taal waarin zij zich verantwoorden, aanpassen aan de beleidstaal in plaats van dat ze deze ter discussie stellen. Zouden ze wel anders kunnen, en hoe dan?

Trappenburg: ‘Sociaal werkers moeten tweetalig zijn, en dat zouden ze moeten leren aan de hogeschool. Sociaal werkers moeten de taal van hun cliënt spreken en voor hun cliënt opkomen, maar

ze moeten daarnaast ook de taal kennen van het systeem waarin ze functioneren en van de samenleving waar hun cliënt woont. Het is goed om in de opleiding beide talen te leren, maar daarna moeten sociaal werkers beide talen ook blijven oefenen. Het is belangrijk dat beleidsmakers, politici en leidinggevenden van sociaal werkers ook de taal van de cliënt blijven horen. Zij moeten weten dat er mensen zijn met een laag IQ, met een heel moeilijk leven, die kampen met allerlei beperkingen en voor wie de taal van empowerment en zelfredzaamheid drie, vier, of vijf bruggen te ver is. Sociaal werkers zouden daar idealiter op moeten kunnen wijzen. Dat kan niet als zij daar geen ruimte voor krijgen, of als zij er hun eigen baan mee op het spel zouden zetten. In Schotland zijn organisaties verplicht om kanalen open te stellen waar sociaal werkers de taal van de cliënt kunnen spreken, waar zij terecht kunnen als het beleid voor bepaalde cliënten verkeerd uitpakt. Dat lijkt me voor Nederland ook een goed idee.’

Roose: ‘Die aanpassing van professionals aan de beleidstaal is beslist herkenbaar, maar niet zo nieuw en niet enkel hier. Zie bijvoorbeeld de studie van Urban Nothdurfter in Bolzano waarin hij analyseert dat sociaal werk vooral individualiserende taal gebruikt, gericht op psychologiseren. Het is dus niet zo dat het vroeger anders ging. Soms is dit een strategie om iets anders te kunnen doen. Dat heet dan *dazzling management*, waarbij organisaties de overheid geven wat ze willen horen opdat ze in de praktijk iets anders kunnen doen. Als we meer collectief willen werken, zoals ik bepleit, dan moeten we ons ook bewust zijn van taal. Als ik bijvoorbeeld zie hoe weinig aandacht er – in elk geval in Vlaanderen – is voor bijvoorbeeld “rapportage”, en het bewust omgaan daarmee, roept dat veel vragen op over het belang daarvan.’

Sociaal werkers lijken in Nederland sterk beleidsgericht: ze zijn bezig met de participatiesamenleving, decentralisaties, etc. Zien jullie dat ook zo? En is dat erg? Hoe is het in Vlaanderen?

Trappenburg: ‘Aansluitend bij wat ik hiervoor over tweetaligheid zei: Dat sociaal werkers ook oog hebben voor het belang van de samenleving of de gemeenschap en niet alleen voor het belang van hun cliënt, vind ik positief. Sociaal werkers zijn wat dit betreft prettiger professionals dan advocaten voor wie alleen het belang van hun cliënt telt (grote bedrijven helpen om de belasting te ontduiken, geharde criminelen vrij krijgen op basis van vormfouten, enzovoort). Maar sociaal werkers moeten niet vervallen in het andere uiterste; de waardigheid van hun cliënt weegt zwaar, en die staat soms haaks op de principes van het beleid.’

Roose: ‘In Vlaanderen klopt dit ook wel, denk ik: we zijn een klein landsgebied en kennen een sterk

Margo Trappenburg: ‘Individuele hulpverlening lijkt meer status te hebben’

systeem van “gesubsidieerde vrijheid”, waarbij in ruil voor financiering maatschappelijke opdrachten worden uitgevoerd. Er is – vaak letterlijk – een zeer korte lijn tussen organisaties en beleidsmakers. Bijvoorbeeld ook doordat sociale professionals adviseurs worden van kabinetten. Maar er blijft in Vlaanderen ook zeer veel eigenzinnigheid bestaan, tussen de lijnen gebeurt er van alles in onderhandeling, ook zaken die niet zouden mogen. Een collega stelde recent voor eens echt te doen wat beleid stelt dat er moet gebeuren; zo zou het systeem mogelijk volledig vastlopen en zou er echt iets veranderen...’

Lilian Linders constateert in dit tijdschrift dat van collectiviserend werken sinds de decentralisaties in Nederland weinig terecht komt. Zij omschrijft dat als: het stimuleren van burgerinitiatieven, vrijwilligerswerk, sport of culturele activiteiten, maar ook het creëren van ontmoetingsmogelijkheden in de wijk of andere manieren om mensen met elkaar in contact te brengen, of mensen met drempelvrees te bewegen naar activiteiten, al dan niet met lotgenoten. Alle tijd gaat op aan individuele hulp geven. Kan en moet het ook anders?

Trappenburg: ‘Individuele hulpverlening lijkt meer status te hebben. Individuele hulpverlening aan jongeren met problemen is in Nederland een taak voor professionele hulpverleners met een SKJ-registratie. Collectieve hulpverlening via een buurthuis of burgerinitiatief is geen geregistreerde activiteit; het is ook moeilijker meetbaar wat daarmee wordt bereikt en het past dus ook minder goed op de verantwoordingsstructuur, op de oudere aardlagen dus. Als sociaal werkers allebei moeten doen, is goed voorstelbaar dat individuele hulpverlening voorgaat; acute nood komt altijd eerst. Je zou dat kunnen oplossen door voor collectieve hulpverlening aparte sociaal werkers aan te stellen; de opbouwwerkers van vroeger. Maar dat is toch wel zonde van de op zich goede gedachte van integrale hulpverlening. Misschien helpt het als sociaal werkers succesverhalen van collectieve hulpverlening vaak en veel, via zoveel mogelijk kanalen, met elkaar gaan delen.’

Roose: ‘Ik volg dat er vaak zeer individualiserend wordt gewerkt, en dat dit ten koste gaat van ontmoetingsactiviteiten. Maar collectivisering gaat voor mij niet enkel om het bijeenbrengen van mensen, maar ook om de capaciteit om van private issues publieke issues te kunnen maken. In de woorden van C. Wright Mills: hoe we *private troubles* omzetten in *public issues*. Een voorbeeldje: er wordt ingezet op individuele re-integratietrajecten van gedetineerden, maar we zien dat die mensen in dezelfde buurten komen te wonen als waar ze voordien vandaan kwamen. Buurten met veel problemen. Sociaal werk zou dat individuele verhaal moeten optillen naar het collectieve en moeten problematiseren.’

Rudi Roose: ‘De aanpassing van professionals aan de beleidstaal is beslist herkenbaar’

Zijn er ook maatschappelijke ontwikkelingen waarvoor sociaal werkers wel meer oog mogen zouden hebben?

Trappenburg: ‘In mijn Marie Kamphuis Lezing op 14 november wil ik het gaan hebben over vermaatschappelijking; de tendens dat allerlei groepen kwetsbare mensen moeten (blijven) wonen in gewone huizen, in gewone wijken: mensen met een verstandelijke beperking, mensen met ernstige psychiatrische aandoeningen, ouderen met dementie, kwetsbare ouderen met een reeks chronische kwalen. Sociaal werkers hebben altijd al met deze groepen te maken gehad, maar nu meer dan ooit. Dat heeft gevolgen voor de hulpverlening.’

MARGO TRAPPENBURG

Margo Trappenburg is bijzonder hoogleraar Grondslagen van het Maatschappelijk Werk aan de Universiteit voor Humanistiek en hoofddocent Bestuurs- en Organisatiewetenschap aan de Universiteit Utrecht. Zij schrijft over ontwikkelingen in de Nederlandse verzorgingsstaat, over beroepsethiek, de verhouding tussen managers en professionals en over ethische kwesties in de gezondheidszorg (euthanasie, abortus, prenatale diagnostiek, verdelingsvraagstukken, patiëntenrechten). Zij is van huis uit politicoloog.

Roose: ‘Ik denk dat er veel meer interactie zou moeten komen tussen sociale professionals en andere organisaties in het middenveld – zie het boek *Sociaal schaduwwerk* in Vlaanderen – omdat daar vaak ook de creativiteit zit. En daarbij is het belangrijk dat er sterker op langere termijn wordt gedacht, denk ik; nu is het sociaal werk vaak “momentaan”, maar het kan zich ook oriënteren op ruimere vraagstukken zoals duurzaamheid inzake wonen, energie, voedsel. Maar ook vraagstukken als diversiteit en digitalisering zijn belangrijk.’

Zouden sociaal werkers meer maatschappelijke thema's – denk aan dakloosheid – op de politieke, maatschappelijke agenda moeten zetten?

Roose: ‘Inderdaad. Dit lijkt me fundamenteel.’

Trappenburg: ‘Zeker. Sociaal werkers zien sociale problematiek vaak als eerste en het hoort bij hun beroep om daar iets mee te doen.’

Ingrid Swakman is opbouwwerker bij welzijnsorganisatie Haarlem Effect, en is voor een deel van haar uren verbonden aan een van de acht Haarlemse sociale wijkteams. Hoe doe je dat collectiviserend werken?

‘Eindelijk met meer mensen de wijk in’

Ingrid Swakman: ‘Zo’n eetgroep met maaltijden van € 3,50 lijkt iets kleins, maar onderschat de werking ervan niet.’

HET GEHEIM VAN COLLECTIVISEREND WERKEN

We spreken elkaar in buurthuis De Tulp. Ingrid Swakman: ‘Onderzoeker Marcel Spierts heeft onder andere samen met ons wijkteam gekeken naar de vraag of wij meer met collectiviseren in de wijk zouden kunnen doen. Ik was blij dat er zo een aanleiding was om samen na te gaan wat een meer collectieve blik voor ons werk zou kunnen betekenen. Met ondersteuning van een extra opbouwwerker en andere professionals uit de wijk zijn we bewoners gaan interviewen. We wilden ze beter leren kennen en waar ze behoefte aan hebben. Voor sommige wijkteamleden was dit een nieuwe manier om met bewoners in gesprek te gaan en een vingeroefening voor een meer collectieve aanpak waarin we meer met bewoners zouden kunnen samenwerken.’

‘Onze sociale wijkteams zijn samengesteld uit medewerkers van verschillende organisaties en disciplines. Sommige teamleden

werken deels binnen de eigen organisatie en zijn deels bij het sociale wijkteam gedetacheerd. We worden aangestuurd door de gemeente. Ik ben in ons team de enige opbouwwerker naast maatschappelijk werkers, een wijkverpleegkundige, consultants van de afdelingen Wmo en Werk & Inkomen en een schulddienstverlener van de gemeente, iemand van MEE, een medewerker van de RIBW K/AM. We werken alle tien als generalist, maar daarbij brengt ieder natuurlijk ook zijn of haar eigen expertise mee.'

Niet te snel

'Ik vind het jammer dat sommige gemeenten nu al de conclusie trekken dat de sociale wijkteams zijn mislukt of dat werken aan collectiviseren door een wijkteam niet mogelijk is. Ik denk dat we veel meer tijd moeten nemen om samen te leren en te ontwikkelen, en niet moeten denken dat alles in een kort tijdsbestek maakbaar is. De opbouw van een multidisciplinair team en een nieuwe werkwijze is niet zomaar iets. Een cultuurverandering binnen een bedrijf, bijvoorbeeld na een fusie, kost ook minimaal zes jaar.'

'Als je bedenkt dat wij in Haarlem in 2015 vanuit verschillende organisaties en disciplines als team bij elkaar zijn gezet, dan hebben we al een hele ontwikkeling doorgemaakt. En in principe waren we ook nog een zelfsturend team. Nou, ga er maar aan staan. Allemaal groeien wij hierin, maar als het gaat om een meer collectieve aanpak waren opbouwwerkers in het begin vaak best eenzaam.'

'De meeste teamleden waren gewend om te werken aan een oplossing voor een concreet individueel (zorg)probleem, vaak vanuit een spreekkamer of vanachter een loket. Meestal met doelgerichte gesprekken en een tijdslimiet. Het zwaartepunt in zo'n nieuw team komt dan makkelijk te liggen op individuele hulp- en dienstverlening. Open gesprekken met bewoners, het kijken naar een bredere context, werken aan verbindingen tussen bewoners en samenwerken met andere partners in de wijk is expertise die vooral vanuit het opbouwwerk moest komen.'

Spraakverwarring

'Het duurde even voordat ik doorhad dat we lang niet altijd dezelfde taal spraken. Toen we in onze wijk met een team zouden starten, dacht ik: eindelijk met z'n allen de wijk in! Maar dat bleek dus iets anders uit te pakken... Ik kwam erachter dat bij sommige collega's werken in de wijk vooral betekent dat je werkt vanuit een locatie in de wijk. Niet in een spreekkamer of loket, maar van daaruit op huisbezoek. Terwijl ik zelf bij werken in de wijk denk aan werken samen met de mensen die er wonen. Je bewust zijn van verschillende leefstijlen en netwerken, het maken van verbindingen en vooral ruimte maken voor mensen die buiten de boot dreigen te vallen. Dat is anders dan vanuit individuele hulpvragen werken aan het versterken van netwerken, eigen kracht of zelfredzaamheid.'

'Eenzelfde spraakverwarring zie je ook bij de ambulantisering van de ggz. Wijkgericht werken betekent daar dat mensen in de wijk gaan of blijven wonen en daar ook behandeld of begeleid worden. De medisch-psychische zorg wordt niet meer intramuraal maar extramuraal geboden. Wat ontbreekt, is het ontwikkelen en ondersteunen van een context die nodig is voor de aansluiting, voor het samenleven in de wijk. Te weinig organisaties zijn bezig met het versterken van de sociale basis, anders dan in het kader van het voorkomen van overlast. Ook de financiering is er niet op gericht. Er wordt gedacht dat dit vanzelf wel opgevangen wordt. Maar, door wie dan?'

'De opbouw van een multidisciplinair team en een nieuwe werkwijze is niet zomaar iets'

Eetgroep

'In teams met een hoge individuele caseload is de reactie soms: "Als we ook nog met die brede kijk, context en contacten in de wijk bezig moeten zijn, dan krijgen we ons werk niet af. We hebben het al zo druk met alle individuele hulpvragen." Bij collectiviseren wordt dan snel gedacht aan mensen met overeenkomstige hulpvragen in groepen helpen met de verwachting dat dit goedkoper en efficiënter is. Maar hoewel dat zeker zijn waarde heeft, is groepswork naar aanleiding van individuele vragen iets anders dan samenlevingsopbouw. Collectiviseren is wat mij betreft geen hobby voor erbij, het is een andere benadering, bedoeld voor het ontwikkelen van veerkracht op een collectief maatschappelijk niveau. In de teams in Haarlem zoeken we naar de mogelijkheden.'

'Op initiatief van een wijkbewoner die we tijdens onze interviews tegenkwamen, hebben we hier op vrijdagavond een eetgroep; gerund door vrijwilligers en ondersteund vanuit de welzijnsorganisatie. Ze koken met verse groenten uit de buurt. De dertig mensen die wekelijks komen eten, een divers gezelschap, komen zo in contact met elkaar. Zo'n eetgroep met maaltijden van € 3,50 lijkt iets kleins, maar onderschat de werking ervan niet. Dat zet ook weer andere zaken in gang en stimuleert onderlinge verbanden en leidt op zijn minst tot elkaar kennen en dus ook groeten. Het resultaat van zo'n eetgroep is niet direct zichtbaar en dus moeilijk te registreren of te scoren, maar deze collectiviserende aanpak heeft op termijn misschien wel meer duurzaam effect dan individuele hulpverlening.'

Vertrouwd

'Een van onze andere wijkteams koos bijvoorbeeld voor een collectieve benadering naar aanleiding van een reeks incidenten in een appartementencomplex met goedkope huurwoningen. Om leefbaarheid en sociale cohesie te vergroten, is niet voor individuele hulpverlening gekozen maar werd in samenspraak met bewoners een onderzoek gedaan naar relevante thema's voor die buurt. Veiligheid, overlast van (fiets)parkeren, ontmoeting en groen bleken de thema's waar het wat de bewoners betreft om ging. Naar aanleiding van dit onderzoek hebben bewoners met ondersteuning van het sociale wijkteam en een extra opbouwwerker een bewonerscommissie met een groencommissie opgericht.'

'Samen met het opbouwwerk, de gemeente en andere partners in de wijk wordt er nu gewerkt aan verbeteringen in de buitenruimte. Dit najaar is er een plantdag en worden er nieuwe perken gevuld met groen. Het sociale wijkteam is op deze manier vertrouwd geraakt met mensen uit de buurt, in geval van problemen kunnen ze elkaar makkelijker vinden, meer bewoners zijn in beeld, ze kennen elkaar beter en blijken ook vaker van onderlinge steun voor elkaar.'

Marc Räckers
werkt voor Eropaf!

De moderne professional moet heel veel tijd en energie steken in het ontwikkelen en onderhouden van persoonlijke netwerken.

Professional, word een Dinges!

ONDERZOEK

TEKST Hans Bosselaar
FOTO Tiva Pam

Wat was het toch heerlijk om professional te zijn. Zeker in de tweede helft van de vorige eeuw. Professionals vormden duidelijk afgebakende beroepsgroepen, met eigen normen, gewoontes en regels. En met veel maatschappelijk aanzien en, zo nodig, juridische bescherming. Een beetje bijscholen zo nu en dan en je kon de rest van je leven vooruit. Of het nu ging om de jurist, de journalist of de sociale professional; het was een gewaardeerd en vooral overzichtelijk bestaan. Helaas professional, die tijd is voorbij. Wie zich nu terugtrekt op zijn professionele eiland en blijft steken in de methodes en het eigen gelijk van de beroepsgroep, doet de zaak waaraan hij werkt meestal weinig goeds. Co-produceren, improviseren en voortdurend netwerken zijn de belangrijkste kenmerken van de moderne professional.

Improviseren

Professionals in het sociaal domein weten het al lang: de problematiek van veel burgers is de afgelopen decennia veel complexer en intenser geworden. Allesomvattende oplossingen bestaan niet en veel oplossingen werken slechts tijdelijk, totdat hetzelfde of een nieuw probleem de kop opsteekt. Je moet jezelf voortdurend het hoofd breken hoe de problematiek dit keer aan te pakken en wie, behalve de cliënt, hiervoor de beste partners zijn. Naast het maken van een professionele analyse gaat het vooral om slim schakelen tussen de oplossingsmogelijkheden én tussen de beste partners. 'Improviseren' noemt sociaal psycholoog Hans Boutellier dat. Net als in de jazz; samenwerken met steeds weer nieuwe

partners met hun eigen kwaliteiten en opvattingen. Hierdoor weet je nooit hoe de samenwerking zal verlopen, laat staan waar je samen op uitkomt. Volgens bestuurskundige Duco Bannink komt dit doordat er, anders dan vroeger, geen echte 'wij' meer is. Wie maatwerk wil leveren, moet steeds opnieuw op zoek gaan naar de meest geschikte 'wij' om het maximale resultaat te bereiken.

Dinges

Improviseren is nu niet het beeld dat we hebben bij het werk van professionals in het sociaal domein. Protocollen, vaste planningen en tijdschema's en tijdrovende registratie- en verantwoordingssystemen bepalen de werkelijkheid van alledag. En ook de inbedding en de aansturing in professionele organisaties laten vaak weinig ruimte voor improvisatie en actief netwerken.

Toch ligt daar de sleutel voor succesvolle hulp- en dienstverlening in het sociaal domein. In de afgelopen jaren deden wij onderzoek naar professionals die er wel in slagen om uit hun traditionele rol en werkwijze los te breken. Met het nodige succes tot gevolg. Een van de personen die wij tegenkwamen, werd, vanwege de onbestemdheid van zijn manier van werken, door zijn baas 'onze Dinges' genoemd. Een geuzennaam die wij van harte hebben overgenomen in het vervolg van ons onderzoek.

Echte Dinges

In het onderzoek stuitte wij op Margot Soons, een echte Dinges. Margot werkt voor een project waarin jongeren die niet echt van leren houden, worden geholpen om toch een plaats op de arbeidsmarkt te verwerven. Margot is de spin in het web. Het

DAG EN NACHT AANSTAAN

begon ooit als pilot, maar inmiddels heeft zij zo'n 300 jongeren in begeleiding. Van die 300 zijn er 200 structureel aan het werk, 60 zijn er terug naar school. Met de andere 40 is Margot nog actief bezig. Interessant is dat Margot tijdens het interview voor het onderzoek aangeeft dat ze alle 300 jongeren nog *in begeleiding* heeft, omdat velen van hen zo nu en dan toch weer ergens hun neus stoten. Dan kunnen ze altijd een beroep op haar doen. Margot verklaart het succes van haar werk vooral doordat zij een groot netwerk van lokale werkgevers heeft opgebouwd waarmee zij een langdurige relatie heeft. Via dit netwerk lukt het om de jongeren stapje voor stapje duurzaam aan werk te helpen. Margot investeert dus heel veel tijd en energie in haar persoonlijke netwerk van bedrijven en in een langdurige relatie met 'haar' jongeren.

Tijdens het interview voor ons onderzoek vertelt Margot:

'Ik ben 24 uur per dag en zeven dagen per week beschikbaar. Dat is een voorwaarde, omdat de praktijk leert dat de jongeren op elk moment van de dag hulp nodig kunnen hebben. Dat is, denk ik, een van mijn succesfactoren. Als iemand werkt en hij heeft een probleem met zijn baas, dan kan hij overdag niet bellen met iemand van de gemeente of een hulpverlener. Want dan is hij immers aan het werk. Dus moet hij 's avonds bellen, maar dan is de instantie niet open. Mij mogen ze altijd bellen, ook 's avonds en in het weekend. [...] WhatsApp is voor mij echt een wondermiddel. Ik app heel veel met de jongeren. Ook bijvoorbeeld om complimentjes te geven. Zo bouw ik voortdurend aan de relatie met mijn jongeren. [...] Een van de jongeren ging pas bevallen. Die apte zelfs de centimeters van de ontsluiting door.'

Hetzelfde doet Margot met werkgevers. Ze zegt hierover:

'Ik ken veel ondernemers persoonlijk en dus ook hun problemen om goed personeel te vinden. Dat hoor ik op allerlei MKB-bijeenkomsten. Die loop ik plat. Werkgevers staan te springen om mensen aan te nemen. Ik ken er zoveel persoonlijk en zij kennen mij. Ik word bijna dagelijks gebeld door bedrijven die mij vragen of ik jongeren ken die aan het werk willen. Dan haal ik alles uit de kast om iemand op zo'n plek te krijgen. Soms ook met steun van hun thuisfront. Ik had pas een jongen met autisme. Hij kon post gaan rondbrengen, maar in de praktijk sloeg hij weleens een brievenbus over. Toen heb ik met zijn ouders geregeld dat zij 's avonds samen met hun zoon de brieven nabezorgen die overdag zijn overgebleven.'

Visie

Ons onderzoek richtte zich op het ontrafelen van het geheim van de Dinges. Kern van het werk is dus dat zij heel veel tijd en energie steken in het ontwikkelen en onderhouden van persoonlijke netwerken. Daarbij gaat het zowel om netwerken buiten hun organisaties (werkgevers, jobcoaches, maatschappelijke organisaties, scholen) als erin (juristen, controllers e.a.). In deze netwerken zijn zij verbinders, maar wel verbinders met een duidelijke visie op de voorliggende problemen. In hun werk proberen Dinges' en hun visie en belang zoveel mogelijk te verbinden aan die van de externe én van de interne omgeving. Bij dit werk zijn zij zich ervan bewust dat ze vaak niet precies bereiken waar ze op uit zijn. Ze weten dat oplossingen altijd in samenwerking met anderen moeten plaatsvinden. Anderen met eveneens een eigen visie op en belang bij een oplossing. In hun werk zetten Dinges' en zeker instrumenten en werkwijzen in waarvan zij weten dat ze bewezen effectief zijn. Maar het zijn hun netwerkcompetenties en ervaring die uiteindelijk het succes van hun werk bepalen.

Opbouwwerk

Naast het gezamenlijk aanpakken van concrete problemen, is het werk van de Dinges dus vooral een soort opbouwwerk dat vaak niet direct resultaat heeft en soms zelfs helemaal niet. Maar als je werk erom vraagt dat je voortdurend moet schakelen en met verschillende partners resultaten moet boeken, dan is het belangrijk dat je elkaar kent, vertrouwt en, waar nodig, elkaar wat gunt. Dat is een langdurig proces waarvoor veel professionals in de praktijk de ruimte niet hebben of niet nemen. Het vraagt ook dat zij een beroep gaan doen op persoonlijke eigenschappen en competenties die zij niet gewend zijn in te zetten in hun werk.

De belangrijkste conclusie uit ons onderzoek is dat professionals vaak wel over eigenschappen en competenties beschikken om (meer) als Dinges te opereren, maar dat zij deze actief 'aan' moeten zetten. En dat is nieuw. Voor professionals én hun organisaties is het wellicht een hele opgave, maar het is dringend nodig. De traditionele professional is passé, het is de tijd van de Dinges!

Hans Bosselaar is onderzoeker en docent aan de Vrije Universiteit.

Bronnen

- Bannink, D., *Besturen zonder wij. In een samenleving zonder wij*. Amsterdam: VU University Press, 2019
- Bosselaar, H., *De ontdekking van de Dinges. Kampioen van het hedendaagse netwerken*. Amsterdam: Vrije Universiteit, 2018, https://www.researchgate.net/publication/327871720_De_ontdekking_van_de_Dinges_Kampioen_van_het_hedendaagse_netwerken
- Bosselaar H. & L. Middendorp, Effectiever samenwerken? Doe de Dinges. Bannink, D. & H. Bosselaar (red.), *Het probleem samenwerken. Duiden en verbinden: ironische uitwegen voor vastgelopen samenwerking*, p. 161-179. Den Haag: Boom Bestuurskunde, 2018
- Boutellier, H., *The improvising society. Social order in a boundless world*. Den Haag: Eleven international publishing, 2013

Verschijnt
binnenkort:

Over werk,
onderwijs en politiek

NIEUWE ZEKERHEDEN IN ONZEKERE TIJDEN

Het gaat goed met Nederland en de Nederlanders. Al jaren horen we bij de gelukkigste landen ter wereld. Waarom zijn we dan toch zo somber en onzeker? Over ons werk, over onderwijs dat geen garanties meer geeft, over het verlies van onze cultuur? Wat is er precies aan de hand? En belangrijker: zijn er ook remedies? Ofwel, zien we ook nieuwe zekerheden in deze onzekere tijden?

In dit jaarboek van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* leggen zeventien auteurs de onzekerheid bloot en zoeken zij naar nieuwe zekerheden. Wat kan er beter en anders dan de aloude verzorgingsstaat? Kunnen onderwijs en arbeidsmarkt meer houvast bieden? Zien we nieuwe vormen van solidariteit?

Redactie: Fabian Dekker (arbeidssocioloog en verbonden aan Start Foundation), Marcel Ham (hoofdredacteur van *Sociale Vraagstukken*) en Jelle van der Meer (freelance journalistiek onderzoeker).

Dit boek verschijnt binnenkort
als jaarboek van het *Tijdschrift
voor Sociale Vraagstukken*.
Abonnees krijgen het jaarboek
automatisch toegezonden.

COLUMN

Jos van der Lans

Cultuurpsycholoog en publicist

ON SPEAKING TERMS

Nu we ons opmaken voor het eerste lustrum van de decentralisaties en de daaruit voortgekomen 'transformatie' van het 'sociaal domein', moeten we constateren dat de beloofde heruitvinding van de 'sociaal werker' met als kleinschalige werkorganisatie het wijk- of buurtteam niet overal even grondig uit de verf is gekomen. Om het voorzichtig uit te drukken.

Het probleem zit hem vooral in wat wel de collectieve dimensie van het sociaal werk genoemd wordt. In de sociale wijkteams zou het niet alleen moeten gaan om individuele ondersteuning; die zorg zou juist ook verbonden moeten worden met de context van de wijk, met lokale sociale netwerken, met welzijnsvoorzieningen en buurtinitiatieven. Vandaar ook de naam: wijkteams. Simpel gezegd: in de arena van een overzichtelijk gebied zouden sociaal-maatschappelijke professionals en opbouwwerkers elkaar moeten aanvullen en versterken. Onderzoeker Marcel Spierts die hier onlangs een mooi rapport over schreef*, haalt in dit verband graag de Amerikaanse socioloog Wright-Mills aan, die een wijkteam zou definiëren als een

'To translate private troubles into public issues'

vehikel *to translate private troubles into public issues*.

Dat blijkt nu gemakkelijker opgeschreven dan in praktijk gebracht. De opbouwwerkers voelen zich nogal eens een roepende in de woestijn, en zijn in sommige steden alweer uitgetreden. De hulpverleners reageren stekelig als de kwestie aan de orde is: moeten wij dan opbouwwerkers worden!? Het is klaarblijkelijk heel moeilijk om tot elkaar te komen.

Vreemd is dat niet. We hebben een halve eeuw weinig anders gedaan dan deze vormen van sociaal werk uit elkaar trekken. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was de maatschappelijk werker enig in zijn soort – er was eigenlijk niks anders. In de ontluikende verzorgingsstaat en onder invloed van een aantal (Marshall-hulp-)studiereizen naar de Verenigde Staten kreeg het maatschappelijk werk verschillende kleuren: het *social casework* (individueel), het *social groupwork* (groepsgericht/-categoraal) en de *community organization* (in het Nederlands vertaald als samenlevingsopbouw).

Aanvankelijk was dat nog één grote professionele, weliswaar

verzuilde, familie. Maar toen de wilde jaren zestig en zeventig op gang kwamen, werden het meer en meer aparte specialisaties die gevoed werden door verschillende financieringsstromen en waarvoor aparte organisaties in het leven werden geroepen. De poging om dat in een grote familiale professionele beroepsorganisatie onder te brengen, de Nederlandse Organisatie van Welzijnswerkers, liep midden jaren tachtig uit op een totale mislukking, niet in de laatste plaats door regelrechte obstructie van de voormannen van het maatschappelijk werk, die zich liever als therapeut gefinancierd zagen (door de AWBZ) dan overgeleverd te worden aan de welzijnsgrillen van gemeenten. Dat het met zo'n geschiedenis niet meteen koek en ei is in de wijkteams behoeft dus geen verbazing.

Maar waarom zou het nu wel moeten lukken? Eigenlijk precies om de reden waarom het is ontstaan: het werken met individuen, met groepen of gemeenschappen (tegenwoordig: netwerken) is geen poging geweest om daar verschillende soorten professionals van te maken, maar is ontstaan als dimensies van een en hetzelfde vak: toen heette dat maatschappelijk werk, nu noemen we dat sociaal werk. Een woeste geschiedenis van ontzuiling, democratisering, radicalisering heeft dat vak uiteengerukt, verknipt en verkokerd, maar dat is – laten we eerlijk zijn – weinig succesvol gebleken, en met de transitie van het sociaal domein keert het sociaal werk op zijn schreden terug.

De wijkteams hebben daarvoor vooral een organisatorische basis geleverd. Dat blijkt niet voldoende. De zuigkracht van individuele, vaak ook nog financiële, problematiek is enorm; de acties die opbouwwerkers in huis hebben, leveren daarvoor niet bepaald soelaas. Dat is precies de weinig productieve groef waar nogal wat wijkteams in terecht zijn gekomen. Ze ontberen een taal om tot elkaar te komen. In de taal die hen zou moeten verbinden, spelen echter niet professionals maar betekenisvolle anderen de hoofdrol: burgers, buurtbewoners, familieleden, mensen uit sociale netwerken. In die taal krijgen individuele problemen altijd een relationele en sociale context, in die taal gaat het om het inschakelen van hulpbronnen in de aanpak van individuele problemen en de preventie daarvan. In die taal wordt het private (en afgezonderde) domein verbonden met het publieke (gedeelde) domein, worden private problemen dus ook publieke kwesties. Met zo'n taal kunnen individuele hulpverleners en collectieve opbouwwerkers *on speaking terms* komen.

Maar dan moet zo'n taal wel voorhanden zijn, geleerd en gesproken gaan worden. Daar heeft het tot nu toe op veel plaatsen aan ontbroken. Dat lijkt mij dus een mooie opgave voor de komende vijf jaar.

* Zie: Marcel Spierts & Hugo Post, *Open & onbevangen de wijk tegemoet. Eindrapportage pilots collectiveren Haarlem*, 2019, te downloaden via marcelspierts.nl

EINDE DOSSIER

MARGOT SCHOLTE INTERVIEWDE MENSEN MET ONGENEESLIJKE KANKER

Evenwichtskunstenaars

Wat zijn de psychologische en praktische gevolgen van het leven met ongeneeslijke kanker naarmate het leven langer duurt dan verwacht, terwijl de voorspelling van een vroegtijdige dood van kracht blijft? Wat zeggen mensen met ongeneeslijke kanker daar zelf over? Margot Scholte, die in 2012 zelf de diagnose ongeneeslijke kanker kreeg, vroeg het aan twaalf lotgenoten. Zijzelf werd geïnterviewd door haar mede-auteur Heleen van Deur.

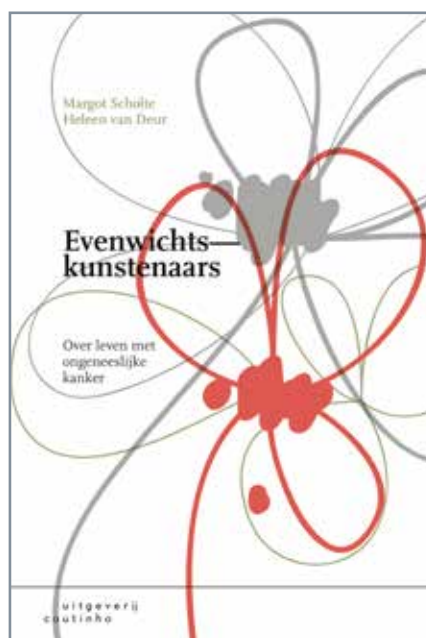
Het grillige en onzekere ziekteproces is een zware aanslag op het geestelijk welzijn van de patiënten. Het leven staat na de diagnose kanker op zijn kop, zeker als blijkt dat de kanker ongeneeslijk is. Het beseft daagt dat het leven nooit meer hetzelfde zal zijn als voorheen. De behandelingscarroussel staat weliswaar geregeld een poosje stil, met relatieve rust en mooie momenten, maar elk pijntje of ongemak herinnert de patiënt eraan hoe het ervoor staat.

*

Jacqueline: 'Ik ging gewoon die hormoonbehandeling in en kreeg elke drie maanden een scan. Ik heb een oncoloog, een wat oudere man die nooit iets zegt. Maar na een jaar merkte hij op: "ja, ik dacht in het begin wel: die mevrouw moet alles gaan regelen." Maar er kwam een moment dat ik 's ochtends bij het opstaan dacht: het is over. Dat was zes jaar geleden en sindsdien was ik volstrekt stabiel. Ik heb nooit eerder zo gemakkelijk geleefd als toen en ik heb nog nooit zo goed geweten wat ik wel en niet wilde. Je hebt toch een enorm geluk als je dat hebt. Ik klop mezelf er niet voor op de borst, dit is mij gewoon overkomen. Alleen, afgelopen najaar kreeg ik nieuwe klachten: botpijn. Na een afspraak met mijn oncoloog bleek dat het ook in mijn nek zit, in vrijwel alle wervels, alle ribben, de schouders en het borstbeen, en toen dacht ik: straks durf ik niet meer te fietsen.'

*

Annet: 'Na anderhalf jaar had ik weer een scan en toen bleek de kanker opnieuw actief te zijn. De dokter zei dat het jammer genoeg veel erger geworden was in de botten. Toen

kwam ik in een onderzoek terecht voor bestralen in het UMC, en die man deed zo onaangenaam dat ik dacht: ik ga dit helemaal niet doen bij jou, ik wil helemaal niks. Die man was maar bezig mij dat onderzoek in te pushen. Toen heb ik gewoon niks meer gedaan en ben ook met die andere hormonen gestopt, want die gaven weer andere bijverschijnselen.'

*

Mathijs: 'Een prognose gaven ze niet, al vroeg ik erom. "Luister", zei ik, "ik ben wetenschapper, ik kan hier ook goed over nadenken. Ik heb de meest agressieve uitslag die je kan hebben en dan al die andere waarden en uitzaaiingen: wat komt hieruit?" Toen zei die arts: "je hebt een kans tussen één en vijf jaar, óf tussen vijf en tien, maar je wordt geen negentig." Heel badinerend.'

*

Anoniem: 'Toen ben ik een keer bij zo'n ondersteuningsinstituut voor mensen met kanker geweest, omdat ik een paar keer een paniekaanval had gehad 's nachts, want ik dacht dat ik gauw dood zou gaan. Ik was bang voor de dood en voor alles wat op me afkwam. Ik ging bij een groep, die heette "midden in het leven". Nou, niets midden in het leven! Ze waren allemaal op een bepaalde manier met andere dingen bezig en ze hingen het aan die kanker op. Dus na twee keer heb ik de juf die dat leidde een brief geschreven dat ik helaas niet meer aan die groep kon deelnemen omdat ik me daar totaal niet thuis voelde. Heel boos was die juf.'

*

Alie Weerman, lector ggz en samenleving, Hogeschool Windesheim, reflecteert in het boek: 'Na de existentiële mokerslag is er onverwacht toch herstel. Geen genezing, dat zit er niet in en dat is een hard gelag, maar tegen de verwachting in ontstaat er in de ontwrichting toch weer toekomstperspectief met een verhoogd besef van tijd, een soms verrassend nieuw evenwicht met een andere kwaliteit van leven. Je kunt weer verder. (...) De auteurs spreken van een "mentaal herstelproces". Het komt op mij over als breder dan mentaal, het is een andere verhouding vinden tot je bestaan: dicht bij de dood leven en tevens intenser ervaren dat er tijd van leven is. Zoals een respondent zegt: "Ik liep door het bos en dacht: ik heb nog nooit gezien dat het zó mooi groen is."'

Margot Scholte & Heleen van Deur, *Levenskunstenaars. Over leven met ongeneeslijke kanker*. Bussum: Coutinho, 2019 – 168 p., ISBN 9789046906958

De attente stad Zwolle

VERKENNING

TEKST Radboud Engbersen en Monique Kremer¹
FOTO'S Tiva Pam

Is het mogelijk om steden te realiseren waar bewoners meer dan nu naar elkaar omkijken, ook als ze heel verschillend zijn? Op bezoek in Zwolle, bij een ggz-ervaringsdeskundige, een buurttuin van een revalidatiecentrum en de Knarrenhof, waar ouderen samen wonen. In Rotterdam leren we van het architectenbureau Kempe Thill over ruimtelijke en sociale condities die het naar elkaar omkijken kunnen bevorderen.

Ggz-ervaringsdeskundige Rutger Scholte ter Horst: 'We moeten we het met mekaar gaan doen, maar kunnen we dat wel?'

IETS MEER VERBEELDINGS- KRACHT

Architectenbureau Kempe Thill, die kantoor houdt in de schaduw van de Rotterdamse Van Nelle-fabriek, is actief in verschillende Europese landen. We spreken er met Oliver Thill, opgegroeid in Oost-Duitsland, al jaren gesetteld in Rotterdam. Volgens hem loopt de bouwsector ver achter op de sociale werkelijkheid. 'In de opleidingen van architecten en ook in praktijken van projectontwikkelaars worden nog steeds verouderde beelden gecultiveerd over gezinnen en families ("man en vrouw die samen kinderen hebben"). De demografische realiteit is onvoldoende tot hen doorgedrongen, bijvoorbeeld die van de vergrijzing, maar ook het gegeven dat het aantal bewoners per woning in steden radicaal naar beneden aan het gaan is.' Hij verwijst naar extreme situaties in het sterk vergrijsde Japan, waar de enige dochter van boven de 55 én geld moet verdienen, én voor haar twee hulpbehoevende hoogbejaarde ouders moet zorgen. Dat vraagt meer sturing van de kant van de overheid en ook een grotere rol van woningcorporaties. De participatiesamenleving is een politiek waardevol concept, maar de overheid doet te weinig om deze de facto mogelijk te maken.

Apartheid

Thill wijst op twee structurele problemen in de Nederlandse samenleving.

De eerste is onze neiging tot apartheid ('Nederlanders willen wonen tussen mensen zoals zichzelf') en denken in categorieën. We hebben in Nederland grote moeite met mengen, met het omgaan met verschillen en tegenstellingen. In de andere landen waar Kempe Thill actief is, ziet hij meer gemak met verschillen, bijvoorbeeld in 'het katholieke België'. Zo heeft Kempe Thill in Hasselt een woontoren gebouwd met starterswoningen, eengezinswoningen, studentenwoningen, en helemaal bovenin lofts van 2 miljoen. 'Dat is in Nederland bijna onmogelijk. De rijken willen niet in de lift met de studenten.'

Thill betoogt dat er nieuwe mixen nodig zijn. Hij geeft als voorbeeld een wooncomplex voor twee generaties ouderen die ze ook in België hebben gerealiseerd; in veel gevallen nog redelijk vitale senioren met hun hulpbehoevende hoogbejaarde ouders: een beetje krakkemikkig oud ondersteunt zeer krakkemikkig oud ('Dat is de huidige demografische realiteit').

Het tweede probleem is zijns inziens het ontbreken

Stedelijk adjectievenalfabet

Aangeharkte stad
Aantrekkelijke stad
Age-friendly city
Airbnb-stad
Arrival city
Attente stad
Barmhartige stad
Beklemde stad
Creatieve stad
Duurzame stad
Exclusieve stad
Fearless city
Global city
Geheime stad
Geleefde stad
Geplande stad
Gezonde stad
Grenzeloze stad
Groene stad
Happy city
Inclusieve stad
Interculturele stad
Just city
Kindvriendelijke stad
Krachtige stad
Krimpde stad
Lerende stad
Levende stad
Lieve stad
Lonely city
Megacity
Nachtstad
Natte stad
Ongedeelde stad
Ongekende stad
Onzekere stad
Onzichtbare stad
Patchwork city
Quasi-stad
Religieuze stad
Resilient city
Rode stad
Roze stad
Slimme stad
Slow burn city
Sociale stad
Sportieve stad
Superdiverse stad
Tusschenstad (Zwischenstadt)
Utopische stad
Verboden stad
Warme stad
Werkdadige stad
Wilde stad
World city
Zachte stad
Zorgzame stad

Steeds meer kwetsbare ouderen wonen langer thuis, zo ook mensen met psychische of mentale beperkingen. Ze moeten zichzelf zien te redden in hun wijk, maar ze hebben behoefte aan iemand die een oogje in het zeil houdt en, als het nodig is, even helpt. Maar dan moeten mensen elkaar wel kunnen zien en tegenkomen en weten wanneer ze iets voor elkaar kunnen betekenen. In hoeverre kan de inrichting van de stad daarbij helpen? Rijksbouwmeester Floris Alkemade schreef twee jaar geleden de prijsvraag WHO CARES uit om architecten samen met mensen uit de zorg te stimuleren na te denken over hoe je woonwijken zo kan transformeren dat mensen er goed oud kunnen worden en niet vereenzamen. Vrijwel alle plannen die de eindronde hebben gehaald – meergeneratiehofjes en gemeenschapsdwarsstraten – hebben één ding met elkaar gemeen: ze brengen buurtbewoners meer met elkaar in contact.²

van wat hij 'gemeenschappelijke ruimten' noemt. 'Je hebt de eigen woning en vervolgens publieke ruimten en daarnaast haast niks. Dat maakt het lastig om sociale interactie op gebouwniveau of blokniveau mogelijk te maken. In andere landen heb je dat veel meer wel. In Duitsland, bijvoorbeeld, hebben mensen gemeenschappelijke binnentuinen. Daar komen ze elkaar tegen, daar spelen hun kinderen. In Nederland ontbreken veelal gemeenschappelijke voorzieningen in wooncomplexen. In Oostenrijk daarentegen, heeft een Weense woningcorporatie woningen tien procent kleiner gemaakt en de gewonnen ruimte benut om gemeenschappelijke voorzieningen te realiseren. Hij wijst ook naar Wohnpark Alterlaa in Wenen, gebouwd in de jaren zeventig; een wijk op zichzelf. Het bestaat uit zes reusachtige wooncomplexen, de Bijlmer verbleekt erbij. Het is een van de populairste wijken van Wenen, sociale woningbouw is er een belangrijk onderdeel van. Het Wohnpark bevat tal van collectieve voorzieningen op de begane grond, zoals een wasmachineruimte, een bibliotheek, een bewonerscafé, een dansschool, een model-trein-ruimte, een werkplaats voor fietsen, en (onder andere op het dak) zwembaden. 'Je moet wel ruimten aanbieden waar mensen elkaar tegenkomen.'

Knarrenhof

In Nederland kiezen we voor de kleinschalige oplossing. Zie de prijsvraag van de rijksbouwmeester. Vooral het hofje is populair. We reizen daarom af naar Zwolle, naar de inmiddels beroemde Aahof, ook wel 'Knarrenhof' genoemd in de Aalanden, twee nieuwbouwhofjes met in totaal 48 woningen; een deel sociale huur, een groter deel koop. De Knarrenhof telt 67 bewoners. Het aantal stellen en alleenstaanden is er ongeveer gelijk. De eerste bewoners trokken er twee jaar geleden in, maar het idee ontstond vele jaren eerder. Het duurde jaren voordat het geld en vooral de grond er kwam. We zitten in het Hofhuys, het gemeenschapshuis, tussen de twee hofjes, waar we met bewoners Cora Kooiman en Marijke Langenbach hebben afgesproken. Beneden vergadert de onderhoudscommissie. Cora Kooiman (68 jaar), een van de initiatiefnemers van het eerste uur, vertelt dat ze graag met gelijkgestemden wilde wonen, mensen van dezelfde leeftijd als zij, mensen 'die je meteen snappen'. Marijke Langenbach (71 jaar) en haar man wilden het moment voor zijn dat hun woning hun in de weg ging zitten met het klimmen der jaren.

Ze hebben geen spijt van hun keuze. In de Knarrenhof is er oog voor elkaar, 'maar je moet niks'. Cora Kooiman: 'We gaan heus niet de billen van de buurman wassen.' Er is goed nagedacht over de indeling. 'Bij de bouw is ervoor gekozen om, anders dan bij het middeleeuwse hofje, de buitendeur aan de voorkant te zetten, dan kunnen de medebewoners niet zien wie er bij je op bezoek komt.' Iedereen heeft een klein tuintje zonder schuttingen, overlopend in een gemeenschappelijke tuin. Dit bedoelt Oliver Thill met nieuwe gemeenschappelijke ruimten; niet privé, maar ook niet publiek. 'Parochiale ruimten' worden ze ook wel genoemd. Het vergt wel enige vaardigheden. Cora: 'Toen ik daar voor het eerst ging zitten, vroeg ik me af: moet ik elke keer een praatje maken met de buurvrouw als ik in mijn tuin stap en zij ook naast me in haar tuintje zit?' Er zijn 'best veel bewoners die wat mankeren' en er zijn inmiddels al twee bewoners overleden. De achterblijvers zijn heel blij dat ze in de hofjes wonen, ze ervaren veel steun.

Geheim

In de Knarrenhof zijn veel gezamenlijke activiteiten, van samen de

De beleefstuin
Buiten Zinnig van
revalidatiecentrum
Vogellanden

In Nederland kiezen we voor de kleinschalige oplossing. Vooral het hofje is populair

gemeenschappelijke tuin onderhouden tot voetbal kijken, fietsen en een keer in de maand samen eten (tenminste voor wie wil aanschuiven). Marijke: 'We waken ervoor het gemeenschappelijke te zwaar te maken.' Zelf doet ze van alles, ze heeft nog nooit zoveel nieuwe sociale contacten opgedaan. Zo gaat ze naar klassieke concerten ('Nooit eerder gedaan') en zwemt ze met een vrouw van 88 jaar die niet alleen naar het zwembad kan. Wel moet je er met elkaar over de kleur van de zonneschermen en de inrichting van de gemeenschappelijke binnentuinen uit kunnen komen. In het geval van het eigen zonnenscherm was er de keus uit drie kleuren. Dat lijkt het geheim: verschillen tussen mensen mogen er zijn, maar die kunnen niet te groot worden.

'Zou je het leuk vinden om in zo'n hofje te wonen?' vragen we aan Rutger Scholte ter Horst (36 jaar), ggz-ervaringsdeskundige. We zijn in de Pierik, een buurtje met merendeels kleine eengezinswoningen, veelal van de woningcorporatie. Hij ontvangt ons er allerhartelijkst in zijn woning. Rutger vertelt monter dat hij leeft met een autisme-stoornis én ADHD, periodiek met depressiviteit worstelt en in het verleden te maken had met psychoses ('En ik kan nog wel een paar labeltjes noemen'). Hij valt naar eigen zeggen onder de oude Wajong ('Geen verdien capaciteit') en hij is zeer actief als vrijwilliger, onder andere als lid van de participatieraad van de gemeente Zwolle. Hij zou dat niet willen en kunnen, in zo'n hofje wonen. 'Er wordt best wat van je gevraagd, er zijn allerlei activiteiten', heeft hij gehoord van iemand die hij daar kent. 'Als je nooit meedoet, dan lig je er toch een beetje buiten.'

Maar in de wijk waar hij nu woont, is het voor hem ook niet makkelijk. De Pierik, geeft hij aan, is niet adequaat toegerust voor bewoners met serieuze problematiek. 'Van het beleid moet iedereen de samenleving in. Hier moeten we het met mekaar gaan doen, maar kunnen we dat wel?' Hij vertelt hoe mensen met zware ggz-problematiek nu zelfstandig moeten wonen, terwijl er in de avond en nacht nauwelijks hulp beschikbaar is. In het wijkteam is de ggz-expertise beperkt. Op buurtbewoners doen ze nauwelijks

een beroep, ook omdat veel buurtbewoners zelf veel zorg nodig hebben. Ze zien de mensen waarvan zij begeleiding krijgen ook elders in de wijk woningen binnenstappen. 'Dan weet jij: oh, die heeft ook begeleiding en die ook.' Hij loopt een aantal van zijn burens af en maakt voor ons duidelijk dat die zelf de grootste moeite hebben overleefd te blijven. De draaglast van de Pierik is groot en de draagkracht beperkt.

Schouders

'Het idee is dat de sterke schouders de zwakken helpen, maar wij hebben die mensen niet in onze omgeving. En wie zijn die sterke schouders dan? Is het de tweeverdiener met een koopwoning die nergens last van heeft, die geen zorgvraag heeft? Maar die heeft vaak ook geen interesse in mensen zoals ik.' Hij kent veel maatschappelijk betrokken personen al jaren, ze zijn in hem geïnteresseerd, maar als hij een tipje van de sluier oplicht van de problemen waarmee hij worstelt, is het snel van "Héé kop op!", de zon schijnt straks weer.'" Rutger: 'Die zeggen niet: "Bel me ook op als je weer depressief voelt, dan kom ik langs, dan gaan we samen met de hond wandelen.'" De werelden van zogenaamd gewone mensen en mensen met een ggz-achtergrond, maakt hij duidelijk, liggen ver uit elkaar. Hij zou de kloof graag gedicht zien, maar eenvoudig is het niet. 'Als ik kijk waar we het in onze vriendengroep over hebben, dan gaat het niet over het huis, het werk en de vakantie. Waar gaat het wel over? Hoe kom je de dag door? Heb je een slechte periode en wat doe je dan? Lukt het met de boodschappen? Zullen we samen eens iets doen? Ik leen de auto van mijn moeder, dan gaan we een dagje weg. We letten op elkaar.'

De meeste steun valt te verwachten van lotgenoten ('De lamme helpt de blinde'), zoals ook naar voren komt in eerder onderzoek van Lilian Linders (2010) en Femmianne Bredewold (2014). Zo is er aan het plantsoentje waar ook het huis van Rutger en zijn vrouw aan grenst, een ontmoetingsruimte voor ervaringsdeskundigen en cliënten uit de ggz. De vrouw van Rutger is er gastvrouw. De plek staat voor alle buurtbewoners open, er wordt daar bijvoorbeeld vergaderd voor het festival van de Pierik. 'Maar dan merk je vaak dat veel van hen toch een ggz-achtergrond hebben.'

Harde muziek

Wat zou er in fysieke zin in de wijk moeten veranderen voor mensen als Rutger? Steden als Den Haag en Amsterdam hebben zich gecommitteerd aan *the age-friendly cities*. Ook het VN-verdrag gericht op het verbeteren van de positie van gehandicapten heeft het bewustzijn vergroot voor mensen met beperkingen die afhankelijk zijn van rolstoel en rollator, maar wat mensen met een mentale of psychische beperking nodig hebben, is minder helder. Ook Rutger beaamt dat. Als hij op pad gaat, komt alles heftiger bij hem binnen: geuren, geluiden en beelden. Zijn medicatie dempt wel de prikkelverwerking, maar hij is gebaat bij rustige plekken. Vaak maakt hij gebruik van het toilet in winkelcentra om even tot rust te komen, tot zijn ergernis staat daar vaak de muziek aan. De muziek in winkels is te hard en volgens hem afgestemd op een publiek van jonge tieners. Hij heeft gehoord van het experiment van Albert Heijn om mensen met een autisme-stoornis op een specifiek moment te laten winkelen. Hij vertelt dat de Kermis in Zwolle deze groep de kans bood naar de Kermis-attracties te komen zonder harde muziek. De stad zou stilte-ruimten (binnen en buiten) meer moeten accommoderen en de stadsverlichting en bewegwijzering rustiger, helderder en duidelijker kunnen maken. Een attente stad is soms ook een stille stad.

Een attente stad is soms ook een stille stad

Rutger vindt het fijn om te wandelen met de hond, juist ook voor een praatje met een buurtbewoner. Verderop in de wijk is de beleefstuin Buiten Zinnig, een initiatief van revalidatiecentrum Vogellanden. Rutger en zijn vrouw kennen de mooie, rustige plek. Eerder op de dag hebben we er een kijkje gekomen. De late zomerbloemen staan nog in bloei, er is een glazen kas. Directeur Fenna Eefting vertelde ons dat de tuin een initiatief is van een gepensioneerd buurtbewoner en bioloog en een therapeute van het centrum. Een simpel bruggetje verbindt de 'normale' buurtbewoners uit het 'gewone' woonwijkje met de revalidanten uit Vogellanden met vaak ernstige verwondingen (amputaties, dwarslaesies). Met aangepast tuingereedschap kan iedereen wel iets. Revalidanten voelen zich weer even gewoon mens. Er is contact, een praatje en het gezamenlijk tuinieren op de eerste zaterdag in de maand, vertelt tuincoördinator Milena Šuran. Ze woont zelf in de buurt, net als veel senioren die te kampen hebben met gevoelens van eenzaamheid. Ook zij profiteren van de tuin, evenals de kinderen die er met Pasen eieren komen zoeken.

Draaicirkels

De aandacht voor toegankelijkheid van huizen en appartementen groeit (Van der Reijden e.a. 2019); in de architectuur gaat het tegenwoordig veel over draaicirkels, zegt Oliver Thill. Maar voor het stimuleren van alledaagse attentheid is meer nodig (zie ook: Kremer e.a. 2019). In het bijzonder beschutte plaatsen tussen de privéruimte en het publieke domein, zoals een binnentuin of een gezamenlijke ruimte in een complex. Daar passen regels en afspraken bij en wat oefening om het samen prettig te hebben. Het mengen van mensen met verschillende achtergronden, zoals mensen die een ggz-achtergrond hebben, blijkt ingewikkelder, maar kwetsbare bewoners apart zetten in uitkeringswijken wil niemand. Voor hen zou bovendien de publieke ruimte ook meer aangepast moeten worden. Zo zou een beetje meer stilte in de stad hen helpen; heel veel andere stadsbewoners zouden dat ook toejuichen. En misschien is er ook toch iets meer civiele, architectonische, stedenbouwkundige en beleidsmatige durf en verbeeldingskracht nodig om de attente stad dichterbij te brengen.

Noten

- 1 Zeer veel dank aan Arjan Broer en Femmianne Bredewold.
- 2 www.prijsvraagwhocares.nl

Bronnen

- Bredewold, F., *Lof der oppervlakkigheid*. Amsterdam: Van Gennep, 2014
- Linders, L., *De betekenis van nabijheid*. Den Haag: SDU, 2010
- Kremer, M., A. Parys & L. Verplanke, *Alledaagse attentheid in een superdiverse wijk*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2019
- Reijden, H. van der, W. Bakker & R. de Wildt, *Toegankelijk voor mensen met een beperking. Knelpunten en oplossingen in de praktijk*. RIGO, 2019

Radboud Engbersen is werkzaam als expert sociaal domein bij Movisie. **Monique Kremer** is hoogleraar Actief Burgerschap en werkt bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

Zorgwerk van professionals, mantelzorgers en vrijwilligers is sterk ongelijk verdeeld tussen de seksen. En dat is met de invoering van participatiemaatschappij alleen maar erger geworden.

Wie al zorgt – veelal de vrouwen – krijgt er steeds meer zorgverantwoordelijkheden bij. Wie niet zorgt – vaak de mannen – zal ook niet snel gevraagd worden. Gender bepaalt wie zorgt, maar ook wie zorgt ontvangt.

‘Dat zorgende zit gewoon in me’

ONDERZOEK

TEKST Saskia Duijs, Petra Verdonk, Tineke Abma
FOTO Tiva Pam

Annabel (61) is mantelzorger voor een buurtgenoot. Ze zorgde jarenlang voor haar dementerende moeder. Daarvoor werkte ze als bejaardenverzorgster in een verpleeghuis. ‘Dat zorgende zit gewoon in me. Thuis ga ik ook altijd de straat van de burenschoonvegen. Dat soort dingen.’ De mantelzorg voor haar moeder was zwaar en ging ten koste van haar werk en haar relatie. Na het overlijden van haar moeder valt Annabel in een gat. Een sociaal werkster verwijst haar door naar een buurtinitiatief om haar gehavende sociale netwerk weer uit te breiden. Daar ontmoet ze een buurman met een zware handicap. Hij zit in een rolstoel en heeft iemand nodig om hem bij de uitjes van het buurtinitiatief te begeleiden. Sindsdien gaan ze ook weleens samen naar het museum of naar een jazzconcert. Op een dag valt de buurman. Hij kan daardoor niet meer thuis blijven wonen en moet naar een verpleeghuis. Annabel kan de tekortschietende zorg daar niet aanzien. Ze voelt zich moreel verplicht om bij te springen. De verzorgenden, die kampen met personeelstekorten en een hoge werkdruk,

zijn maar wat blij met haar extra paar helpende handen. ‘Zij vinden het wel heel makkelijk hè? Dus zij hebben zoiets van: oh Annabel is er, die brengt je wel naar bed.’ Ook de buurman zelf doet een beroep op haar: ‘Hij zegt dan ook: “Ik moet naar de wc, kun je me even helpen?” En Annabel helpt, hè?’ Inmiddels zorgt Annabel zo’n twaalf uur per week voor hem. Ze neemt hem mee naar buiten, doet zijn was en helpt mee in z’n persoonlijke verzorging. Ze beschouwt zichzelf als een goede buur. Ze zegt over het buurtinitiatief: ‘Het is gewoon de bedoeling dat je een beetje met elkaar optrekt. Dus dat ik hem help, dat vinden ze gewoon heel erg leuk. Dit is toch eigenlijk de burenhulp zoals dat tegenwoordig van je verwacht wordt?’

Vrouwen zorgen meer

Sinds 2013 behoort de formulering ‘participatiesamenleving’ tot het collectieve vocabulaire. En de boodschap ervan is duidelijk: burgers moeten meer voor elkaar zorgen. Dus wordt er een groter beroep gedaan op mantelzorgers, vrijwilligers en burens. Maar wie zijn die burgers die meer zorgtaken krijgen? Op het moment dat

TOENEMENDE GENDERONGELIJKHEID IN DE PARTICIPATIE- MAATSCHAPPIJ

de participatiesamenleving wordt afgekondigd, weten we allang dat vrouwen meer zorgen dan mannen en dat hun zorgtaken verschillen (Merens & Van den Brakel 2014; De Boer 2017). Mannen doen veelal afgebakende klussen, zoals boodschappen halen, de tuin bijhouden of de administratie verzorgen. Vrouwen doen vaker dan mannen de lichamelijke verzorging en het relationele werk. Hun zorgwerk is dan ook vaker lastiger te plannen, nooit echt af en tevens moeilijker te begrenzen (Portegijs e.a. 2016). Eind 2013 laat socioloog Niels Schenk al zien dat vrouwen nog meer zorgtaken op zich nemen bij een zich terugtrekkende overheid (Schenk 2013).

Minder gelijkheid

Ondanks een vurig pleidooi van emancipatoire organisaties, zoals de Nederlandse Vrouwenraad, Atria en WOMEN Inc., blijven Nederlandse studies voor gendersensitieve monitoring van huidige beleidsmaatregelen vooralsnog uit (NVR e.a. 2015). Wel zien we dat Nederland de afgelopen jaren op de Gender Gap Index van het World Economic Forum fors is gezakt (WEF 2018). Terwijl we in 2006 nog op

de twaalfde plaats stonden wereldwijd, moeten we in 2018 genoeg nemen met een schamele zevenentwintigste plaats (WEF 2018). Ook de Gender Equality Index van de Europese Commissie laat zien dat mannen en vrouwen in Nederland minder gelijk zijn geworden sinds 2012 (EIGE 2017).

De grote boosdoener is en blijft volgens beide instituties de ongelijke verdeling van zorgtaken in Nederland. Daarnaast wordt gewezen naar de ongelijke arbeidsparticipatie tussen mannen en vrouwen. Deze twee factoren hangen nauw samen. Het geven van mantelzorg leidt ertoe dat vrouwen minder uren gaan werken. Maar het werkt ook andersom: wanneer je minder werkt, is de kans groter dat er een beroep op je wordt gedaan om mantelzorg te bieden. Afgaande op deze twee internationale ranglijsten kunnen we dus in ieder geval voorzichtig concluderen dat de verhoudingen er sinds het begin van de participatiesamenleving niet gelijkter op zijn geworden.

Genderstereotiepe patronen

Bij de invoering van de participatiesamenleving was er dus

al sprake van een ongelijke uitgangssituatie en deze ongelijkheid lijkt sindsdien groter te worden. De hamvraag is nu: hoe reproduceren we dergelijke ongelijkheden eigenlijk in de dagelijkse praktijk, in gemeentelijk beleid, in organisaties en aan de keukentafel? Wij deden de voorbije jaren veel onderzoek naar de ervaringen van mantelzorgers, cliënten en medewerkers in de zorg, veelal vanuit het Centrum voor Cliëntervaringen.* Uit onze onderzoeken komen verschillende voorbeelden naar voren van hoe traditionele, genderstereotiepe rolpatronen (al dan niet bewust) worden gereproduceerd – niet alleen door burgers zelf, ook door gemeenten en zorgprofessionals.

In een onderzoek naar bewonersparticipatie in de wijk (Duijs e.a. 2014) blijkt dat bij een zoektocht van de gemeente naar vrijwilligers in de wijk alleen vrouwen – met meer of minder afstand tot de arbeidsmarkt – worden geworven uit de kaartenbak van de sociale dienst. Dit lijkt logisch: de vrouwen zoeken werk, de gemeente zoekt vrijwilligers. Maar een belangrijke vraag hierbij is: waarom wordt er specifiek naar deze vrouwen gekeken en niet naar mannen? Het antwoord zit hem in de vermeende win-win-situatie. Deze vrouwen, zo blijkt later, hebben hun baan verloren tijdens de grote ontslagen in zorg en welzijn als gevolg van de economische crisis en daarna als gevolg van gemeentelijke aanbestedingen en bezuinigingen die alles beter en goedkoper moeten maken.

De vrouwen hopen als vrijwilliger 'dichter bij het vuur te zitten' en zo weer werk te vinden binnen hun 'oude' sector (wat overigens niet gebeurt, tot hun grote teleurstelling). Voor de gemeente zijn deze vrouwen een logische keus. Hun ervaring met en kennis van zorg en welzijn maken hen tot de ideale buurtvrijwilliger. Iets vergelijkbaars zien we in een studie naar ondersteuning voor mantelzorgers (Groot e.a. 2016a): zorgorganisaties geven aan specifiek vrijwilligers te werven onder ex-verpleegkundigen, omdat je de toenemend complexe zorgsituaties immers niet aan 'gewone' vrijwilligers kunt overlaten. Deze vrouwelijke medewerkers in zorg en welzijn worden dus eerst wegbezuinigd en vervolgens gevraagd gratis te komen werken omdat er tekorten zijn.

Verborgen vrijwilligerswerk

Een ander typerend voorbeeld: in een onderzoek naar zelfredzaamheid in de wijkzorg (Duijs e.a. 2015) zien we dat wijkverpleegkundigen vaak in een vroeg stadium signaleren wanneer de formele zorg dreigt tekort te schieten of mantelzorgers overbelast raken. Vrijwilligers zijn vaak niet of met moeite te vinden, en al helemaal niet op korte termijn, aldus de wijkverpleegkundigen. Wanneer je dan op vrijdagmiddag bij een oudere cliënt thuis komt, die slecht ter been is en niets meer in de koelkast heeft, dan fiets je na je werk toch even langs de supermarkt voor een boodschappje? Want, zo zegt een van hen: 'Zo zou je je eigen moeder toch ook niet laten zitten?' Dan doe je toch nog even dat wasje? Of kom je in het weekend even terug om de hond uit te laten?

Een peiling van V&VN bevestigt dat veel wijkverpleegkundigen zorgtaken op zich nemen in hun vrije tijd als de zorg tekortschiet (V&VN 2016; Kuiken 2016). Dit 'verborgen vrijwilligerswerk' (Hanlon e.a. 2011) van

'En Annabel helpt, hè?'

wijkverpleegkundigen leidt ertoe dat zorgmedewerkers, die overwegend vrouw zijn, dubbele zorgverantwoordelijkheden dragen. Het morele appèl om zorg op zich te nemen, wordt het sterkst gevoeld door degenen die al bij de zorg betrokken zijn, zoals mantelzorgers en zorgmedewerkers.

Genderbias indiceren

Tot slot signaleren we genderbias in de indicatiestelling van zorg. In hetzelfde onderzoek naar zelfredzaamheid in de wijkzorg (Duijs e.a. 2015) kan een demeterende echtgenote haar huishoudelijke taken niet meer uitvoeren. De echtgenoot, in goede gezondheid, heeft in zijn huwelijk nooit huishoudelijke taken verricht. Zijn dochter besluit, samen met de wijkverpleegkundigen, een indicatie aan te vragen voor huishoudelijke hulp want, zeggen ze: moeten we hem nu, op zijn leeftijd, nog leren hoe hij moet koken of de was doen? Aan oudere vrouwen wordt daarentegen, onder het mom van zelfredzaamheid, gevraagd om de lichte werkzaamheden te blijven doen met alleen een indicatie voor de zwaardere taken. Hun zorgwerk is niet meer dan een logische verlenging van de zorgtaken die zij hun leven lang gehad hebben. Een indicatie wordt dus niet alleen gestoeld op je fysieke conditie, maar het maakt ook uit of je een man of een vrouw bent.

Traditionele rolpatronen werken zo door in de indicatiestelling. In een ander onderzoek naar ervaringen van mantelzorgers voor dementerenden (Groot e.a. 2016b) zien we deze dynamiek terug. Oudere vrouwen vertellen dat ze, wanneer hun man dement raakt, plots verantwoordelijk worden voor de financiële administratie of voor internet-aansluitingen als de telefoon er opeens mee ophoudt. Geen professionele zorgorganisatie die deze taken, met indicatie, van de vrouwen overneemt.

Mattheüs

In al deze situaties komt steeds één aspect terug: wanneer je al ervaring hebt met zorgen, is de kans groot dat er een beroep op je wordt gedaan als er zich een nieuwe zorgvraag voordoet. Je krijgt een *caring identity* toegedicht vanuit je omgeving en accepteert die identiteit, ook omdat die zin en betekenis geeft aan je leven (Walker 2007). We zien dat bij Annabel, die ook behoefte heeft om via de zorg iets voor een ander te betekenen en daarmee zin te geven aan haar leven. Dit is een ingewikkelde combinatie van externe druk vanuit de omgeving, geïnternaliseerde genderrollen en de eigen wens om voor de ander te zorgen. Het effect ervan is zelfversterkend en reproducerend.

In de sociologie bestaat zoiets als het Mattheüs-effect om

'Wie al zorgverantwoordelijkheden heeft, zal er meer krijgen'

de groeiende ongelijkheid tussen arm en rijk te duiden, vrij naar de Bijbeltekst in Mattheüs 13:12: 'Want wie heeft, zal nog meer krijgen, en het zal overvloedig zijn; maar wie niets heeft, zal zelfs het laatste worden ontnomen.' Je zou deze dynamiek gemakkelijk kunnen vertalen naar de groeiende ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de participatiesamenleving: 'Wie al zorgverantwoordelijkheden heeft, zal er meer krijgen.' Wanneer sommigen – vaker vrouwen – er zorgverantwoordelijkheden bij krijgen in de participatiesamenleving, betekent dat ook dat er anderen zijn – vaker mannen – die uit de wind worden gehouden. Zorgethica Joan Tronto spreekt hierbij over *privileged irresponsibility*; de keuzevrijheid om niet te (hoeven) zorgen terwijl het werk wel wordt gedaan (Tronto 2013).

Te vaak wordt bovendien de verantwoordelijkheid voor de ongelijke verdeling neergelegd bij de mantelzorgers, vrijwilligers en zorgmedewerkers zelf: zij moeten leren om de zorg eerlijker te verdelen binnen de familie, zij moeten 'nee leren zeggen' of 'op tijd naar huis leren gaan' (Duijs e.a. [te verschijnen]). Wij betogen echter dat het tegengaan van de ongelijke verdeling ook iets vraagt van overheden, zorgorganisaties, leidinggevend en professionals zelf. Het beroep dat op deze vrouwen wordt gedaan, wordt ook vormgegeven door beleid, op de werkvloer, in zorgorganisaties en in buurtinitiatieven in de wijk.

Inequality regimes

Organisatiesociologen wijzen op het feit dat sociale ongelijkheden veelal worden gereproduceerd in en door organisaties. Organisatiesocioloog Joan Acker (2006) spreekt over *inequality regimes* als ze verwijst naar concreet beleid en werkwijzen in organisaties die sociale ongelijkheid creëren of in stand houden. Door deze lens kunnen we ook de participatiesamenleving bezien. Als we in de participatiesamenleving niet kritisch durven kijken naar de manier waarop genderstereotypen en traditionele rolpatronen wervingsstrategieën en indicatiestellingen (on)bewust beïnvloeden, voeren we nieuwe *inequality regimes* in. Gendersensitief beleid in de participatiesamenleving vraagt van zorgorganisaties, gemeenten en vrijwilligersorganisaties dat ze nadenken over hoe ze mannen kunnen mobiliseren die nu nog geen zorgverantwoordelijkheden dragen. Het vraagt iets van beleidsmakers die moeten nadenken wat het effect van hun beleidsmaatregelen is op de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Misschien vraagt dat ook wel iets van zorgbehoevenden wanneer zij liever hulp ontvangen van de buurvrouw dan van de buurman.

Gelijkwaardige participatiesamenleving?

Terug naar Annabel. Zij ging aanvankelijk naar het buurtinitiatief om haar eigen sociale netwerk te vergroten, maar gaandeweg verwerd het buurtinitiatief voor haar tot een *inequality regime* waar bestaande ongelijkheden worden gereproduceerd. Ze heeft haar leven lang geleerd om te zorgen, en heeft een *caring identity* aangenomen. Anderen weten haar daarop aan te spreken en Annabel voelt bij uitstek het morele appèl om opnieuw te gaan zorgen in het buurtinitiatief. Er is echter niemand, noch in het buurtinitiatief noch in de zorginstelling, die haar zorgwerk

bevraagt of begrenst. Sterker nog, haar zorgzaamheid wordt van harte verwelkomd.

Annabel op haar beurt vertelt ons dat ze eigenlijk helemaal niet wil zorgen. Dat ze opnieuw geïsoleerd dreigt te raken omdat er van het opbouwen van haar eigen netwerk weinig meer terechtkomt. In een gelijkwaardige participatiesamenleving is het hard nodig dat er bij buurtinitiatieven, zorgorganisaties en door beleidsmakers nagedacht wordt over wie zorgt, en wie zorg ontvangt. En of dat wel zo eerlijk is.

Noot

* www.centrumvoorcliëntervaringen.com

Bronnen

- Acker, J., Inequality regimes: Gender, class, and race in organizations. *Gender & society*, 20 (4), 441-464, 2006
- Boer, A. de, *Wie maakt het verschil?* Oratie. Den Haag: SCP / Amsterdam: Vrije Universiteit, 2017
- Duijs, S.E., V.E. Baur, T.A. Abma, *Eindrapportage Responsieve Evaluatie Wijkkracht*. Onderzoeksrapport. Amsterdam: VU Medisch Centrum / Maastricht: Mosae Zorggroep, 2014
- Duijs, S.E. e.a., *Zelfredzaam? Dankzij de zorg! Een responsief onderzoek naar de betekenis van en mogelijkheden voor zelfredzaamheid vanuit het perspectief van cliënten*. Amsterdam: Centrum voor Cliëntervaringen, 2015
- Duijs, S.E. e.a., *Gezond zorgen?! Een participatief actieonderzoek naar de ervaringen van zorgmedewerkers, mantelzorgers en vrijwilligers in de ouderenzorg*. Factsheet Fase 1. Amsterdam: UMC / VUmc / Amsterdam Public Health Institute, [te verschijnen]
- European Institute for Gender Equality (EIGE), *Gender Equality Index. Measuring Gender Equality in the European Union 2005-2015*. Report. EIGE, 2017
- Groot, B. e.a. *Zorgen voor, zorgen om, zorgen dat: goede zorg in de wijk vanuit het perspectief van mantelzorgers*. Amsterdam: Centrum voor Cliëntervaringen, 2016a
- Groot, B. e.a., *Aandacht voor stil verdriet*. Co-creatie mantelzorgondersteuning dementie Amsterdam-Noord. Amsterdam: Centrum voor Cliëntervaringen, 2016b
- Hanlon, N., G. Halseth & A. Ostry, *Stealth voluntarism: An expectation of health professional work in underserved areas?* *Health & Place*, 17 (1), 42-49, 2011
- Kuiken, A., *Wijkverpleging noodgedwongen soms ook poetshulp*. Trouw, 27 juli 2016, geraadpleegd via <https://www.trouw.nl/home/wijkverpleging-noodgedwongen-soms-ook-poetshulp-ad15b911/>
- Merens, A., M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2014*. Den Haag: SCP/CBS, 2014
- Nederlandse Vrouwen Raad (NVR), Atria, Mezzo, Movisie, *Position paper Gendersensitief beleid bij gemeenten*, juni 2015
- Portegijs, W. e.a. *Lekker vrij? Vrije tijd, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen*. Den Haag: SCP, 2016
- Schenk, N., *Multiple Links. Public policy, family exchanges, well-being and policy endorsement*. Dissertation. Rotterdam: Erasmus University, 2013
- Tronto, J.C., *Caring democracy: markets, equality, and justice*. New York: NYU Press, 2013
- V&VN, *Ledenpeiling Mantelzorg*, 2016, geraadpleegd via <https://www.venvn.nl/Berichten/ID/1617454/VVN-mantelzorger-vaak-zelf-hulpvrager>
- Walker, M.U., *Moral understandings. A feminist study in ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2007
- World Economic Forum (WEF), *The Global Gender Gap Report*, 2018, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf

De auteurs werken bij de afdeling Metamedica van het Amsterdam UMC. **Saskia Duijs** werkt aan promotieonderzoek naar de gezondheid van zorgmedewerkers, mantelzorgers en vrijwilligers vanuit een kritisch gender- en intersectioneel perspectief. **Petra Verdonk** is universitair hoofddocent op het gebied van gender en diversiteit. **Tineke Abma** is hoogleraar Participatie en Diversiteit.

Geen onruststokers maar betrokken burgers

ONDERZOEK

TEKST Femke Kaulingfreks
FOTO HH/EyeEm GmbH

Jongeren die zich door de politiek niet gehoord voelen, ondernemen zelf actie, buiten de stembokjes en het parlementaire debat om. Jongerenwerkers kunnen hen hierbij helpen vanuit de aloude empowerment-gedachte.

Ik ben pas vanaf november achttien en de politiek is dan niet het eerste waar je aan denkt om je in te verdiepen. Het was meer bier drinken eigenlijk', zegt Lotte op de website van NOS op 3 over jongeren en stemmen bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen.¹ De opkomstpercentages bij de laatste vier Tweede Kamerverkiezingen laten zien dat zo'n 30 tot 40 procent van de jongeren tussen de 18 en 25 jaar niet stemt.² Recente cijfers van het CBS tonen dat 50 tot 60 procent van de 15- tot 25-jarigen geen vertrouwen heeft in de Tweede Kamer.³

Straatpolitiek

Nederlandse jongeren lijken maar weinig politiek betrokken te zijn. Ze hebben weinig vertrouwen in de politiek, ervaren een gebrek aan invloed en vinden dat politici op een ontoegankelijke manier spreken en niet begrijpen wat er in de samenleving speelt.⁴ Dit beeld van een generatie die een grote kloof ervaart tussen zichzelf en de Haagse politiek zag ik ook in mijn eigen onderzoek bevestigd (Kaulingfreks 2017). Politiek is voor de jongeren die ik sprak een professionele bezigheid die wordt uitgevoerd door parlementariërs, partijleden, beleidsmakers en lobbyisten. Ze associëren politiek vooral met een establishment dat zichzelf graag op het pluche houdt, en niet met andere, meer directe

of informele praktijken waarmee mensen hun belangen behartigen.

Al zijn ze niet actief in de 'oude' politieke praktijken en instituten, zoals verkiezingscampagnes, partijcommissies, vakbonden en belangenorganisaties, toch zijn jongeren niet a-politiek, integendeel. Recente buitenparlementaire protesten worden grotendeels door jongeren gedragen: de Occupy-beweging, de Maagdenhuis-bezetting en het anti-racismedeбат dat zowel online als offline flink is opgelaaid. Veel jongeren stemmen niet, maar gebruiken het plein, de straat en het internet als platform om op creatieve en soms controversiële wijze hun maatschappelijke betrokkenheid te uiten. Hun acties geven blijk van een sterk rechtvaardigheidsgevoel, maar zijn soms ook burgerlijk ongehoorzaam of confronterend. Deze 'straatpolitiek' laat zien dat verzet tegen de dominante machtsverhoudingen en pogingen om de samenleving rechtvaardiger in te richten vaak juist ontstaat buiten het domein van de formele politiek, omdat dit representatieve systeem niet afdoende werkt voor groepen die worden uitgesloten.⁵

Etnisch profileren

In mijn onderzoek zag ik dat jongeren van kleur en uit migrantenfamilies zich van alle jongeren het minst gerepresenteerd voelen in Den Haag en

JEUGDPROFESSIONALS KUNNEN JONGEREN HELPEN BIJ POLITIEKE EMANCIPATIE

Sociale professionals kunnen een belangrijke rol spelen bij de ondersteuning van gemeenschapsactivisme

het meest het gevoel hebben dat hun alledaagse zorgen en behoeften over het hoofd worden gezien. Zij kaarten op hun eigen manier maatschappelijke problemen aan. Een interessant voorbeeld van straatpolitiek zijn de acties die al een aantal jaren ondernomen worden tegen etnisch profileren door de politie. Kort gezegd gaat het erom dat de politie vooral bij proactieve controles regelmatig mensen aanhoudt op basis van hun uiterlijk, en niet op basis van hun gedrag. Vooral zwarte en bruine jongens die in achterstandswijken wonen, krijgen veel te maken met politiecontroles, terwijl ze geen strafblad hebben. In die wijken is de politie op straat vaker dan elders aanwezig om te surveilleren, ook als er geen meldingen van misdrijven of overtreddingen zijn. De controles zorgen ervoor dat het vertrouwen van jongeren in de politie snel achteruitgaat (Duijndam & Prins 2017).

In mei 2016 leek etnisch profileren vanuit het niets een item te worden nadat rapper Typhoon in Zwolle door de politie aan de kant was gezet omdat zijn dure auto niet paste in zijn 'profiel' van zwarte jongeman.⁶ Een groot aantal jongeren met minder naamsbekendheid ziet zulke confrontaties inmiddels als een terugkerend, onvermijdelijk onderdeel van hun leven.⁷ Hun ervaringen stroken met de bevindingen van onderzoekers die stellen dat etnisch profileren structureel voorkomt, ondanks dat de politie de praktijk officieel afkeurt (Çankaya 2012; Mutsaers 2015). Al sinds 2013 zetten jongeren uit wijken als de Schilderswijk filmpjes op YouTube van hardhandige aanhoudingen.⁸ In hetzelfde jaar begonnen onderzoekers samen met jongeren de bewustwordingscampagne Controle Alt Delete.⁹ De rellen die in 2015 plaatsvonden in de Schilderswijk na het overlijden van Mitch Henriquez waren ook voor een groot deel gemotiveerd door aanhoudende frustraties over etnisch profileren door de politie. Toch zijn er nog altijd geen politieke beslissingen genomen om etnisch profileren structureel aan te pakken, bijvoorbeeld door het invoeren van stopformulieren die agenten invullen wanneer ze iemand op straat staande houden. Stopformulieren kunnen inzicht bieden in de frequentie van etnisch profileren en kunnen het draagvlak voor de autoriteiten versterken.

Moeizame weg

Jongeren vroegen dus al op verschillende, meer of minder confronterende manieren aandacht voor

het thema 'etnisch profileren', maar ze blijven institutioneel-politieke weerstand ondervinden. Hun moeizame weg naar erkenning versterkt hun gevoel dat de Haagse politiek er niet is om hen te vertegenwoordigen. Het is daarom niet verwonderlijk dat juist jonge Nederlanders van kleur zich eerder aangetrokken voelen tot de informele politiek en activisme dan tot partijpolitiek. Toch zijn er zaken in beweging gezet. Door de inspanningen van het campagne team van Controle Alt Delete worden inmiddels op lokaal niveau gesprekken en trainingen georganiseerd, waaraan zowel politieagenten als jongeren deelnemen. Door deze ontmoetingen wordt vooringenomenheid van beide kanten bestreden. Agenten worden zich bewust van de effecten van hun opstelling en jongeren leren om hun wantrouwen jegens agenten te nuanceren.

Deze aanpak werkt, en het is interessant om te zien dat het lokale jongerenwerk dikwijls een belangrijke rol speelt in het initiëren van gesprekken over etnisch profileren in de wijk en in het samenbrengen van politie en jongeren voor een constructieve dialoog. Zulke initiatieven kunnen de frustraties adresseren die eerder tot rellen hebben geleid. Lokale jeugdprofessionals kunnen bovendien een brug slaan tussen de wereld van straatpolitiek en de wereld van de formele, institutionele politiek. Op voorwaarde dat ze de jongeren die hun onvrede uiten over een maatschappelijk thema als etnisch profileren niet benaderen als onruststokers, maar als betrokken burgers. Door hun zorgen serieus te nemen en hun engagement in een vroeg stadium te stimuleren, zouden ze zelfs het vertrouwen van jongeren in de overheid positief kunnen beïnvloeden.

Gemeenschapsactivisme

Het is geen vreemde gedachte dat jongerenwerkers het als hun taak zien om de politieke betrokkenheid van jongeren te stimuleren, ook als die betrokkenheid zich buiten het electorale systeem manifesteert. Met de opkomst van de participatiesamenleving is de nadruk op de empowerment van burgers in een kwetsbare positie immers terug van weggeweest (Nachtergaele e.a. 2017; Scholte 2018; Van Regenmortel 2010). De hernieuwde aandacht voor mensenrechten en empowerment als kerntaak in het sociaal werk biedt openingen voor professionals om het informele politieke handelen van jongeren te herkennen, te begrijpen en te ondersteunen. De straatpolitiek van jongeren sluit

Recente buitenparlementaire protesten worden grotendeels door jongeren gedragen

in veel opzichten aan op het klassieke *community organizing* – gemeenschapsactivisme (Alinsky 1989). Kenmerkend is dat het van onderop ontstaat en gedragen wordt door mensen die zelfstandig, op basis van hun eigen principes en volgens hun eigen voorwaarden, iets proberen te veranderen aan hun levensomstandigheden en sociale status.

Gemeenschapsactivisme ontstaat in netwerken op microniveau, maar heeft de aspiratie om op macroniveau invloed te krijgen op de overheidsbeslissingen die gemarginaliseerde groepen aangaan. Directe acties en confrontaties met de autoriteiten gaan vaak samen met lobbyactiviteiten en campagnes. Er worden eigen leiders en woordvoerders naar voren geschoven. Het gaat dus niet om buurtinitiatieven die door opbouwwerkers, professionele sociale ondernemers of welzijnsorganisaties worden opgezet. Maar dat wil niet zeggen dat sociale professionals geen belangrijke rol kunnen spelen bij de ondersteuning van gemeenschapsactivisme. Juist bij onderhandelingen op beleidsniveau kunnen jongeren die geïnteresseerd zijn in hedendaags gemeenschapsactivisme de steun van professionals goed gebruiken.

Jongerenwerkers en empowerment

Binnen het jongerenwerk heeft *community organizing*, of in dit geval *youth organizing*, zich ontwikkeld tot een methodiek om het zelforganiserend vermogen van jongeren te versterken. Jongeren worden hierbij expliciet niet beschouwd als ‘consumenten’ die een aanbod van activiteiten of ondersteuning bij het lokale buurthuis of jongerenwerk komen ‘afnemen’, maar als zelfstandige en capabele jonge burgers, die prima in staat zijn om op eigen initiatief gewenste veranderingen te initiëren in hun leefomgeving. Er zijn vijf voorwaarden om te kunnen spreken van *youth organizing*: jongeren hebben de regie, jongeren bepalen het onderwerp, de jongerenwerker ondersteunt jongeren naar behoefte, jongeren zorgen voor de praktische realisatie van hun ideeën en jongeren werken samen (Awad e.a. 2017). Deze benadering vergt een open houding van betrokken jongerenwerkers en durf om eigen verwachtingen en protocollen naar de achtergrond te verschuiven, om zo ruimte te creëren voor de eigen stem van jongeren. Als dit lukt, kunnen jongeren met behulp van *youth organizing* meer eigen verantwoordelijkheid leren nemen voor hun eigen leven en toekomstperspectief, maar ook voor sociale ontwikkelingen in hun buurt en in de samenleving in het algemeen. *Youth organizing* wordt vooralsnog vooral gebruikt om leuke en laagdrempelige activiteiten te organiseren in de wijk, van voetbaltoernooien tot huiswerkbegeleiding, maar het kan ook een aanzienlijke politieke slagkracht ontketen. Jeugdprofessionals zouden *youth organizing* niet alleen moeten inzetten om een ‘goedkoop’ activiteitenaanbod te realiseren; het gaat erom écht te werken vanuit de empowerment-gedachte. Alleen zo kunnen jongeren die zich

De controles zorgen ervoor dat het vertrouwen van jongeren in de politie snel achteruitgaat

bezighouden met straatpolitiek steun ervaren in hun strijd om sociale rechtvaardigheid en raken zij niet totaal vervreemd van de institutionele wereld. Een gezonde dosis politisering van het jongerenwerk zou zo gek nog niet zijn om juist jongeren in de marge te helpen hun frustraties om te zetten in daadkracht.

Femke Kaulingfreks is lector Jeugd en Samenleving aan Hogeschool Inholland. Zij schreef *Straatpolitiek. Op zoek naar nieuw engagement*. Amsterdam: Boom, 2017

Noten

- 1 <https://nos.nl/op3/artikel/2163729-waarom-sommi-ge-jongeren-niet-gingen-stemmen.html>
- 2 www.parool.nl/binnenland/jonge-kiezer-blijkt-toch-minder-te-zijn-gaan-stemmen-a4475106/
- 3 <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&D-M=SLNL&PA=82378NED&D1=a&D2=1-9&D3=a&HD=140904-1345&HDR=T&STB=G2,G1>
- 4 <https://ioresearch.nl/Portals/0/Rapport%20VN.pdf>
- 5 Zie ook: <https://www.socialevraagstukken.nl/jongeren-bedrijven-straatpolitiek/>
- 6 Zie www.nrc.nl/nieuws/2016/05/30/etnisch-profi-leren-gebeurt-ook-als-je-typhoon-heet-a1402599 en <http://nos.nl/artikel/2108228-pvda-stelt-kamervra-gen-over-staandehouding-typhoon.html>
- 7 www.amnesty.nl/content/uploads/2016/11/osf_ainl_gelijkheid_onder_druk_nov_2013.pdf?x54649
- 8 www.omroepwest.nl/nieuws/2446062/Actieco-mite-stuurt-48-klachten-over-politie-naar-om-budsman, www.vn.nl/politiegeweld-in-de-schil-derswijk/ en www.nrc.nl/nieuws/2014/03/15/boos-op-de-politie-1354242-a1356600
- 9 <https://controlealtdelete.nl>

Bronnen

- Alinsky, S., *Rules for Radicals*. New York: Vintage Books Edition Random House, 1989 [1971]
- Awad, S. e.a., *Youth Organizing. Onderzoek naar Youth Organizing als specifieke methodiek van het grootstedelijk jongerenwerk*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, 2017
- Çankaya, S., *De controle van marsmannetjes en ander schorrie-morrie. Het beslissingsproces tijdens proactief politiewerk*. Den Haag: Boom Lemma, 2012
- Duijndam, C. & B. Prins i.s.m. F. Kaulingfreks, *Geboren en Getuige in de Schilderswijk. Verhalen van jongeren in een Haagse wijk over vertrouwen in de politie*. Den Haag: Haagse Hogeschool, 2017
- Kaulingfreks, F., *Straatpolitiek. Op zoek naar nieuw engagement*. Amsterdam: Boom, 2017
- Mutsaers, P., *A Public Anthropology of Policing. Law Enforcement and Migrants in the Netherlands*. Dissertatie. Universiteit Tilburg, 2015
- Nachtergaele, S. e.a., *Sociaal werk en mensenrechten*. Leuven: ACCO, 2017
- Regenmortel, T. van, *Empowerment en participatie van kwetsbare burgers*. Amsterdam: SWP, 2010
- Scholte, M., *Op de barricaden?! Over sociaal werk, probleemfi-guraties en de aanpak van structurele problemen*. Marie Kamp-huis Lezing, 2018

BESTUREN ZONDER WIJ

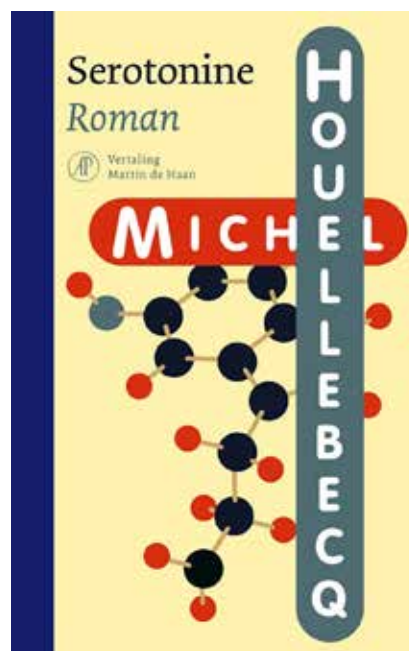
In *Besturen zonder wij* maakt de bestuurskundige Duco Bannink hedendaagse theorie relevant voor wie nu bezig is met sociale vragen. Bestuurskundigen hebben nogal een handje van het produceren van beleidsporno: een snelle opeenvolging van complexe schema's vol 'probleemkwesaties', 'oplossingsmogelijkheden', 'netwerken' en andere pleonasmen waarvan de strekking na herlezen blijkt: verzin het zelf maar. Door de lezer onbekommerd aan te spreken alsof hij naast je staat op de voetbaltribune, ontloopt Bannink die val. Hij vertrekt vanaf de camping waar hij begon met schrijven, voert e-mail-correspondentie met zijn

collega's op, maakt af en toe (melige) grappen, en legt bijna en passant uit wat hij eigenlijk wilde zeggen. Nederland is verdeeld, op allerlei manieren, en de burgers gedragen zich wild, onvoorspelbaar. Hoe kun je op een geloofwaardige manier besturen in een land dat telkens opnieuw in groepen uiteenvalt en waar je dus nooit echt greep krijgt op wat 'wij' betekent, is de vraag die hij beantwoordt. Hij doet dat eerst aan de hand van het werk van sociologen als Anthony Giddens, Ulrich Beck en Saskia Sassen, en schakelt vervolgens naar het register van de bestuurskundigen, in het gezelschap van bijvoorbeeld Maarten Hajer, Bob Jessop of Stephen Osborne.

Besturen zonder wij betekent er rekening mee houden dat moderne mensen in hun eigen wereld leven. Waardoor ze de kaders die bestuurders nu eenmaal graag opleggen – wetten, regels, categorieën – niet erkennen of niet herkennen. En dat het dus zaak is je te verdiepen in de voorkeuren en plannen van de mensen voor wie je beslissingen wilt nemen. Met als gevolg dat je als bestuurder eigenlijk telkens bezig bent een 'wij' te scheppen, er ontstaat een gemeenschap gedurende de tijd dat mensen jouw voorziening of plan als zinvol ervaren. Dat betekent dat een bestuurder – meer dan vroeger – normatief moet opereren, keuzes moet maken die politici vroeger maakten. Als je

HUELLEBECQ

Maar zijn we wel zo liberaal, is iedereen in Nederland wel voor abortus en euthanasie? Thierry Baudet misschien wel niet. In een poging te bewijzen dat Nederland ten onder gaat aan dat liberalisme, schreef de voorman van Forum voor Democratie dit voorjaar in een (Engelstalige) recensie van de roman *Serotonine* van Michel Houellebecq dat je in Nederland bij zelfmoord door de staat geholpen wordt en dat baby's die de vrijheid van vrouwen in de weg zitten, worden uitgeroeid. Heb ik niet gezegd, zei Baudet, toen mensen over die uitspraken vielen, en daar werden toen ook weer mensen boos om. Zo had hij drie keer bingo: de intellectueel uithangen, critici boos, en door *fake news* te roepen de eigen achterban mobiliseren. Ondertussen is *Serotonine* een erg mooi verhaal dat – zoals iedere roman – op veel meer manieren gelezen kan worden dan

dat niet doet, oogst je polarisatie, wantrouwen, ergernis. Bannink hangt dit betoog uitdrukkelijk op aan theoretici, maar maakt het telkens concreet via voorbeelden uit het lokale sociale domein. Zo krijgt de lezer die zijn opleiding alweer even vergeten was een speed-update 'nadenken over bestuur' – broodnodig. Of er echt geen 'wij' is in een land waar iedereen van links tot rechts zichzelf ziet als liberaal (niemand is hier tegen abortus of euthanasie), waar iedereen (ook de Feyenoord- en PSV-fans dus) naar Ajax-Tottenham kijkt, waar alle vrouwen in deeltijd werken, dat blijft nog wel een vraag. Zowel onze opvattingen als ons gedrag zijn immers eerder meer dan

minder voorspelbaar dan vroeger, laat onderzoek regelmatig zien. Misschien is dat wel de verklaring waarom Nederlanders verhoudingsgewijs heel tevreden zijn over hun bestuur, omdat ze in weerwil van hun beleden individualiteit eigenlijk makkelijk te bedienen zijn. Of omdat hun bestuurskundigen zo goed opgeleid zijn, dat kan natuurlijk ook.

Duco Bannink, *Besturen zonder wij*. In een samenleving zonder wij, 132 p. Amsterdam: VU University Press, 2019

via de conservatieve nationalistische bril die Baudet graag opzet.

Het boek volgt de werdegang van de landbouwwetenschapper Florent-Claude Labrouste. Nadat hij zijn vriendin verlaat omdat hij moeite heeft met haar herhaalde en vooral extreme seksuele escapades ontdekt hij meer en meer dat zijn leven op een dood spoor zit. Hij neemt de erfenis van zijn vader op en verdwijnt in de anonimiteit, mijmerend over oude liefdes, drinkend. Hij vindt een vriend van vroeger terug, een aristocraat die tegen de keer probeert het hoofd en zijn landgoed boven water te houden op het platteland van Normandië. De vriendschap lijkt hem even te redden, en met de aristocratische boer lijkt het even te gaan, maar het is allemaal tevergeefs. Serotonine, het stofje dat ons gelukkig doet voelen en waar pilletjes bij kunnen helpen, biedt verlichting – even.

Allicht dat een misogyn als Baudet aan het gedrag van de vrouwen in het leven van de hoofdpersoon uit *Serotonine* afleest dat hun gedrag de kern van het probleem

is. Gaan die kringen een beetje een eigen leven leiden! In plaats van – dixit de vooralsnog eeuwige single Baudet die ook nogal makkelijk mensen ontslaat – 'echte warmte' te geven en 'echte relaties' te onderhouden. Het is mogelijk om Florent-Claude Labrouste te zien als de witte man die het slachtoffer is, dit keer niet van doorgedraaid multiculturalisme of feminisme maar van kapitalisme. Maar te vermoeden valt dat Houellebecq eerder dan de politici doorheeft dat het leed van die witte man een wat uitgekauwd thema begint te worden. Wie geeft om kleinschalige landbouw of wie geeft om de literatuur uit het begin van de twintigste eeuw, kan het boek even goed claimen alsof het een politiek pamflet is. En je kunt het lezen als een zeer goede beschrijving van menselijke teloorgang, zoals overigens ook Duco Bannink doet in een voetnoot (wat nou 'geen wij?').

Michel Houellebecq, *Serotonine*, 303 p. Amsterdam: De Arbeiderspers, 2019 (Vertaling uit het Frans van *Sérotonine*)

ONDERDRUKTE SOCIOLOGE

Houellebecq zou het vermoedelijk met instemming lezen, omdat het de abnormaliteit koestert – het boek *In verwarde staat. Kritiek op een politiek van normaliteit* van Karlijn Roex. (En Baudet zou er kwaad van worden omdat alles waarin hij zichzelf niet herkent zijn woede wekt, die hij uit als minachting.) De sociologe Karlijn Roex schrijft – binnen zonder kloppen – in de inleiding: 'Voor het huidige boek heb ik geen uitstapje naar andere tijden of plaatsen hoeven maken. In de onrespectabele hoeken van de samenleving vind ik mijn eigen thuis. Ik behoor tot een groep waarvan de vrijheid te boek staat als een serieuze bedreiging voor de openbare orde en veiligheid.'

Roex had al jong door dat ze 'anders' was. 'Moeilijk opvoedbaar' heet het meestal, maar zelf beschrijft ze zich met Hannah Arendts duiding van iemand die de hele tijd probeert zijn afwijking te verbergen, als 'parvenu'. Het houdt haar niet tegen om uiteindelijk via onderzoek aan het Max Planck Instituut een promotie af te ronden. Maar doordat ze soms 'paniekaanvallen' krijgt, heeft ze in de loop van haar leven een stempeeltje gekregen waardoor de politieagenten of hulpverleners haar direct herkennen: E33 – verward persoon. Dat stempeeltje bevat haar bepaald niet. In *In verwarde staat* beschrijft ze een verandering van 'sociologe die schrijft voor onderdrukten naar onderdrukte die sociologe is'.

Roex beschrijft mooi en in groot detail hoe een 'verward persoon' probeert 'normaal' te doen, tot het niet meer gaat en hoe de samenleving probeert dat gedrag weg te drukken, weg te maken. Ze laat zien wat je meemaakt wanneer je in die categorie past en wat helpt (en niet helpt) om iets van psychiaters of bewakers gedaan te krijgen. Ze laat ook zien hoe politiek en media samen 'de verwarde persoon' als een angstaanjagend verschijnsel neerzetten, aan de hand van parlementaire debatten en analyse van beleid en publieke opinie. Dat doet ze zoals je dat van een socioloog verwacht, met eigen onderzoek stevig ingebed in een breder veld van onderzoek. Ze laat zien dat we het ondanks ons hippe verlangen naar diversiteit eerder belangrijker dan minder belangrijk vinden dat mensen gewoon doen, en dat abnormalen minder burgerrechten hebben, dat je

alvast opgesloten kunt worden voordat je iets misdaan hebt: we zijn ordeverslaafd.

Roex hanteert naast de sociologische toverdoos ook een volkomen eigen register. Ze voert door het boek heen alternatieve helden op, mensen die vanuit het andere perspectief naar de maatschappij kijken. Zoals Wim Maljaars, die op een vernederende manier stief in een kliniek. Of Tanaka, een mysterieuze Japanse held in gevangenschap, waar we met onze westerse blik maar geen vat op krijgen. Roex zet

ze neer als 'vrijheidsstrijders', om via hun verhaal het punt te maken dat de grotere zorg van mensen die door anderen verward worden genoemd niet de volgende paniekaanval is, maar de volgende keer dat de samenleving weer gaat proberen je terug te sturen, verwijderen.

Ze ageert op deze manier tegen de campagnes om verward gedrag te 'melden' en tegen de neiging om iedereen die afwijkt als 'tijdbom' te zien. Het is bangmakerij dienstbaar aan het neoliberalisme, dat stuurt op gladde mensen waar het succes vanaf druipet en dat hulpverleners de taakopvatting van ME'ers toeschrijft. De mate waarin we ons druk maken om mensen die misschien warrig brabbelen, van streek of lawaaierig

zijn, misschien omdat ze liefdesverdriet hebben, dronken of verdwaald zijn, of het even niet weten, staat niet in verhouding tot de zorgen die ze ons opleveren. Als we niet alles willen beheersen en een beetje plezier hebben in het onbekende, zijn we in staat om iemand te vragen 'Wat wil je?' in plaats van direct te 112-en. Dat je móét houden van onvoorspelbaarheid of 'nadenken over de ander' is natuurlijk ook tamelijk veeleisend en zal zeker niet door iedereen als vrijheid ervaren worden. Maar abnormaal is het niet.

Karlijn Roex, *In verwarde staat. Kritiek op een politiek van normaliteit*, 304 p. Lontano, 2019

Menno Hurenkamp is publicist en is als politicoloog verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek (UvH) en de Universiteit van Amsterdam (UvA).

COLOFON

Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken

Jaargang 112 nummer 3 najaar 2019

Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken verschijnt viermaal per jaar in cahiervorm en eenmaal als jaarboek.

Uitgever

MOVISIE

kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Redactieadres

Postbus 19129

3501 DC Utrecht

T (030) 789 21 60

F (030) 789 21 11

I www.socialevraagstukken.nl

Hoofredactie

Marcel Ham, m.ham@movisie.nl

Themaredactie

Marc Räkens

Fotoredactie

Tiva Pam

Redactie

Sebastian Abdallah, Krijn van Beek, Lia van Doorn, Lilian Linders, Hanan Nhass, Stijn Verhagen, Imrat Verhoeven, Nanke Verloo, Sanneke Verweij

Redactieraad

Hans Boutellier, Evelien Tonkens

Eindredactie

gedachtenwoorden, www.gedachtenwoorden.nl

Basislay-out en opmaak

Vadding / Len Blonk, www.vadding.nl

Medewerkers aan dit nummer

Tineke Abma, Menno Bosma, Hans Bosselaar, Frieda Both, Heleen van Deur, Saskia Duijs, Radboud Engbersen, Roeland van Geuns, Sander Griek, Menno Hurenkamp, Femke Kaulingfreks, Monique Kremer, Jos van der Lans, Lilian Linders, Jessica Maas, Margot Scholte, Samira Shadid, Petra Verdonk, Han van de Wiel

Omslagfoto

Tiva Pam

Druk

Drukkerij Roelofs B.V., Enschede

Abonnementenadministratie

Hexspoor

Postbus 258

5280 AG Boxtel

Antwoordnummer 16524

5280 WJ Boxtel

T (0411) 62 26 83

E tsv@hexspoor.nl

Bankrekening: NL11RABO0157497690,

t.n.v. MOVISIE Utrecht

Jaarabonnement 2019

Particulier € 82,50

Instelling € 145,00

Student € 47,50

Buitenland € 120,00

Losse nummers € 15

Auteursrecht voorbehouden

Behoudens de door de wet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN

09210-2116

COLUMN

Samira Shadid

Derdejaars sociologiestudente aan de Universiteit van Amsterdam en columniste van Sociale Vraagstukken

HET CONSUMEREN VAN ELLENDE

U, de lezer, heeft in Sociale Vraagstukken naar alle waarschijnlijkheid veel kunnen lezen over de dagelijkse maatschappelijke problematiek. Wetenschappers of professionals die zich buigen over de huidige stand van het land. De problemen die zich in de samenleving of wereldwijd dagelijks voordoen.

En terecht. Uiteraard willen wij op de hoogte blijven van deze problematiek. De dagelijkse realiteit is niet altijd rozegeur en maneschijn. Boeren die de snelwegen bevolken met tractoren. Erdogan die met geweld optreedt tegen de Koerden. De toenemende kloof tussen arm en rijk. VVD'ers die het neoliberalisme te allen tijde aanprijzen. Engeland dat nog altijd plannen maakt om de Europese Unie te verlaten. Ongelijkheid in het onderwijs. De politie in Hongkong die demonstranten afmat. Heteronormativiteit. Etnisch profileren. Klimaatontkenners die pas zullen toegeven dat CO₂-uitstoot een probleem is als het water ons aan de lippen staat. Oeigoeren in strafkampen.

Er is voldoende om boos over te worden, zo schreef ik vorig jaar in mijn eerste column. En begrijp mij niet verkeerd, ik geloof dat nog steeds. Er bestaat alleen een keerzijde. Door mijn studie sociologie die in het teken staat van sociale ongelijkheid en mijn interesse in de krant, consumeer ik dagelijks ellende. Mijn wereldbeeld is in die zin behoorlijk negatief. Ik verlang soms terug naar de tijd dat er meer naïviteit te bespeuren viel in mijn manier van denken.

Om mijn negatieve spiraal van nieuwsconsumptie eens om te gooien, besluit ik een week lang enkel positief nieuws te volgen. Al mijn kranten-apps op de tablet verwijder ik. Tijdens het achtuur-journaal wordt er weggezap. Totaal ontwricht van mijn omgeving begeef ik mij een week lang in de wereld van positief nieuws. Ik zoek vijf onlinekranten die mij hierbij kunnen helpen. Ik lees over de beste docent van Nederland. De afname van het aantal kinderen in de bijstand en het verminderde alcoholgebruik onder jongeren. Over een vermiste hond die de trein neemt om zijn weg terug te vinden naar zijn baasje, en de komst van LHBT-koppels in de nieuwste Donald Duck-strips. Over de stijgende productie van groene stroom en de toenemende koopkracht voor gezinnen.

Na een week heb ik geleerd dat ik het liefst in een wereld zou leven met enkel positief nieuws. Dat klinkt zeer onrealistisch. Ik kom tot de conclusie vaker een detox-kuur te willen ondergaan.

BURGERSCHAP BEOEFEN JE OOK OP HET WERK

Wie het thema 'burgerschap' aansnijdt, belandt al snel in de buurt: bewoners die een buurttuin opzetten of zonnepanelen willen inkopen. In de buurt kunnen mensen initiatieven ontplooiën en deelnemen aan het maatschappelijk leven. Ze ontwikkelen er 'burgerschapscompetenties', zoals dat heet. Burgerschap, dat beoefen je vooral in de buurt. Maar hoeveel tijd brengen mensen precies door in hun buurt? Als je jong bent, ga je liever de stad in. En heb je een drukke baan, dan trek je liever 's avonds de deur achter je dicht.

'Hoe hoger in de hiërarchie, des te minder de variëteit'

Wie het onderwerp 'burgerschap' aansnijdt, belandt ook snel op school. Kinderen kunnen er leren hoe onze democratie werkt, en hoe je samenleeft met mensen met een net iets andere tint of een ander geloof. Maar het burgerschapsonderwijs is in Nederland behoorlijk in het slop geraakt. Daarom wil minister Slob scholen nu verplichten leerlingen 'kennis bij te brengen over de basiswaarden van de democratische rechtstaat' en 'te oefenen met de vaardigheden die ze later nodig hebben om deel te kunnen nemen aan onze samenleving'. Want burgerschap, dat beoefen je vooral in de klas.

Maar wie het onderwerp 'burgerschap' aansnijdt, zou het ook eens moeten hebben over het werk. Met onze collega's brengen we veel meer tijd door dan met onze burens. En op het werk móét je wel samenwerken en compromissen sluiten, ook met mensen die er heel anders over denken. In een tijd van een leven lang ontwikkelen, zou het trainen van burgerschap niet moeten stoppen als je van school

gaat. Het heeft, zoals de buurttuin, structureel onderhoud nodig. Net als de school, is de werkplek de perfecte oefenplaats. Volgens de Europese onderzoeksorganisatie ETUI is er zelfs een verband tussen het functioneren van de democratie in een land en het functioneren van de democratie op het werk – een interessante gedachte.

Temeer omdat er weer strijd is rond het werk. Sinds dertig jaar is er nog nooit zoveel gestaakt als de afgelopen jaren, meldt het Centraal Bureau voor de Statistiek. Als vanouds werden hogere lonen geëist, maar de inzet was vooral: meer grip op het werk. Buschauffeurs eisten hun plaspauzes, leerkrachten wilden niet langer nablijven, zorgpersoneel ging de strijd aan tegen de registraties. Publieke professionals verzetten zich tegen de race tegen de klok én tegen de van bovenaf opgelegde eisen. Ze houden enorm van hun werk, maar óók van de vrijheid om dat werk goed te kunnen doen, volgens hun eigen standaarden. Veel werknemers hebben met hun voeten gestemd en zijn zzp'er geworden. Dan ben je tenminste je eigen baas en race je, in het slechtste geval, tegen jezelf. Ook ontstaan er nieuwe werkcoöperaties, van grafisch vormgevers tot maaltijdbezorgers. In de Tweede Kamer ligt sinds kort een voorstel dat verpleegkundigen recht geeft op een plek aan de bestuurstafel van ziekenhuizen. Burgerschap gaat dus niet alleen over meebeslissen in de buurt, maar ook over zeggenschap over het werk.

De andere dimensie van burgerschap, samenleven, kun je ook bij uitstek leren door samen te werken. Het inlevingsvermogen in de ander zou behoorlijk kunnen toenemen als mensen met verschillende opleidingsniveaus of religies elkaar daar vaker zouden ontmoeten. En als je naaste collega een psychische beperking heeft, leer je daarover meer dan als je haar tegenkomt in de buurtsuper. Alleen: niets is zo gesegregeerd als de arbeidsmarkt. Alleen aan de basis – zoals in de distributiecentra in ons land – is echt sprake van 'superdiversiteit'. Mensen met een arbeidsbeperking werken vaak onder hun niveau. Hoe hoger in de hiërarchie, des te minder de variëteit. En de gemengde werkplek is misschien nog wel belangrijker dan de gemengde buurt. Wie het onderwerp 'burgerschap' aansnijdt, moet het dus ook eens hebben over het werk.